

T.C.
HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HEKİM İSMAİL PAŞA'NIN KOLERA RİSALESİ ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRMESİ

Yusuf İYİKANLI

Danışman
Doç. Dr. Mehmet USLUER

HAKKARİ

2024

T.C.
HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
HAKKARİ

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Yusuf İYİKANLI tarafından hazırlanan Hekim İsmail Paşa'nın Kolera Risalesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi başlıklı tez, 27.09.2024 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı,	Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:	Doç. Dr. Mehmet USLUER	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	
Üye:	Dr. Öğretim Üyesi Özcan OĞUR	Hakkari Üniversitesi	
Üye:	Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Salih GÜNDÜZ	Siirt Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim KurulununSayılı kararıyla Tarihinde onaylanmıştır.

Prof.Dr. Mehmet ŞAHİN
Enstitü Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezde sunulan tüm bilgilerin, akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

27/09/2024

İmza

Yusuf İYİKANLI

ÖZET

HEKİM İSMAİL PAŞA’NIN KOLERA RİSALESİ ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRMESİ

Yusuf İYİKANLI

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Mehmet USLUER

2024, 76 s.

Bu tez, Osmanlı Devleti’nin önemli hekimlerinden İsmail Paşa’nın "Kolera Risalesi" adlı eserinin transkripsiyonunu ve değerlendirmesini ele almaktadır. Tezde, 19. yüzyılda dünya genelinde pandemiye dönüşerek yayılan kolera hastalığının Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri, bu dönemde uygulanan karantina önlemleri ve İsmail Paşa’nın halkı hastalığa karşı bilinçlendirme çabaları incelenmiştir. İki bölümden oluşan tezin ilk bölümünde koleranın tanımı, tarihçesi ve Osmanlı’daki yayılımı detaylandırılmıştır. Araştırma, Osmanlı’nın kolera salgınlara karşı verdiği mücadeleyi ve sağlık politikalarıyla ilgili önemli ipuçlarını sunar. Risalenin yazarı İsmail Paşa, Avrupa’da modern tıp eğitimi almış ve Tıbbiye Nâzırı olarak görev yaptığı dönemde sağlık sistemine yaptığı katkılarla tanınmıştır. İkinci bölümde "Kolera Risalesi"nin transkripsiyonu ve eserde verilen tedavi yöntemleri değerlendirilmiştir. Sultan Abdülmecid’in emriyle 1847 kolera salgını sırasında yazılan risale beş ana bölümden oluşmakta; koleranın yayılma yollarını, insan vücudunu zayıf düşüren faktörleri, korunma yöntemlerini, özellikle hastalığa karşı bilimsel ve rasyonel yaklaşımları, geleneksel tedavi yöntemleri gibi konuları kapsamaktadır. Tez vasıtasıyla dönemin sağlık koşullarına, Osmanlı Devleti’nin salgın hastalıklarla mücadele politikalarına ulaşılabilir. Tezin transkripsiyonu sayesinde dönemin diğer kolera risaleleri ya da hastalıkla ilgili tıbbi yazınlarla İsmail Paşa’nın görüşleri karşılaştırılabilir. Bu sayede Hekim İsmail Paşa’nın özgün katkıları belirlenebilir. Eserin transkripsiyonu sayesinde Osmanlı Türkçesindeki tıbbi terimlerin çözümlemesi yapılabilir; bu terimlerin modern tıptaki karşılıkları incelenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Osmanlı Devleti, Kolera Risalesi, Hekim İsmail Paşa, Pandemi.

ABSTRACT

TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF HEKIM ISMAIL PASHA’S CHOLERA RISALES

Yusuf İYİKANLI

Master’s Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet USLUER

2024, 76 p.

This thesis focuses on the transcription and analysis of an important work by one of the prominent physicians of the Ottoman Empire, Ismail Pasha, titled “Kolera Risalesi” (The Cholera Treatise). The study examines the effects of cholera, which became a global pandemic in the 19th century, on the Ottoman Empire, as well as quarantine measures taken during this period and Ismail Pasha’s efforts to educate the public about the disease. The first chapter of this two-part thesis provides a detailed exploration of the definition, history, and spread of cholera in the Ottoman Empire. This research offers significant insights into the Ottoman Empire’s efforts and health policies in response to cholera outbreaks. The author of the risale, Ismail Pasha, was educated in modern European medicine and was known for his contributions to the healthcare system during his tenure as the Minister of Health. In the second chapter, the transcription of “Kolera Risalesi” is presented, and the treatment methods mentioned in the work are analyzed. The risale, written during the 1847 cholera epidemic under the command of Sultan Abdulmecid, consists of five main sections that address topics such as the transmission routes of cholera, factors that weaken the human body, preventive methods, scientific and rational approaches to combatting the disease, and traditional treatments. This thesis provides insight into the health conditions of the era and the Ottoman Empire’s policies in combating epidemic diseases. Through this transcription, Ismail Pasha’s views can be compared with other contemporary cholera risales and medical writings, allowing for an assessment of his unique contributions. The transcription also facilitates the analysis of medical terms in Ottoman Turkish and their modern medical equivalents.

Keywords: History, Ottoman Empire, Kolera Risalesi, Doctor Ismail Pasha, Pandemic.

ÖNSÖZ

Yakın dönemde meydana gelen COVID-19 salgını, bir hastalığın ne kadar büyük sonuçlar doğurabileceğini bizlere göstermiş oldu. Binlerce insanın ölümüne sebep olan ve toplumların hafızasında bıraktığı derin izler nedeniyle salgınlar, son dönemde araştırmacıların bu konuya yoğunlaşmasına sebep olmuştur. COVID-19 geçmiş salgınları da gündeme getirdi. Bu durum danışmanım Mehmet USLUER'in tavsiyesi ile salgınlar tarihi üzerine çalışma yapmaya yönlendirdi.

Hastalıklar üzerine yapılan çalışmalar neticesinde kolera üzerinde çalışmaya karar verildi ve bu konuda literatüre yardımcı olmak amacıyla transkripsiyon çalışması yapmanın daha yararlı olacağı düşünüldü. Kaynak taraması sonucunda Hekim İsmail Paşa'nın *Kolera Risalesi* üzerinde transkripsiyon çalışması yapılmadığı görüldüğünden bu eserin çevrilmesine karar verildi.

Eser, transkripsiyon alfabesine uygun olarak latinize edildi. Bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda daha çok yazarın hayatıyla ilgili biyografik çalışma niteliğinde ya da eser hakkında genel bilgi içeren kaynaklara rastlanıldı. Tezde eser dikkatlice latinize edilip risalede yer alan tedavilere ayrıca değinildi. Risalenin aslına online İBB kütüphanesinden ulaşıldı.

Çalışma boyunca bana yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Mehmet USLUER hocama, jüri heyetinde bulunan Dr. Öğretim Üyesi Özcan OĞUR, Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Salih GÜNDÜZ ve Dr. Öğretim Üyesi Ümit ESKİN hocalarıma ve desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Yusuf İYİKANLI

Hakkari,2024

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	2
1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.4. Araştırma Soruları	4
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.6. Araştırmanın Metodolojisi (Yöntemi)	5
2. LİTERATÜR TARAMASI.....	7
2.1. Kolera Kavramının Tanımı, Tarihi Ve Yayılma Alanları	10
2.1.1. Kolera Kavramı	10
2.1.2. Koleranın Tarihi ve Yayılma Alanları	12
2.2. Başlıca Salgın Hastalıklar Ve Osmanlı'da Karantina Uygulamaları	15
2.2.1. Başlıca Salgın Hastalıklar	15
Tüberküloz (Verem).....	18
2.2.2. Osmanlı'da Karantina Uygulamaları	19
2.3. Hekim İsmail Paşa.....	23
2.3.1. Tıbbiye'den Nâfia Nâzirliğine	24
2.3.2. Girit Valisi İsmail Paşa	25
3. VERİ ANALİZİ	28
3.1. Kolera Risalesi'nin Transkripsiyonu	28
3.2. Kolera Risalesi'nin Değerlendirmesi	40
3.2.1. Risalede Koleraya Karşı Şifa Olarak Kullanılan Bazı İlaçlar	48
TARTIŞMA VE SONUÇ	52
KAYNAKLAR	55

EKLER DİZİNİ.....	60
ÖZGEÇMİŞ	76

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

COVID-19 salgınının ortaya çıkıp dünyayı etkisi altına aldığı dönemde hastalıkların nasıl epidemik ve pandemik özellik taşıyarak yüz binlerce insanın ölümüne yol açabileceği görülmüştür. Salgın döneminde uygulanması gereken tedbirler ve tıp dünyasının tavsiyeleri bu süreçte nasıl bir yol izleneceğine dair topluma rehberlik etmiştir. Bu salgın aynı zamanda tarihte yaşanan salgınları da gündeme getirmiştir. Özellikle bilimin günümüz dünyasına göre çok gelişmediği dönemlerde pandemilerin nasıl olduğu ve bunlara karşı ne gibi önlemler alındığı dikkatleri çekmiştir.

Tarihte toplumların karşı karşıya kaldığı felaketlerden bahsedilirken savaşlar her ne kadar ön planda olsa da, pandemiler de etkili oldukları dönemlerde binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu geniş coğrafya ve topraklarının transit geçişin merkezinde olması, salgınlardan derin yara almasına yol açmıştır.

Bu araştırmamızda, asıl konumuzu teşkil eden ve vebadan sonra dünyayı en çok etkileyen pandemilerden biri olan kolera üzerinde durulmuştur. Tarihi binlerce yıl öncesine dayanan koleranın pandemiye dönüşmesi 19. yüzyıla denk gelmektedir. Tezimizde, lokal olarak Hindistan'da görülen bu hastalığın dünyaya nasıl yayıldığını ele aldık.

Tüm dünyayı etkileyen kolera, 19. yüzyılda geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemiştir. Özellikle ticaret yolları üzerinde bulunan Osmanlı toprakları ve o dönemde kutsal mekânların Osmanlı hâkimiyetinde olması, insan sirkülasyonunu artırmıştır. Bu durum, koleranın Osmanlı coğrafyasında hızla yayılmasına neden olmuştur.

1821 yılında salgına dönüşmeye başlayan kolera, 1830'lu yıllarda Osmanlı'yı da etkilemiş ve devlet erkânı, bu duruma çözüm bulabilmek amacıyla çeşitli arayışlara girmiştir. Farklı dönemlerde binlerce insanın ölümüne yol açan bu hastalık nedeniyle, dönemin hekimleri yazdıkları risalelerle halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır.

Hekim İsmail Paşa'nın Kolera Risalesi, kolera salgınının yayılma sebepleri, sağlık politikaları ve toplumsal tepkiler gibi çeşitli konuları ele alarak dönemin sağlık anlayışını yansıtır. Eserde, koleranın bulaşıcı doğası ve salgının yayılma yolları açıklanırken, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı sağlık politikaları ve karantina önlemlerinin etkinliği tartışılır. Aynı zamanda, halkın sağlık hizmetlerine olan güveni ve bu hizmetlere karşı gösterdiği tepkiler ile kolera salgınının toplumsal hayattaki psikolojik etkileri üzerinde durulmaktadır. Eser, dönemin tıbbi bilgilerini ve tedavi yöntemlerini inceleyerek kolera tedavisindeki gelişmeleri de kapsar. İsmail Paşa, hekim kimliği ile devletin sağlık politikaları arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, hekimlerin salgın dönemindeki rolleri ve sağlık alanındaki otoriteleri hakkında önemli bilgiler sunar.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Osmanlıca olarak yazılmış bu eserin Latin harflerine aktarılması ve daha geniş bir akademik Bu çalışmanın temel amacı, Hekim İsmail Paşa'nın eserini Latin harflerine aktararak daha geniş bir akademik çevrenin erişimine sunmaktır. Bu bağlamda, 19. yüzyıl Osmanlı tıbbının anlaşılmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Özellikle salgın hastalıklarla mücadelede kullanılan yöntemler, kolera salgınının Osmanlı topraklarındaki yayılımı ve devletin bu süreçte aldığı önlemlerle uyguladığı karantina politikaları detaylı şekilde incelenecektir.

Ayrıca, kolera salgını sırasında halk sağlığını korumaya yönelik alınan önlemler ve Hekim İsmail Paşa'nın halkı bilinçlendirme çabaları analiz edilecektir. Çalışmanın diğer bir amacı, Osmanlı sağlık politikalarının derinlemesine değerlendirilmesi ve modern tıp eğitimi almış bir hekim olarak Hekim İsmail Paşa'nın Osmanlı tıbbına yaptığı katkıların araştırılmasıdır.

Bu çalışma, Hekim İsmail Paşa'nın 1847-48 kolera salgını sırasında yazdığı risaleyi detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Koleranın yayılma yolları, korunma yöntemleri ve tedavi önerileri risale üzerinden ele alınacak, risalede yer alan tıbbi terimler ve tedavi yöntemleri modern tıpla karşılaştırılacaktır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin kolera salgınına karşı geliştirdiği karantina ve halk sağlığı önlemlerinin tarihsel arka planı da bu incelemenin bir parçasını oluşturacaktır.

Hekim İsmail Paşa'nın bu süreçteki rolü ise Osmanlı sağlık sistemindeki modernleşme süreci bağlamında değerlendirilecektir.

Çalışma, Osmanlı'da salgın hastalıklara (özellikle kolera) karşı alınan karantina önlemleri, sağlık kurumlarının işleyişi ve halkın salgınlara karşı bilinçlendirilmesini de kapsamaktadır. Kolera salgını örneği üzerinden, Osmanlı Devleti'nin diğer salgın hastalıklarla (veba, çiçek, sıtma) mücadelesi de ele alınarak devletin sağlık politikalarının genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Osmanlı Devleti'nin geniş toprakları ve transit geçiş yolları üzerinde bulunması, kolera gibi salgın hastalıklara karşı daha savunmasız hale gelmesine neden olmuştur. Bu çalışma, kolera gibi büyük bir pandeminin Osmanlı toplumuna etkilerini anlamak açısından önemlidir. Ayrıca, Hekim İsmail Paşa'nın bu konudaki çalışmaları, Osmanlı tıbbı ve salgınlarla mücadelede önemli bir yere sahiptir. 1847-48 kolera salgını döneminde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Hekimbaşı Nâzırı olarak görev yapan Hekim İsmail Paşa, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) emriyle koleranın yayılma alanlarını, sebeplerini ve tedavi yöntemlerini anlatan bir risale kaleme almıştır. Bu risale, 1831 yılında Hekim Mustafa Behçet Efendi'nin kaleme aldığı *İllet-i Cedîde* isimli risaleden sonra yazılan ikinci risale olma özelliği taşımaktadır.¹ Araştırmamız, bu risalenin transkripsiyonu ve değerlendirmesi üzerine olacaktır.

Ele alınan bu risale, hâlihazırda çevrilmeyi bekleyen binlerce Osmanlıca kaynaktan biridir. Bu belgeler, tarihi hadiseleri aydınlatmada önemli bir görev üstlenmektedir. Bu noktada, bu eser üzerinde yapılacak çalışma, bilim tarihi alanına önemli bir katkı sağlamış olacaktır. Tarih, birbirine benzeyen olaylar dizisidir; diyebiliriz ki, bu araştırma ile günümüzde meydana gelen pandemi ile geçmiş pandemiler arasında ilişki kurmamızı sağlayacak ve bu sayede salgınlara oluşmasındaki ortak sebepler üzerinde yorum yapabileceğiz.

¹ Tolga İpek, *Hekim İsmail Paşa ve Kolera Risalesi* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 9.

Bu bağlamda, öneme haiz olan çalışmanın transkripsiyonu, zaman açısından araştırmacılara hız kazandırdığı gibi birçok noktada da fayda sağlayacaktır. Araştırmacı, buradan kazandığı zamanı araştırmalarının geri kalan kısmına odaklanarak geçirebilecektir. Tezin bir diğer önemi ise, dönemin padişahının da ilgisini çeken Rum asıllı ve Osmanlı tıbbında önemli katkıları olan Hekim İsmail Paşa'nın ele alınmasıdır. Hekim İsmail Paşa, döneminin ünlü doktorlarından olan Mustafa Behçet gibi önemli salgınlarda halkı bilinçlendirmek adına mühim görevler üstlenmiştir.

1.4. Araştırma Soruları

Araştıma ile ilgili sorulabilecek bazı sorular şunlardır:

1. Kolera salgınının dünyadaki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yayılma yolları ve sebepleri nelerdir?
2. 19. yüzyıldaki tıbbi bilgi, tedavi yöntemleri ve sağlık uygulamaları nasıl bir gelişim göstermiştir?
3. Yapılan transkripsiyonun araştırmacılara katkısı nelerdir?

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada kullanılan ana kaynak olan Kolera Risalesi, dönemin sınırlı bilgi ve tıbbi anlayışına dayanarak hazırlanmıştır. Osmanlı dönemi tıbbına dair kapsamlı akademik çalışmaların azlığı, risalenin değerlendirilmesinde sınırlayıcı bir unsur olabilir. Ayrıca, o dönemde yazılan diğer risalelerin büyük bir kısmına erişim mümkün olmayabilir, bu da çalışmanın kapsamını sınırlayabilir. Risalenin Osmanlıca orijinal metninin transkripsiyonu sırasında bazı kelime ve terimlerin tam anlamıyla çevrilmesi zor olabilir. Osmanlıca tıbbi terimlerin modern tıbbi terimlerle eşleştirilmesinde anlam farklılıkları ya da belirsizlikler oluşabilir. Bu da risalenin içeriğinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırabilir.

Kolera salgını dönemine ait arşiv belgelerinin ya da istatistiksel verilerin eksikliği, salgının tam etkilerini anlamada sınırlamalar yaratabilir. Osmanlı Devleti'ndeki karantina politikalarının ve uygulamalarının detaylarına dair belge ve verilerin sınırlı olması, araştırmanın tarihsel boyutunu zayıflatabilir. 19. yüzyıl

tıbbı, günümüz tıp bilimine göre oldukça sınırlı bilgiye sahiptir. Dolayısıyla, Hekim İsmail Paşa'nın önerdiği tedavi yöntemleri, modern tıp anlayışıyla değerlendirildiğinde yetersiz veya eksik görülebilir. Bu durum, risalenin önerdiği tedavi yöntemlerinin geçerliliğini sorgulamaya açabilir.

Tez, belirli bir risale üzerine yoğunlaşmakta olup, dönemin diğer salgın hastalıklarına ve Osmanlı Devleti'nin genel sağlık politikalarına sınırlı yer vermektedir. Bu da çalışmanın sadece belirli bir vaka (kolera) ile sınırlı kalmasına neden olabilir ve daha geniş kapsamlı bir analiz yapılamayabilir.

1.6. Araştırmanın Metodolojisi (Yöntemi)

Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü giriş bölümüdür, bu başlık altında; araştırmanın konusu, problemi, önemi, yöntemi ile birlikte literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölüm kolera'nın tanımı, tarihi ve yayılma alanları, salgın hastalıklar ile birlikte Hekim İsmail Paşa'nı hayatını ele almaktadır. Bu kısımda, farklı kaynaklara göre kolera kelimesinin tanımı ile birlikte hastalığın ilk görüldüğü bölge ve bu bölgeden dünyaya yayılıp pandemiye nasıl dönüştüğünü incelenmiştir.

İkinci başlıkta, kolera dışında dünyayı sarsan hastalıklara kısaca değinilmiş; bunun yanında Osmanlı Devleti'nde pandemiye karşı yapılan karantina uygulamalarına yer verilmiştir. Ayrıca, II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde, 1893 yılında çıkan kolera salgınına karşı önlem almak amacıyla açılan Bakteriyolojihâne-i Şâhâne isimli kurumdan da bahsedilmiştir. Üçüncü başlıkta, risalenin yazarı Hekim İsmail Paşa'nın hayatı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, *Kolera Risalesi*'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi yapılmıştır. Eserin bölüm başlıklarına uygun olarak yazılan değerlendirme kısmında, müellifin risalede yer verdiği hastalığa karşı önerilen tedavi yöntemlerine detaylı bir şekilde değinilmiş ve tedavide kullanılan bazı bitkilere ayrı bir başlık halinde yer verilmiştir. Bu çerçevede, incelenen risale, transkripsiyon alfabesine uygun olarak çevirisi yapıldıktan sonra bölümlerin değerlendirmesi yapılmıştır.

18. yüzyıldan itibaren geleneksel tıp ilminden batı tıbbına yönelen Osmanlı, Avrupa'yı takip etmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren modern sağlık hizmetleri gelişmeye başlamış ve 19. yüzyıldan itibaren tıp alanında modern eğitim almış hekimler yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Hekim İsmail Paşa da bu öğrencilerden biridir. Avrupa'dan döndükten sonra modern tıp alanında çalışmalar yapmış ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne başhekimisi olduğu sırada salgınlar için hem aşı girişimlerinde bulunmuş hem de halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. İsmail Paşa, sadece tıp alanında değil, farklı mevkilerde görev alarak bürokrasi içinde önemli görevler üstlenmiştir.

Tez konusuna karar vermeden önce, kolera dışında frengi, veba gibi salgın hastalıklar hakkında da araştırmalar yapılmıştır. Bu hastalıklar ile ilgili yazılan Osmanlıca kaynaklar incelendikten sonra, kolera üzerine yazılmış bir kaynağın çevirisinin yapılmasına karar verilmiştir. Risalenin çevirisinden sonra bölümlerin değerlendirmesi yapılmış, ardından bölümlerin içinde yer alan bazı bitkilere ayrıca değinilerek bütünden parçaya bir yol izlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Üzerinde çalışılan eser, 1847-1848 yılları arasında Osmanlı Devleti’ni etkileyen kolera salgınına dair yazılmış dönemin doktorlarından Hekim İsmail Paşa’nın *Kolera Risalesi*’dir. Öncelikle bu kaynağa “Milli Savunma Üniversitesi’nin Salgın Hastalıklar Bibliyografyası” aracılığıyla ulaşıldı. Kaynağa ulaştıktan sonra, bu risale ile ilgili yapılan çalışmalar araştırılıp ve bunun neticesinde eserin tamamını içine alan sistemli bir transkripsiyon çalışmasının olmadığı sonucuna varıldı. İBB’nin online kütüphanesi² kanalıyla risale indirilip çalışmalara başlandı.

Tezin asıl konusunu teşkil eden Kolera Risalesi’ne geçmeden önce araştırma sürecinde faydalanan kaynakların analizi, akademik açıdan yapılan araştırmayı sağlam bir zemine oturtacaktır.

Kübra Koyuncu’nun “Avrupa Devletleri ve Sömürgelerinde Meydana Gelen Kolera Salgınının Osmanlı Basını ve Arşiv Belgelerine Yansıması” başlıklı tezi, kolera salgınının Osmanlı basını ve resmi belgelerde nasıl yer aldığını detaylandırır. Bu tez, dönemin kolera ile mücadele yöntemlerini ve toplumsal tepkileri belgeleyen önemli bir kaynaktır.

Gülcan Aras’ın “Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)” başlıklı yüksek lisans tezi, koleranın Hindistan’da başladığı ve hacılar aracılığıyla Osmanlı topraklarına yayıldığı dönemi kapsamaktadır. Aras’ın çalışması, Hac döneminde koleranın nasıl yayıldığını ve Osmanlı Devleti’nin bu duruma nasıl müdahale ettiğini ele alır.

İsmail Yaşayanlar’ın “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri” adlı makalesi, koleranın dünya çapında ve Osmanlı topraklarında nasıl bir tehdit haline geldiğini ve pandemiye dönüşme sürecini inceleyen bir çalışmadır. Bu makale, koleranın farklı dönemlerdeki salgın dalgalarını ve Osmanlı’nın bu süreçteki politikalarını detaylı bir şekilde anlatır.

² İBB Atatürk Kitaplığı. Erişim: (25 Haziran 2023).
https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=Kolera+risalesi+Kolera+risalesi+&alan=tum_txt

•Sevda Ağır'ın “Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)” başlıklı yüksek lisans tezi, Osmanlı'daki karantina uygulamalarının nasıl geliştiğini ve toplumun bu uygulamalara tepkisini detaylandırır. Karantina, 19. yüzyılda Osmanlı'da salgınlarla mücadelede başvuru en etkili yöntemlerden biri olmuştur. Bu çalışma, Hekim İsmail Paşa'nın Kolera Risalesi'nde önerdiği karantina tedbirleri ile benzerlikler göstermektedir.

Emre Karacaoğlu'nun “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bakteriyolojihâne-i Şâhâne” başlıklı doktora tezi, Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar için kurulan tıbbi kurumlar ve bu kurumların salgınlarla mücadeledeki rolünü anlatır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde kurulan Bakteriyolojihâne-i Şâhâne, Osmanlı'nın modern tıbbı geçişini ve kolera gibi salgın hastalıklarla bilimsel mücadele yöntemlerini açıklayan önemli bir kaynaktır.

Sinan Kuneralp'in “Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)” başlıklı biyografik eseri, İsmail Paşa'nın Osmanlı Devleti'ndeki tıbbi ve bürokratik kariyerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu eserde, İsmail Paşa'nın hem modern tıbbi Osmanlı sağlık sistemine entegre etme çabaları hem de bürokrasi içindeki çeşitli görevleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

İbrahim Alaettin Gövsa'nın “Meşhur Adamlar” ve Mehmet Süreyya'nın “Sicilli Osmani” adlı eserleri, İsmail Paşa'nın biyografik geçmişine ve tıbbi kariyerine dair önemli bilgiler sağlar. Özellikle Paşa'nın cerrahlıktan valiliğe kadar uzanan kariyer yolu, bu çalışmalarda detaylı olarak yer almaktadır.

1831'de Hekim Mustafa Behçet Efendi tarafından yazılan “İllet-i Cedîde” risalesi, Osmanlı'da kolera hakkında yazılan ilk risalelerden biridir ve İsmail Paşa'nın eserine benzer nitelikler taşımaktadır. Bu risale, İsmail Paşa'nın risalesi ile karşılaştırılarak dönemin salgın hastalık tedbirleri üzerine yapılan değerlendirmeler açısından önemli bir karşılaştırma zemini sunar.

Tuba Yazıcıoğlu'nun “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Leyla Saz ve Eserlerinin Sosyolojik Analizi” adlı çalışması, Hekim İsmail Paşa'nın ailesine ve özellikle kızı Leyla Saz'ın anılarına dayanarak Paşa'nın tıbbi ve bürokratik kariyerini daha geniş bir sosyokültürel bağlamda ele almaktadır. Bu kaynak,

İsmail Paşa'nın tıpta ve bürokrasideki reformist kimliğini yansıtan önemli bilgiler sunar.

Güliden Sarıyıldız'ın "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri" başlıklı makalesi, Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklarla mücadele için kurulan Karantina Meclisi'nin yapısı ve işleyişini incelemektedir. Bu çalışma, özellikle kolera salgını sırasında alınan karantina önlemlerinin nasıl şekillendiği ve bu meclisin Osmanlı sağlık politikalarındaki yeri hakkında önemli bilgiler sunar.

Orhan Kılıç'ın "Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri" başlıklı makalesi, Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıkların toplumsal ve ekonomik etkilerini ele alır. Çalışma, veba, çiçek, sıtma ve kolera gibi büyük salgınların Osmanlı toplumu üzerindeki yıkıcı etkilerini ve devletin aldığı önlemleri detaylandırır.

Mesut Ayar'ın "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: Kolera Örneği (1892-1895)" başlıklı doktora tezi, Osmanlı Devleti'nin kolera salgını ile mücadelesini kapsamlı bir şekilde ele alır. Çalışma, Osmanlı'da salgın hastalıklara karşı oluşturulan sağlık politikalarını ve bu politikaların etkisini analiz etmektedir.

Emin Ünsal'ın "Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı" başlıklı yüksek lisans tezi, Osmanlı Devleti'nin Girit Valiliği dönemindeki İsmail Paşa'nın faaliyetlerini incelemektedir. Bu çalışma, Hekim İsmail Paşa'nın sadece tıbbi alandaki katkılarını değil, aynı zamanda bürokratik ve siyasi anlamda da aldığı kararları analiz eder.

Araştırma konusuna karar verip tez konusu enstitü tarafından kabul edildikten sonra araştırma yapılmaya başlandı. Kaynak taramasını bitirip tezin transkripsiyonunu yapılırken 2023 yılının temmuz ayında üzerine çalışılan konuya benzer bir çalışmanın yapıldığı farkedildi. Bu çalışma Tolga İPEK'in hazırlamış olduğu "Hekim İsmail Paşa ve Kolera Risalesi" isimli yüksek lisans teziydi. Benzer konular olmasına rağmen içerik bakımından farklı noktalar üzerinde duruldu. Özellikle araştırmamızın temel konusu, risalenin çevirisi ve değerlendirmesidir. Verilen transkripsiyon sayesinde konu hakkında araştırmaya yapmak isteyenlere kaynağın aslı latinize haliyle sunulmuş oldu. Araştırmamızda

koleranın ortaya çıkışı ve yayılma alanları üzerinde durulmuş ve Osmanlı Devleti'nde karantina uygulamalarına ayrıca yer verilmiştir.

2.1. Kolera Kavramının Tanımı, Tarihi Ve Yayılma Alanları

2.1.1. Kolera Kavramı

Binlerce yıl önce sade bir yaşam tarzı sürdüren insanoğlu, artan bilgi ve teknik birikimi sayesinde yeni sosyal yapılar oluşturmaya kapı aralamıştır. Birbirine yakın aileler, toplu bir şekilde yaşamaya başlayarak ilk köyleri oluşturup yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Topraktan ürün elde etme ve buna bağlı olarak başlayan ticaret, refah seviyesinin yükselmesine ve insan nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Birlikte yaşam, ticaret, göç vb. sebeplerle toplumlar arasındaki temasın artması, geçmişten günümüze etkili olan pandemilerin vuku bulmasına ortam hazırlamıştır.

Geçmiş yüzyıllarda farklı hastalıklar vasıtasıyla insan yaşamına sirayet eden pandemiler, toplumların hafızasında derin izler bırakmıştır. 14. yüzyıldan başlayıp 18. yüzyılın sonlarına kadar devam eden veba ve ardından gelen çiçek salgınları, yerini 19. ve 20. yüzyıllarda koleraya bırakmıştır.³ Kolera, yol açtığı insan kayıplarıyla özellikle 19. yüzyılda dünyayı sarsan bir salgına dönüşmüştür.⁴

Etimolojik olarak farklı isimlerle adlandırılan koleranın kökeni tam olarak tespit edilememiştir.⁵ Bazı araştırmacılar, "chole" (safra) ve "rein" (akmak) sözcüklerinin birleşiminden doğduğunu; bazıları ise "cholera" teriminin çatılardaki oluk anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁶

Koleraya neden olan bakteri, "Bisuchika" adıyla Sanskritçeden tıp diline yerleşmiştir. Bu bakterinin izlerine Ganj Nehri bölgesinde rastlanmaktadır. Kolera, "Cholira" kelimesinden gelir. İbranice karşılığı "Morbus" ve "Mellus" iken, Çince "Huoluan" olarak, Yunancada ise "Rau," "Safra" ve "Huli" olarak

³ Merve Erdem "Dünü ve Bugünüyle Kolera Salgınlarına Genel Bir Bakış", *Uluslar ve Alanlararası Bakışla Salgınlar Tarihi*, (Ankara: Platanus Publishing, 2023), 229.

⁴ Fatih Artvinli "Salgınlar Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış", *Pandemi ve COVID-19*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 48.

⁵ Kübra Koyuncu , *Avrupa Devletleri ve Sömürgelerinde Meydana Gelen Kolera Salgınının Osmanlı Basını ve Arşiv Belgelerine Yansıması(1884-1885)* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 13.

⁶ Erdem, (2023), 229.

isimlendirilmiştir.⁷ Hastalık, Arap kaynaklarında "Heyza" ve "Maraz-ı Esved" gibi isimlerle anılmıştır. İbn-i Sînâ (ö.428/1037), bu hastalığın bulaştığı kimselerin dışkılarını "pirinç suyu" olarak ifade etmiştir.⁸

Osmanlı kaynaklarında "İlet-i Kolera," "İlett-i Adiyye," "İlet-i Mahuf" ve "Maraz-ı Cedîd" şeklinde geçmiştir.⁹ Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Osmanlı köylüleri, bu hastalığın son evresinde bitkinlikten ayakta duramayacak hale geldiklerinde, çarıklarını çıkarmadan öldüklerinden "Çarık Çıkartmaz" olarak da isimlendirilmişlerdir.¹⁰

Kolera, ilk kez 1883 yılında Heinrich Hermann Robert Koch (ö. 1910) tarafından tanımlanmıştır. Koch'un araştırmasında elde ettiği mikrop, virgüle benzediği için "Vibrio cholerae" olarak isimlendirilmiştir. Kolera, insan vücudunda sıvı kaybıyla birlikte akut ishal, şiddetli ağrı gibi farklı semptomlar göstermektedir.

Koleranın iki türü vardır: Klasik ve El Tor. Klasik tür daha çok Hindistan'da görülmektedir. El Tor ise daha dirençli bir mikrop olup, daha uzun ömürlü olmasıyla dikkat çekmektedir.¹¹

Kolera, salgın haline dönüşebilir. Hastalık, kusma, dışkı ve kirli su gibi farklı yollarla bulaşabilir. Virüs, düşük sıcaklıklarla birlikte sıcak ve nemli ortamlarda da yaşayabilir. Öte yandan, yüksek sıcaklık difüzyon olasılığını artırır.¹²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hastalığa neden olan virüs kirli sular ve yiyecekler vasıtasıyla alınır ve belirtilerini birkaç gün sonra gösterir. Mikrop, mideden bağırsaklara indikten sonra yayılmaya başlar. Hastanın dışkısında ve dışkının bulaştığı yerlerde bu mikroba rastlanmaktadır.¹³

⁷ Gülcan Aras, *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)*, (Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 23.

⁸ Erdem, (2023), 229.

⁹ Koyuncu, (2022), 13.

¹⁰ Aras, (2020), 23-24.

¹¹ Koyuncu, (2023), 3.

¹² Fatma Yıldız (2014), *19. yy'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar(Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 18.

¹³ "Kolera", *Büyük Larousse*, 3 (İstanbul:1985), 13.

Hastalığa yakalanan kişilerde kırgınlık, karın ağrısı, kusma ve ishal gibi belirtiler gözlenmektedir. Vücutta ciddi su ve tuz kaybı meydana gelir; bu da böbreklerin iflasına yol açarak hastanın ölümüne neden olabilir. Hastalığın yayıldığı koşullar ve yerler göz önüne alındığında, koleranın insan ihmallerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Kısıtlı imkânlar, yetersiz beslenme, yoksulluk ve kirli su kaynakları, koleraya sebep olan başlıca etkenlerdir.¹⁴

Koleranın genellikle doğrudan bulaşması mümkün değildir. Ancak, insanlarla temasa sebep olabilecek kıyafetler, yiyecekler ve banyo veya tuvalet gibi ortak kullanım alanları aracılığıyla bulaşabildiğinden "pislik hastalığı" olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra, hastalığın salgına dönüşmesi, altyapı hizmetlerinin yetersiz olduğu bölgelerde kirli sular vasıtasıyla gerçekleşebilir. İnsan nüfusunun yoğun ve karmaşık olduğu hastane ve okul gibi yerlerde ise epidemi ve pandemiye dönüşme riski daha fazladır.¹⁵

2.1.2. Koleranın Tarihi ve Yayılma Alanları

19. yüzyıldan sonra makineli üretime geçilmesiyle birlikte sanayileşen kentlerde insan gücüne duyulan ihtiyacın artması, köyden kente göçleri hızlandırmıştır. Ulaşımın gelişmesi, bu yoğun göç hareketlerinin ilk dönemlerde kentlerin kapasitesini aşmasına sebep olmuştur. Altyapı hizmetlerinin yetersiz kalması ise hastalıkların salgına dönüşme riskini artırmıştır.¹⁶ Yukarıda sıraladığımız etkenlere bağlı olarak, insanlık tarihinde birçok ölüme sebep olan veba, 1800'lü yılların başında yerini koleraya kaptırmıştır.¹⁷

Belgeleri incelediğimizde, koleranın ilk çıkış yeri olarak Hindistan'ı işaret edebiliriz. Hastalığın burada varlık göstermesinin nedeni, bölgenin toplumsal, kültürel ve dinsel özellikleriyle ilişkilidir. Koleranın pandemiye dönüşmeden önce lokal olarak görüldüğü yer, Hindistan'ın Aşağı Bengal deltası üzerindeki Ganj ve Brahmaputra nehirleri arasındaki bölgedir. Ganj Nehri, bölge halkı tarafından

¹⁴ Koyuncu, K., (2022), 14.

¹⁵ "Kolera", *Meydan Larousse*, 7, İstanbul: 1987, 391.

¹⁶ Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6/1 (İstanbul: 2017), 31.

¹⁷ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)* (Ankara: TTK yayınları, 2010), 32.

kutsal sayılmakta ve dini ritüeller sebebiyle birçok amaçla kullanılmaktadır; bu da hijyen koşullarının düşük olmasına yol açmaktadır. İklimsel özelliklere bağlı olarak, bölgede meydana gelen sel ve taşkınlar, kirli suların içme sularına ve çevreye yayılmasına neden olmuştur.¹⁸

Yoğunlukla Hindistan'da etkisini gören hastalık, 1817 yılında Ganj Nehri'nden çıkarak ilk defa büyük bir salgın haline dönüşmüştür.¹⁹ Hastalık 19. yüzyılın ortalarına doğru batıya üç ana yol üzerinden ulaşmıştır.

Birinci yol; Hindistan-Afganistan-İran-Hazar denizi-Rusya-Karadeniz.

İkinci yol: Hindistan-Umman Denizi-Basra Körfezi-Bağdat çevresi.

Üçüncü yol: Hindistan-Kızıl Deniz- Cidde ve İskenderiye Limanları.²⁰

Büyük kolera salgınları ilk defa 1817'den sonra görülmeye başlanmıştır. İnsanlık yedi kolera salgınına tanıklık etmiştir.²¹

1817'de başlayan salgın, 1821'de pandemik bir özellik kazanmıştır. Bu yıllarda kolera, batıya doğru bir seyir almış ve Avrupalılar tarafından kurulan kara ve deniz ticaret yolları, salgının yayılmasında etkili olmuştur. Sri Lanka, Myanmar, Tayland ve Endonezya'da etkili olan bu salgın, Endonezya'da yaklaşık 100.000 kişinin ölümüne yol açmıştır.

Hastalık, 1821'de İngiliz askeri birlikleri aracılığıyla Arabistan'a ulaşmış ve aynı yıl içerisinde Basra'da 15.000-18.000 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Böylece, hastalık Osmanlı ve İran topraklarına kadar gelmiştir.²² Bu pandemi 1824 yılında sona ermiştir.

1826'da başlayan ikinci kolera pandemisinin Hindistan'ın Bengal bölgesinde başladığı bilinmektedir. Hastalık, 1830'da Moskova'ya, buradan da Polonya ve Avusturya üzerinden kuzeye ulaşmıştır. 1831'de İngiltere'ye ve bu yolla Fransa'ya ulaşmıştır. Fransa'da 23.000 kişinin, İngiltere'de ise 5.432 kişinin

¹⁸ Koyuncu, (2022), 15.

¹⁹ Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: Kolera Örneği(1892-1895)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 5.

²⁰ Koyuncu, (2022), 15-16.

²¹ Özdemir, (2010), 32.

²² Orhan Kılıç, *Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri*, "Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplum Gerçeği" (Ankara: TÜBA, 2020), 32.

ölümüne yol açmıştır. 1832’de hastalık, Asya, Avrupa, Amerika ve Doğu ile Kuzey Afrika’da birçok ülkede yirmi yıldan fazla etkisini devam ettirmiştir.²³

Osmanlı Devleti’nin kolera ile tanışması, 1831’de ikinci büyük kolera salgını ile gerçekleşmiştir. İstanbul, 26 Temmuz 1831’de kolera ile karşılaştığında, vebanın izleri kentin her yerinde etkisini sürdürmekteydi. Bu dönemde yaklaşık 4.275 kişi koleradan hayatını kaybetmiştir.²⁴ 1831 salgınında Osmanlı Devleti, karantina ile ilgili ilk girişimlerde bulunmuştur.²⁵ İlk pandeminin üzerinden 16 yıl geçtikten sonra, 1847’de salgın İstanbul’da tekrar baş göstermiştir. Trabzon’dan gelen gemiler aracılığıyla hastalığın İstanbul’a ulaştığı bilinmektedir.²⁶

Üçüncü büyük pandemi, 1852 yılında baş gösterdi. Salgın, Hindistan’dan başlayıp Silezya üzerinden Avrupa’ya ulaştı. 1854 yılında, başta Fransa olmak üzere, tüm Avrupa’da şiddetli olarak hissedildi. Fransa’da yaklaşık 140.000 kişi hayatını kaybetti. Bu sırada Osmanlı Devleti ile birlikte Fransa, Kırım Harbi’nde Rusya’ya karşı savaşıyordu. Bu yolla, Fransız askerleri hastalıklarını İstanbul ve Kırım’a taşıdılar.²⁷ Bu salgında İstanbul’da 3500 kişi hayatını kaybetti.²⁸

1863-1875 yılları arasında etkili olan dördüncü salgın, Bengal’den başlamış ve Hintli hacılar aracılığıyla Hicaz topraklarına, buradan da Mısır topraklarına ulaşmıştır. Yine, Karadeniz kıyılarından İstanbul’a da gelmiştir.²⁹ Bu salgında ölüm oranları, diğer salgınlara göre daha az olurken; Prusya, Bohemya, Moravya, Macaristan, Hollanda, Belçika ve İtalya gibi yerlerde hastalık, birçok insan kaybına sebebiyet vermiştir. 1871’de İstanbul’da etkili olan salgın, 15.000 insanın; 1876 salgını ise 7.000 insanın ölümüne neden olmuştur.³⁰

²³ Kılıç, (2020), 32.

²⁴ Nuran Yıldırım, “Su İle Gelen Ölüm: Kolera ve İstanbul Surları”, *Toplumsal Tarih*, 145 (İstanbul: 2006), 4.

²⁵ Kılıç, (2020), 33.

²⁶ Züleyha Sönmez, *19.Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Salgınları ve Etkileri* (Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 27.

²⁷ Ayar, (2005), 9-10.

²⁸ Kılıç, (2020), 34.

²⁹ Koyuncu, (2022), 18.

³⁰ Oktay Bozan, “Diyarbakır Vilayeti’nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 111/218 (2015), 3.

1881-1896 yılları arasında etkili olan kolera salgını, en çok 1881-1883 ve 1890 yıllarında çok sayıda insan ölümüne sebep olmuştur.³¹ Osmanlı topraklarında, özellikle Mısır'da etkisini gösteren bu salgın, Rusya üzerinden Avrupa'ya ulaşmış ve özellikle Almanya'da insan kayıplarına yol açmıştır. Bu salgın, 1896 yılı kış mevsimine kadar sürmüştür.³²

Altıncı kolera salgını, 1899-1923 yılları arasında yaşanmıştır. Hastalığın çıkış yeri olan Hindistan, yine en çok insan kaybının yaşandığı yer olmuştur. Özellikle 1918-1919 arasında bölgede 500.000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir. 1923 yılında hastalık, pandemik özelliğini kaybetmiş ve Hindistan'a çekilerek lokal bir seyir izlemiştir.³³ Yedinci pandemi, 1961-1975 yılları arasında Afrika, Avrupa ve Amerika'da tahribata yol açmıştır.

2.2. Başlıca Salgın Hastalıklar Ve Osmanlı'da Karantina Uygulamaları

2.2.1. Başlıca Salgın Hastalıklar

Veba

Kökleri Tunç Devri'ne kadar uzanan veba, tarihte özellikle üç pandemi ile kitlesel ölümlere yol açmıştır. Bunlardan birincisi, 547-750 yılları arasında daha çok Akdeniz havzasında seyretmiştir. İkinci pandemi, 1346-1531 yıllarında Avrasya ve Kuzey Afrika'da etkili olmuştur. Üçüncü pandemi ise 1894 yılında Hong Kong'da başlamış, Amerika, Avusturya ve Güney Afrika'da görülmüştür.³⁵

Osmanlı Devleti'ni büyük ölçüde etkileyen veba, özellikle ikinci salgın döneminde Anadolu, Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'da önemli ölçüde etkili olmuştur.³⁵ Tarih boyunca "Kara Ölüm" olarak isimlendirilen veba, ateş, titreme, baş ağrısı ve bitkinlik gibi belirtilerle beraber kasıklarda, koltuk altında ve boyunda ağrılı iltihaplanmalara neden olur.³⁴

³¹ Kılıç, (2020), 33-34.

³² İsmail Yaşayanlar, "Bir Hastalık Olarak Kolera Ve Tarihte Kolera Pandemileri", *Toplumsal Tarih*, 296 (2018), 54-55.

³³ Kılıç, (2020), 34.

³⁴ Nühket Varlık, "Osmanlılarda Veba Salgınları", *Toplumsal Tarih*, 296, (2018), 30-32.

Cüzzam

Köklerine Hindistan, Güney Çin ve Mezopotamya’da rastlanan cüzzam, üst solunum yolunda, gözün ön kısmında, kemiklerde ve deri yüzeyinde etkisini göstermektedir.³⁶ "Cezem" Arapçada “elin kesilmesi” anlamına gelir ve cüzzam muhtemelen bu kelimedenden türemiştir. Bu hastalığın ortaya çıkışı, Orta Çağ Avrupa’sında Hristiyanlık açısından sapkınlık olarak görüldüğü için hastaların ya öldürülmesi ya da mağaralarda kontrol altına alınmaları gerektiği düşünülmüştür.³⁶ 20. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda cüzzamlı hasta sayısının yüz bin kadar olduğu görülmektedir; hatta bu hastalar için cüzzamhâneler kurulmuştur.³⁵

Çiçek

Hastalığın bulaşma yolları, tükürük yoluyla, enfekte kişilerin eşyalarının kullanılmasıyla ve sinekler aracılığıyla olmaktadır. Hastalık, ilk defa M.Ö. 10.000 yılında Kuzey Afrika’da ve sonrasında M.Ö. 1122’de Çin’de görülmüştür.³⁷

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında görülmüş ve hem Müslüman hem de gayrimüslim halkta birçok ölüme sebebiyet vermiştir. 1863-1864, 1874, 1876, 1889-1892, 1896-1897 ve 1902 yıllarında Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde etkili olmuş; 1913 yılında neredeyse imparatorluk topraklarının her tarafına yayılmıştır.³⁶

Frengi

Menşei ile ilgili farklı görüşlerin olduğu frengi, insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, Kristof Kolomb’un (ö. 1506) Amerika’ya ulaşmadan çok önce, İngiltere’de 'Black Friars' olarak bilinen bir manastırda bulunan kemiklerde hastalığa dair rastlanan izler, mevcut görüşlerin en kuvvetli olanıdır.³⁸

³⁵ Mehmet Orçun Karacan, *19. yüzyılda Anadolu’da Frengi ve Cüzzam* (Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 12-13.

³⁶ Mucize Ünlü, Zarife Albayrak, “Osmanlı Devleti’nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2/2 (2021), 303-304.

Frengi, 15. yüzyılda etkisini büyük ölçüde sürdürmüştür. Hastalığın bulaşma biçimi cinsel ilişki ile birlikte anneden bebeğe kalıtsal olarak geçme, öpüşme ve temas gibi durumlarla olmaktadır. Bulaşma biçiminden dolayı bu hastalığa yakalanan kişiler ayıplanmıştır.³⁸

Hastalık Osmanlı'da 'İllet-i Franiçe', 'Darü'l Efrenç', 'Maraz-ı Efrenkiye' gibi isimlerle anılmıştır. 15. yüzyılda İspanya'dan gelen Yahudiler ve 19. yüzyılda Rusya ile yapılan savaşlar nedeniyle hastalık birçok kişiye bulaşmış ve pandemik bir hâl almıştır.³⁷

Sıtma

Sivrisinekler vasıtasıyla insanlara bulaşan sıtma hastalığı, eski çağlardan beri bilinmektedir. Sıtmaya yakalanan kişilerde halsizlik, neşesizlik, kabızlık, iştahsızlık, baş, sırt ve bacak ağrıları ile birlikte ileri seviyede yüksek ateş, nöbet ve titreme belirtileri görülmektedir.³⁹ Anadolu'da, Isparta, Maraş, Diyarbakır gibi yerlerde 1830'lu yıllardan itibaren sıtma hastalığı görülmeye başlanmıştır.³⁸

Tifüs

Hastalığa sebep olan bakteri, bitler vasıtasıyla insana geçmekte ve canlı hücre içinde üremektedir. Çocuklara ve gençlere daha az tesir etmekle beraber, çoğunlukla kış aylarında pandemiye dönüşebilmektedir.⁴⁰

Yüksek ateş, şiddetli baş ağrısıyla birlikte ciltte leke ve deri döküntüleri şeklinde belirtiler göstermektedir. 19. yüzyılda yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti'nde tifüs vakaları görülmüştür. 1853 Kırım Savaşı'nda tifüsten dolayı İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan ve Osmanlı askerlerinde ölümler olmuştur.³⁹

³⁷ Karacan, (2021), 7-8.

³⁸ Yıldız, (2024), 26-55.

³⁹ Mustafa Karatepe, *I.Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele* (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 4-13.

İspanyol Gribi

İspanyol gribine sebep olan H1N1 virüsü, I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. İspanyol gribi, ilk defa 1918’de Amerika’nın Kansas City şehrindeki bir kışladaki askerlerde görülüp yayılmaya başlamıştır.

Virüsün Osmanlı’ya bulaşması, Avrupa üzerinden gelen yolcular, esirler ve Almanlar vasıtasıyla olmuştur. Grip, bir üst solunum yolu enfeksiyonudur. Nezle ile aynı belirtileri göstermekle birlikte, yüksek ateş, uykusuzluk ve boğaz ağrısı gibi belirtiler de göstermektedir.⁴⁰

Trahom

Bulaşıcı olmakla birlikte, göz kapağı altında oluşan kabarcıklar sonucu insanda görülen bir hastalıktır. Gözde yanma hissi ve sulanma, hastada görülebilecek ilk belirtileridir. Trahomun yayılması daha çok ortak eşya kullanımı ve sinekler vasıtasıyla gerçekleşmektedir.⁴²

Trahomun Osmanlı topraklarına girişi, ilk defa Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) Mısır seferi dönüşü ve Mehmet Ali Paşa’nın (ö. 1265/1849) Anadolu’ya gelişi sırasında, orduda yer alan askerler üzerinden gerçekleştiği düşünülmektedir. I. Dünya Harbi sırasında ise dünyaya yayıldığı görülmektedir. Trahom, Cumhuriyet Dönemi’nde verem ve sıtma ile birlikte en çok mücadele edilen hastalıklardan biri olmuştur.⁴¹

Tüberküloz (Verem)

Beyaz Veba olarak bilinen tüberküloz, ciğere sirayet ederek yüksek ateş, bitkinlik, öksürük ve deride soyulma gibi belirtiler göstermektedir.⁴³ Kötü barınma koşulları, yetersiz beslenme ve hava kirliliği gibi sebepler, hastalığın zuhurunda

⁴⁰ Murat Yolun, *İspanyol Gribinin Dünya Ve Osmanlılar Üzerindeki Etkileri* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 70-95.

⁴¹ Gizem Daşpunar, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Salgın Hastalılarla Mücadele, Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 69-71.

etkilidir. Özellikle 1901-1923 yılları arasında tüberküloz, Osmanlı'da büyük oranda görülmüş ve 1918'de Veremle Mücadele Cemiyeti kurulmuştur.⁴²

2.2.2. Osmanlı'da Karantina Uygulamaları

Salgınların Osmanlı topraklarında ortaya çıkışından itibaren yönetim, bu duruma çözüm bulabilmek için birtakım önlemler almaya çalışmıştır. 19. yüzyıla kadar Selçuklu Dönemi sağlık sistemi ile hareket eden Osmanlı Devleti, karantina için Arapçada 'korunmak' anlamına gelen 'usul-ı tahaffuz' terimini kullanmıştır. Karantina için oluşturulan yerler ise 'tahaffuzhâne' ve 'karantinahâne' gibi kavramlarla isimlendirilmiştir.⁴³

1831 yılında II. Mahmud (1808-1839) Dönemi'nde ortaya çıkan kolera salgını, başta Hindistan olmak üzere İran, Rusya ve birçok ülkede yayılınca, dönemin ünlü hekimlerinden Mustafa Behçet Efendi (ö. 1188/1774) hastalığın ciddiyetinden bahsettiği bir takrîr hazırlamış ve bunun ancak karantina ile önlenileceğini ifade etmiştir. Bu takrîrden sonra Osmanlı yönetimi, limanlara gelecek gemilerin karantinaya alınması ile ilgili bir layiha yayınlamış; 1835 yılında başta Çanakkale olmak üzere İstanbul ve Marmara'ya gidecek gemiler yönetim tarafından gözetim altında tutulmuştur.⁴⁴

Halkın tepkisinden çekinildiği için II. Mahmut Dönemi'nde başta karantina uygulamaları üzerinde çok durulmamıştır. Dönemin ünlü hekimlerinden Dr. Antuvan Lago bir layiha hazırlamış; layihasında Avrupalıların salgınlarla mücadele yönteminden bahsetmiş ve karantinanın yaygınlaştırılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Layihanın yayınlanmasıyla o dönem devam eden veba salgınına karşı Osmanlı yönetimi, karantina sistemini yaygınlaştırmaya başlamış ve Karantina Meclisi'ni kurmuştur. Konuyla ilgili Osmanlı Devleti'nde uzman hekimler olmadığı için Avusturya'dan Doktor Minas İstanbul'a davet edilmiştir. Karantina Meclisi'nin başına geçen Minas, çoğunluğu tecrübeli yabancı

⁴² Yolun, (2012), 62-63.

⁴³Sultangül Özsoy, *Türkiye'nin COVID-19 Pandemisi İle Mücadelesinde Karantina Yöntemi Ve Kolluğun Rolü* (Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 8-9.

⁴⁴Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *BELLETEN*, 58/222 (1994), 334.

hekimlerden oluşan Meclis-i Nizâmat-ı Tahaffuziye'nin kurulmasına öncülük etmiştir.⁴⁵

Karantina uygulamasına, Avrupa'ya göre daha geç dönemde geçiş, Osmanlı'nın gelenekçi görüşleriyle açıklanabilir. Zira Osmanlı'da karantina uygulamaları başlamadan, Avrupa'ya giden elçiler bu tatbikatlara uymak zorunda kalmışlardır.⁴⁶

Karantina uygulamasına çeşitli sebeplerle sürekli itiraz eden Avrupalıların tepkilerini azaltmak için, dönemin Hariciye Nâzırı Reşid Paşa (ö. 1275/1858), yabancı hekimlerin yanında Avrupalı sefirleri de Karantina Meclisi'ne üye yapmıştır. Bu adım, Osmanlı'nın aleyhine olmuş; yabancı gemilerden alınması gereken Karantina Rûsûmat Tarifesi'nin uygulanması gecikmiştir. Bu uygulama ancak 1872 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Bu kurul, sefirlerin adeta yabancı devlet gemilerine ayrıcalık tanıdığı bir kapitülasyon meclisine dönüşmüştür. Bu durumun Osmanlı menfaatlerine aykırı olduğunu anlayan Said Paşa (ö. 1332/1914), mecliste Osmanlı üyelerinin sayısını artırmaya çalışsa da başarılı olamamıştır.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk yerleşik tahaffuzhâne, Kuleli Kışlası'nda kurulmuştur. Daha çok veba ve kolera salgınları için açılan bu kurum, Karadeniz ve Akdeniz'den gelen gemiler için ayrılmıştır. Daha sonraki yıllarda Kartal, Anadolu Kavağı, Kuleli, Serviburnu, Büyükdere, Tuzla ve Kavak gibi yerlerde tahaffuzhânelerin sayısı artmış; takip eden 1893 yılında Akdeniz, Boğazlar ve Karadeniz çevresinde 107, İran sınırında 23, Kızıldeniz'de ise 18 tahaffuzhâne açılmıştır. Tahaffuzhânelerin bulunduğu yerler, daha çok transit geçişin uygun olduğu ve gemilerin yanaşabildiği yerler olmuştur. Bunlar genellikle tek katlı ahşap yapılar olarak inşa edilmiştir.⁴⁸

Osmanlı Devleti, İstanbul'da bir nevi pasaport uygulaması olan Mürûr Tezkiresi'ni hastalığın yayılmasını takip edebilmek için kullanmıştır. İstanbul'a gelecek gemi yolcularına, geldikleri yerlerdeki sağlık durumlarının tezkirelere

⁴⁵ Sevdâ Ağır, *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler(1865-1914)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 59-61.

⁴⁶ Mustafa Can, Ayşegül Altınova Şahin, "Osmanlı Elçileri ve Karantina", *OTAM*, 49 (2021), 7.

⁴⁷ Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, (2001), 463-465.

⁴⁸ Ağır, (2020), 61.

yazılması kuralı konulmuştur. Çevre bölgelerden gelecek gemilerin tezkirelerine karantina ile ilgili bilgileri ibraz etmedikleri takdirde İstanbul'a kabul edilmeyecekleri vurgulanmıştır.⁴⁹ 1865 yılında Mısır'dan yayılan kolera salgınına karşı birtakım tedbirler alınmıştır. Bunun için fakir ve yoksul halk için barakalar inşa edilirken, hastanelerde yatan hastalar için erzak, elbise ve yatak temin edilmiştir.⁵⁰

1866 Şubat ayında İstanbul'da bir konferans yapılmıştı. Konferansta 1865 kolera salgınına sebep olan etkenler üzerinde durulmuştu. Genel kanaat iki görüş üzere olmuştu. Konferansta, salgının ya doğrudan Hindistan üzerinden ya da Hicaz'dan dönen hacılar vasıtasıyla yayıldığı görüşleri ağırlıktaydı. Yapılan görüşmeler neticesinde hac mevsiminde suyun yetersizliği, aşırı kalabalık ve 200.000'e yakın kurbanlığın parçalarının Mina Deresi'ne dökülmesi gibi sebeplerden dolayı salgının hacılar vasıtasıyla yayıldığına karar verilmişti. Bu sebeple Hicaz'a takip eden yıllarda heyetler gönderilmiş ve burada sokakların ve suların temizliğine dair önlemler alınmış, 60 yataklı bir hastane kurulmuş, kurbanlıklar için hendekler kazılmıştır. Osmanlı 1870'li ve 1890'lı yıllarda nükseden kolera salgınlarına karşı tedbirler almaya çalışsa da bunlar yeterli olamamış, bölgede salgın kaynaklı ölümler görülmeye devam etmiştir.⁵¹

Bakteriyolojihâne-i Şâhâne

II. Abdülhamid döneminde, 1893 yılında çıkan kolera salgınına karşı önlem almak istemiş ve bununla ilgili alınabilecek tedbirler konusunda Pasteur'e (ö. 1895) danışmıştır. Pasteur, bunun üzerine Dr. Andre Chantemesse'yi (ö. 1914) Paris'ten Türkiye'ye göndermiştir.⁵²

İstanbul'a gelen Chantemesse, beraberinde dört sandık ilaç getirmiş ve İstanbul'da incelemelere başlamıştır. Refakatine Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne bakteriyoloji muallimi Binbaşı Dr. Hamdi Bey ve daha evvel Pasteur

⁴⁹ Sarıyıldız, (2001), 463-465.

⁵⁰ Sarıyıldız, (1994), 361.

⁵¹ Sinan, Kuneralp, "Pilgrimage And Cholera in Ottoman Hedjaz 1931-1911", *Studies On Turkish-Arab Relations*, çev: Münir Atalar, Annual 4 (Taiv:1989), 69-81.

⁵² Nuran, Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1320-1338.

Enstitüsü'nde çalışan Osmanlı hekimleri verilmiştir. Yapılan tetkikler sonucu bir layiha hazırlayan Chantemesse, padişah'tan bir laboratuvar kurulmasını istemiştir. Bunun üzerine Demirkapı'da bakteriyolojihâne açılmıştır. İstanbul'daki vazifesini tamamladıktan sonra Paris'e dönen Chantemesse'den sonra, 1893-1901 yılları arasında bakteriyolojihâne'nin ilk müdürü olarak görev yapan ve yine Pasteur Enstitüsü'nden gönderilen Dr. Maurice Nicolle (ö. 1932) olmuştur. Açılan kurumun müdür yardımcısı da Zühtü Nazif (ö. 1315/1897) olmuştur.⁵³

Bakteriyolojihâne, ders salonlarından, laboratuvar ve deney için korunan hayvanların bulunduğu odalardan ve bir otopsi odasından oluşmaktaydı. 1894 yılında derslere başlayan Nicolle'ün, bakteriyolojihânenin sarayın bahçesinde olması ve sarayın, kurallar gereği, erken kapanmasından dolayı o saatte kurumdan ayrılmak zorunda kalması, çalışmalarının yarıda kalmasına sebep oluyordu. Bundan dolayı Nicolle, yeni bir bina talebinde bulunmuş ve Nişantaşı'nda Süleyman Paşa Konağı kiralanmıştır.⁵⁴

Bakteriyolojihâne'de pratik ve teorik dersler veren Nicolle, Dr. Refik (ö. 1963), Dr. Ziya Seyfullah (ö. 1919) ve Dr. Süleyman Nuri gibi isimlere eğitim vermiş ve bu hekimler de burada görev almışlardır. Ayrıca sıtma ile ilgili eğitimler verilmiş ve ilk sıtma mücadele hekimleri buradan çıkmıştır. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin ilk bağışıklık serumu olan difteri serumu da burada üretilmiştir. 1897'de Çatalca'da başlayıp salgına dönüşen sığır vebası için de bir serum hazırlanmıştır.⁵⁵

1901'de görevden ayrılan Dr. Nicolle'ün yerine Paul Ambroise Remlinger (ö. 1964) gelmiştir. Onun yerine 1914 yılında kurumun başına Dr. Refik Güran (ö. 1963) getirilmiştir. 1908 yılından sonra "Hamidiye" ve "Şahâne" isimleri yerine "Osmanî" terimi kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁶

⁵³ Emre Karacaoğlu, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bakteriyolojihâne-i Şâhâne* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 14-15.

⁵⁴ Ağır, (2020), 68-69.

⁵⁵ Yıldırım, (1985), 1336.

⁵⁶ Ağır, (2020), 70.

2.3. Hekim İsmail Paşa

Müellifin nerede ve ne zaman doğduğuna dair farklı rivayetler mevcut olsa da, ekseriyetle 1807⁵⁷ senesinde Sakız Adası'nda doğduğu ile ilgili bilgilerin daha sahih olduğu görülmektedir. Babası Sakız Adası Rumlarından Rodakonaki, annesi Kivele ise ünlü Rum ailesi Metoxasların kızıdır. Hekim İsmail Paşa'nın Müslüman olmadan önceki ismi Sotiri ya da Sotori'dir.⁵⁸ Mora İsyanı sırasında Osmanlı askerleri tarafından esir alınıp İzmir'de Cerrah Hacı İshak adında bir cerraha satılmış ve bu vasıta ile cerrahlık mesleğini öğrenmiştir. Bu ailenin yanında Müslüman olarak büyümüştü.⁵⁹

İlk cerrahlık eğitimini Hacı İshak'ın yanında alan İsmail Paşa, hekimlik eğitimi için Sultan Abdülmecid Dönemi'nde açılan Mekteb-i Tıbbiye'ye gitmiştir. Mezun olan öğrenciler, eğitimlerini tamamlamak adına Avrupa'ya gönderilmişlerdir. Hekim İsmail Paşa, Ömer Efendi, Saib ve Yorgo isimli öğrenciler, Avrupa'ya gönderilen ilk öğrencilerden olmuşlardır. Avrupa'dan döndüğünde sarayda bir süre cerrahbaşı olarak görev yapmış, daha sonra tekrar Paris'e gitmiştir. 1845 yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin başına geçmiştir. 1845-1848 yılları arasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Hekimbaşı Nâzırı olarak görev yapmıştır.⁶⁰ Hekim İsmail Paşa, *Cerîde-i Tıbbiye* adıyla yayınlanmaya başlayan Türkçe tıp dergisinin kurucuları arasında yer almıştır.⁶¹

Bu yıllarda çiçek hastalığı için aşı girişimlerinde bulunulmuştur. Hekim İsmail Paşa, yerli aşı yapmayı istediği için, 1811 yılında hazırlanan bir aşırı kullanmayı düşünmüştür. Mekteb-i Tıbbiye'de aşının ücretsiz yapılması kararı alınmış ve bunun için eğitim verilmeye başlanmıştır. Fakat İsmail Paşa, yerli aşırı güvenmediği için, 1845 yılında Viyana'dan yeni aşı getirtmiştir.⁶² 1847'de, ikinci

⁵⁷ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, (İstanbul:1999), 85.

⁵⁸ Tuba Yazıcıoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Leyla Saz ve Eserlerinin Sosyolojik Analizi* Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 29.

⁵⁹ İbrahim Alaettin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, 3 (İstanbul:1935), 804.

⁶⁰ Nuran Yıldırım, *Tıphâne-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne 'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*, (İstanbul: Betim Yayınevi, 2019), 191.

⁶¹ Yazıcıoğlu, (2011), 29.

⁶² Burcu Mercan, *IXI. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele* (Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 19-20.

kolera salgını sırasında halkı bilgilendirmek için araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden *Kolera Risalesi*'ni yazmıştır.⁶³

2.3.1. Tıbbiye'den Nâfia Nâzırlığına

Tanzimat Dönemi'nde yapılan ıslahatlardan bazıları da devlet idaresi ile ilgilidir. Bu dönemde, önceden farklı kurumların idaresi altında yürütülen su, orman, sanayi ve bayındırlık gibi işler artık yeni kurulan Nâfia Nezâreti altında idare edilmeye başlanmıştır. Hekim İsmail Paşa, 1848 yılında vezir tayin edilmiş ve ardından Nâfia Nâzırlığı görevine getirilmiştir. Nâzırlığa atanan İsmail Paşa'ya 30.000 kuruş maaş verilmiş ve 12 Ekim 1848'de yeni görevi bir tören ile kendisine teslim edilmiştir. Memuriyeti 14 gün sonra onaylanmış; Bâb-ı Âlî'de kendisine bir oda tahsis edilmiştir. Göreve geldikten sonra Nâfia Nezâreti'nin görev ve sorumluluklarını belirlemek adına, içinde İsmail Paşa'nın da olduğu bir komisyon oluşturulmuştur.⁶⁴ Nâzırlığa geldiğinde, Umûr-ı Nâfi'an'ın iletiletilmesini sağlamak amacıyla Meclis-i Vâlâ tarafından kaleme alınan bir tezkire yayınlamıştır.⁶⁵

Ticaret Nâzırı Süleyman Paşa (ö. 1281/1864) Kaptan-ı Derya olarak atandığı için, kuruluşundan bir süre sonra, 1848-1849 yılları arasında ticarete olan yakınlığından dolayı Nâfia Nezâreti, Ticaret Nezâreti'ne ilhak etmiş ve bu yeni kurulan bakanlığın başına ilk getirilen kişi Hekim İsmail Paşa olmuştur. Kendisine 40.000 kuruş maaş bağlanmıştır.⁶⁶ 1851 yılında Tıbbiye Nâzırlığına getirilmiş ve Mâlîye Nezâreti tarafından kendisine maaş bağlanmıştır.⁶⁷

Hekim İsmail Paşa, 1853 (H. 1269) yılında Ali Paşa'nın (ö. 1288/1871) yerine İzmir (Aydın) Valiliği'ne getirilmiştir. Kendisine elli bin kuruş maaş bağlanmıştır.⁶⁸ Valiliğe geldiği dönemde, Ali Paşa Dönemi'nden kalan bir sorun

⁶³ Yıldırım, (2019), 191.

⁶⁴ Aydın, (2013), 4.

⁶⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri[A.AMD], No.15-45.

⁶⁶ Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nâfia Nezâreti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2011), 127.

⁶⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair Yazışmaları Evrakı [A.MKT.NZD], No.46-67.

⁶⁸ Osmanlı Arşivi(BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri[A.AMD], No.41-73.

olan Katırcı Yani isimli haydutun yakalanması ile ilgili çalışmalara devam etmiştir. Bunun neticesinde, Katırcı Yani'nin Buca'da yakalandığı görülmektedir.⁶⁹

Hekim İsmail Paşa'nın valiliği döneminde kent, aşar yolsuzluğu ve konsoloslukların da işin içine girdiği zahire kıtlığı olaylarıyla çalkalanmıştır. Zahire kıtlığı ile ilgili yaşanan olay sebebiyle Fransa Konsolosluğu, Hekim İsmail Paşa'nın görevden alınmasını istemiş; buna karşın İngiltere ve Avusturya Konsoloslukları ise tersi bir tutum sergilemiştir.

İzmir'de un ve zahire ihtiyacının teminiyle ilgili yaşanan sorunlar ve halkın bu durumu protesto etmesi, şehirde karışıklığa yol açmıştır. Bunun yanında, valinin elde edilecek zahireden Fransız vatandaşlarına pay vermeyeceğini iddia eden Fransa Büyükelçisi, Hekim İsmail Paşa'yı hükümete şikâyet etmiştir. Bu vaziyet üzerine diğer ülke konsoloslukları da olaya dâhil olmuştur. Bunun üzerine bölgeye Beyrut Tahrir-i Emlak ve Tefrik-i Tebaa Memuru olan Mehmet Emin Efendi müfettiş olarak gönderilmiştir. Mehmet Emin Efendi, hazırlamış olduğu raporda aşarın ihalesi ve zahire darlığı konusunda İsmail Paşa'nın suçunun olmadığını yazmış ve sunulan rapor neticesinde yönetim tarafından görevde kalmasında sakınca görülmemiştir. Ancak Fransa Konsolosluğu'nun baskıları sebebiyle görevden alınmıştır.⁷⁰

1855'te İzmir Valiliği görevinden alınan Hekim İsmail Paşa, İşkodra valisi olarak atanmıştır. 1856 yılında tekrar Ticaret Nâzırı olarak atanana kadar burada görev yapmıştır.⁷¹

2.3.2. Girit Valisi İsmail Paşa

1861 yılına kadar devam eden Ticaret Nâzırlığı görevinden sonra Girit Valiliği'ne atanmıştır. İsmail Paşa'nın Girit'te bulunduğu 1861-1867 yılları, adada ayrılıkçı isyanların en yoğun olduğu dönemdi. Valiliğe geldiği dönemde ihtilal hazırlıklarının farkına varmış ve Bâb-ı Âli'den yardım istemişti. Bunun üzerine

⁶⁹ Serap Tabak, *İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler(1867-1950)*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 282.

⁷⁰ Hilal Ortaç Gürpınarlı, "İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Aşar Yolsuzluğu, Kıtlik ve İdari Sonuçları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17/1 (2002) 13-34.

⁷¹ Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmani*, (İstanbul: Numune Matbaacılık, 1996), 833-834.

hükümet tarafından buraya üç küçük gemi ile cüzi bir yardım kuvveti gönderilmiştir.⁷²

1864 yılında yedi ada Yunanlılara verilmiştir. Bunun üzerine Rumlar, bütün adaları ele geçirip büyük Yunanistan'ı kurma fikrine kapılmışlardır. 1866 yılında, geçmiş isyanlardan farklı olarak daha büyük bir ayaklanma planlamışlardır. Girit halkı, isteklerinin karşılanamayacağını düşündükleri bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bunlar; Hatt-ı Humâyun'un hükümlerine riayet edilmesi, vergilerin hafifletilmesi, mekteplerin düzeltilmesi, limanların açılması ve bir ziraat bankasının kurulmasıdır. Bu isteklerin tamamının birden yerine getirilmesi mümkün olmadığından, Girit'in Yunanistan'a dâhil edildiğini duyurmuşlardır. İsmail Paşa, isteklerinin birden gerçekleştirilemeyeceğini bildirmiş ve kalabalık halde toplanan Girit Rumlarının dağılmasını istemiştir. Rumlar, milli birlik çağrısı yaparak isyan çıkarmıştır. İsmail Paşa, tedbirlerine rağmen isyanların önüne geçemediği için görevden alınmıştır.⁷³ Girit valiliğinden azledildikten sonra, Hekim İsmail Paşa şu görevlerde bulunmuştur:

Zabtiye müşiri (Şubat 1867-Mart 1868)

Aydın vâlisi (Mart 1868-Temmuz 1869)

Selânik vâlisi (Eylül 1871-Mayıs 1872)

İkinci defa Zabtiye müşiri (Kasım 1872-Ocak 1873)

İkinci defa Nâfia nâzırı (Ocak-Mart 1873)

Şehremini (Temmuz-Ekim 1873)

Üçüncü defa Nâfia nâzırı (Ekim 1873-Şubat 1874)

İkinci defa Şehremini (Şubat-Mart 1874).⁷⁴

⁷² İdris Aksoy, *Girit ve Girit'teki Ayrılıkçı Hareketlerin Tarihi Süreci ve Kıbrıs'a Yansımaları*, (İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 28.

⁷³ Emin Ünsal, *Girit'in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı*, (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 39.

⁷⁴ Kuneralp, (1985), 85.

1874 yılında, Bâb-i Âlî’de hariciye nâzırı odasında felç geçirmiştir. Hastalık durumu devam edince emekli edilmiştir.1880 yılında vefat etmiştir.⁷⁵

Hekim İsmail Paşa, ünlü besteci, şair ve yazar Leyla Saz’ın (ö. 1355/1936) babasıdır. Leyla Hanım, hatıralarında babasının Avrupa’da iyi bir eğitim aldığını ve bu eğitim sırasında bulunduğu ülkelerin kültürlerini de araştırdığını belirtir. Donanımı sayesinde Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde saray içinde önemli bir figür haline geldiğini anlatır.

Babasının şakacı ve zeki olduğuna, eğitiminin ona itibar kazandırdığına ve birçok konuda kendisine danışıldığına; saray içinde yaptığı vezirlik ve özel hekimlik gibi görevler sebebiyle daima saray hayatının içinde bulunduğuna değinir. Hekim İsmail Paşa’nın mevkisinden dolayı Leyla Hanım, gençliğini Osmanlı saraylarında geçirmiş ve Osmanlı aristokrasisinin içinde yer almıştır.⁷⁶

Leyla Hanım’ın çocuklarından Vedat Tek (ö. 1361/1942), 20. yüzyılın en önemli mimarlarından biridir. Paris’te resim, heykel ve mühendislik gibi alanlarda eğitim almış; 1899’da Sanayi-i Nefise Mektebi’nde sanat tarihi hocalığı yapmıştır. Sirkeci’de bulunan Büyük Postane, Ankara’da bulunan İkinci Meclis Binası ve Ankara Palas, Vedat Tek’in önemli eserlerindendir.⁷⁷

⁷⁵ Süreyya, (1996), 833.

⁷⁶ Leyla Saz, *Haremde Yaşam: Saray ve Harem Hatıraları*, haz: Sedat Demir, (İstanbul: DBY Yayınları, 2010), 19.

⁷⁷ Ahmet Sezgin, “Mimar Vedat Tek ve Eserleri”, *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (Çankırı: 2022), 114-143.

3. VERİ ANALİZİ

3.1. Kolera Risalesi'nin Transkripsiyonu

(2)Cenāb-ı Hayru'l-Ĥāfızın cümleyi māsūn ve emin buyursun beyāna ĥācet olmadığı üzere bundan iki māh muḳaddem Trabzon ĥavālisine müstevlī olan ḳolera ‘illet-i vaḥīmesi bu aralık Der-Sa'adet'de daḥī zuhūr ederek ba'zı telefāt vuḳū’ bulmuş ise de Ĥamdullah-ı Te’ālā ĥastagānıñ miḳdārına nāzaran mikdār-ı vefiyyātı ḳalil olduğundan ‘illet-i mezkūrenin buraca şiddet-i te’sī rātı olmayarak ḳarīben bütün bütün mündefi’ ve zā’il olacağı eltāf-ı ḡaybiye-i İlāhiyye'den me’muldür ancak ma'lūm-ı a'imme’-i enām ve mezcūm ve müsellim-i ḥaṣṣ ve a'am olduğu

(3)vechle runḳatrāz-ı serīr-i şevket ve saltanat ve ziynetşaz-ı deyhim-i tacdāri ve hilāfet olan padişāh-ı felātun-fıtraṭ ve şehinşah-ı araştı-ı menḳıbetül-saltanat 'Abdūlmecid Ĥan ibnü'l-Sultanü'l-Ġāzi Māḥmud Ĥān-ı dāme hilāfete ile'l-āḥiriddeveran ḥāzretleriniñ min ḳıble'l-ḥaḳ-ı mevhūb ve müteḥallıḳ buyrulduḳları şeyme’-i fehīme-i ra’iyyet-perverī ve kemāl-i merḥamet ve şenşei -i Muḥammed vaḥye-i merāḥim-kesteri ve şefḳat-i şahāneleri iḳtizā-ı ‘ālisince an be an ḥıfz-ı sīḥḥat ve arāmiş ve raḥat-ı teb'a ve ra’iyyet ḥuśuślarında nice-i tedābir-i ḥikmet semir-i hilāfetpenahileri erzān ve şāyan buyrulmaḳda olmasıyla muḥezza-ı 'abdullahī şu mehlekeden mümkün mertebe veḳāya etmek ve bu cihetle daḥī bi'l-cümle teb'a ve zir-i deştān-ı saltanat-ı seniyyeleri ḥaḳḳında derḳar olan merāḥim ve eşfāḳ-ı mülūkānelerini i’lan ve izḥār eylemek İrāde-i ḥayriyet-i ifādesine mebni ‘illet-i mezkūrenin vücūd-ı insana te’sīri ḥālinde der-‘aḳıb önü kesdirilmek için ne vechle tedbīr ve tedāvi olunmaḳ

(4)lāzım geleceḡi ve ḳable'l-vuḳū’ ne şüretle uśul-i taḥaffuziyyenin icrāşı icab edeceḡi herkesin ma'lūmu olub ol vechle cümle tarafından ḥarekete 'itina olunmaḳ üzere bir rişāle-i māḥsūsiye te’lif olunarak tab' ve neşr etdirilmesi min ḡayr-ı liyāḳat-ı riyāset ‘atabe-i ḥıdmet-i ciḥan-ḳıymet-i şehenşāhilerinde

bulunmaqlığı ħaṣebiyle bu çāker-i keminelere şifāhen emr ü fermān-ı hümayun buyrulmuş olduğuna ve eğerçü mübeddi’-i dā’i ve devā-ı ve mu’aṭti berr ve şifā Ḥekim-i Mutlak olan Cenāb-ı Kibriyā idüğü müsellemler ve hüveyda olub ħerħalde Ḥabbü'l-Metin tevekküle teşebbüs ve temessük ħüdānekerde olunarak şavn-ı İlahiye sığınmak

ve merkez-i Rıza ve teslimiyetde bulunmaktan ğayrı bir çāre ve ‘ilaç olmayacağı derķār ise de insān nefsinin tehliķeden muhafaza etmek için imkānı mertebe irāde-i cüz’iyyeyi şarf ederek istiḥsāl-i ictinābiyeye diķķat etmesi mevād-ı meşru’adan bulunduğuna binā’en ‘illet-i mezkūrenin Ḥüda ḥıfz eylesün zuhūru taķdirinde icab eden tedābir

(5)ve müdāvāt ile vukū’undan muķaddem muķtezi olan uşul-i lāzime’-i teḥaffüziyenin şevr-i icrā’iyesini mütezemmin işbu rişāle muḥtaşara taşnif ve tertīb ve bir muķaddime ve beş bāb üzerine taķsīm ve tekvīb olunarak mübārek ve mu’allā-yı ‘atabe-i gerdun-mertebe-i Ḥazret-i Pādişāhi’ye ‘arz ve taķdīm olunmuştur.

Vallahu Ni’mü'l-Ḥafīz

MUKADDİME

İşbu kolera ‘illetinin esbāb-ı müstaķille ve mücibesi bi’l-külliyeye mechul olarak eğerçü ḥükema-ı müte’ahḥirin bu bābda uzun uzadıya mübāhaşeler ile ba’zı sebeblar beyān eylemişler iseler de bunların cümlesi zannī ve kıyāşi olub ‘itibāra şāyān şey olmadığından burada serd ve tafşilinden şarf-ı nazar kılındı faķat ettibā’-ı ‘asrın ba’zıları işbu ‘illet-i derūn-ı havada bulunan seyyāle-i mıkḥātisiye ta’bīr olunur maddenin bir eşeri olduğuna ve ba’zıları daḥī küre-i buḥardan münteşir olub zerrātü'l-hevvame ıtlak olunan ğayet ufaķ ve zehirli böceklerden ve kimisi daḥī

(6)havanın tağayyurātından neş’et eylediğine vücūd verüb teḥālif-i havadan bilenler ba’zı maḥallerin havaşını kiraren taḥlil ederek ‘illet-i mezkūreyi mücib olacak bir madde bulamamış iseler de yine ma’māfih bu ‘illetin havada bir madde-i semiyeye olduğu ‘aķla yaķın olub faķat ḥaķ ve ḥaķiķātini Ḥekim-i mutlak olan Cenāb-ı Ḥaķ’dan ğayrı kimse bilemeyeceği emr-i müsellemler olmağın artık bu bābda beyhūde istitāle-i maķāle ḥācet görülemediğinden sadece ‘illet-i

mezkürenin bidāyet-i zuhūru keyfiyetle şimdiye kadar müstevlī olduğu memālik ve beledānıñ 'ale'l-infirād beyān ve ifādesine şuru' olundu şöyle ki işbu қolera 'illetiniñ 'ilel-i қadīmeden olarak bundan iki biñ üç yüz sene muқaddem dahī zuhūr eylediği re'isü'l-hükema'-ı bī-қarātıñ ba'zı te'lifātında muharrir olub faқat 'illet-i mezbūre Hicret-i Nebeviye'niñ biñ iki yüz otuz üç ve tārih-i milādiyeniñ biñ sekiz yüz on yedi senesi Ağustos'una gelinceye қadar

(7)қıта'āt-ı hamse-i küre-i arza büsbütün müstevlī olmayarak yalnız Hind-i Şarkı'niñ Bangal ülkesinde қа'in Ġanc Nehri'niñ Delta nām sevāhilinde vuқū' bulmaқda iken tārih-i mezbūrede her naşılşa ba'zı esbāb-ı hafıyye-i ğayr-i ma'lūmeden dolayı sevāhil-i mezkūrede vaқи' Қalkūta Şehri'ne yüz mil meşāfede bulunan Jessur vilāyetinde dahī zuhūr ederek ol vaқitden bu āna gelinceye қadar araşı kesilmeksizin ötede berü de vuқū' bulmaқla başlayub hatta ibtida'-i zuhūrundan biñ iki yüz kırқ doğuz senesi evāhirine deĝin on altı sene müddet Amerika-ı Şimali'de vaқи' gerek Meksika Memleketini ve gerek ol havālide bulunan қurā ve nevāhiyi istilā eyleyüb Hind'de ve Avrupa'nın ba'zı mahallerinde olduğu mişillü müddet-i mezkūre zarfında bir duziye derқar olan şiddet-i te'sirātından nāşi қаtı vāfir nüfūs telef ve helāk eylemişdir ancaқ bālāda beyān olduğu üzere mārū'z-żikr biñ iki yüz otuz üç senesinde Jessur'dan zuhūrunu müte'aқib Daққа ve Dinyapur şehirleriyle

(8)işbu nevāhiyede қā'in olub İngilterelüleriniñ merkez-i ticāretleri olan mezkūr Қalkūta şehrinde ve ferdāşı sene Bonbay ve Madraş Adalarında ve biñ iki yüz otuz beş senesi Seylan Adası'yla ada-ı mezkūre pek çok uzaқ meşāfede bulunan Moriş ve Borbon Cezārelerinde ve biñ iki yüz otuz altı ve otuz yedi senelerinde Başra Körfezi Sevāhiliyle civarında vaқи' bilad-ı ma'mūre ve meşhūrede dahī vuқū' bulub giderek Şiraz'ı ve İsfahan'ı ve bütün Kürdiştan'ı istilā eylemişler olmasıyla żikrolunan bilād ve ceza'ir ahālisinden hayli nüfūs telef ve helāk olmuşdur ve biñ iki yüz otuz sekiz senesi Şat ve Fıraţ Nehirleri sevāhiliyle Haleb taraflarına ve otuz doğuz senesi Gürciştan ve Çerkes eyāletleriyle Rusya ilқasına müstevlī olageldiğinden bu hāl ile giderek Avrupa havālisinde dahī vuқū'-ı aĝlab-ı me'mul iken bi'l-'aқis 'adem-i zuhūru mükemma beyninde ca'i-i istiğrāb olub faқat bu bābda olan

(9)esbāb-ı ma'nā keyfiyeti henüz bilinmemiş ise de bu 'illetiñ havāli-i merkūmede vuķū' bulmamaşı hiç bir sebebe mebnī olmayarak ancak Cenāb-ı Vācibū'l-Vücūd'un bir hīkmetü'l-hāfiyyetü'l-hayyesi olduğuna kimseniñ iştibahı yokdur şu kadar ki ol eśnāda 'illet-i mezkūre 'ale'l-tedric hāffet bularak bir müddet geçer geçmez külliye mündefi' ve zail olmağdan nāşi beş altı sene hiç bir mahalde zuhūr etmeyüb mü'ehheran biñ iki yüz kırk beş **senesinde Tiflis ve Ejderhān taraflarında vuķū' bulmağla başlamış olmasıyla 'illet-i mezkūrenin böyle bir müddet arası kesilmesi kân-ı te'sirāt ef'āl-i tab'iyyesine māni' olur bir keyfiyetiñ vuķū'una mebni olup soñradan yine zuhūra gelmesi dahī keyfiyet-i mezkūreyi izale eder ve 'illet-i merkūmeniñ hūşülüne isti'dād verir bir sebab-i hafīnin vücūdundan 'ibāret olduğu 'inde'l-hükema-ı meczūm ve mütehaqqıķ ise de şu sebab ve keyfiyetiñ ne idüğünü bilememiş olduklarından ve 'illet-i mezbūreniñ neden

(10)neş'et eylediği ve vücūd-ı inşana olan te'sirātı olduğu cümlelerin mechülü iken böyle def' ve zuhūrunda sebab araılması ta'accub ve istiğrāb olunur şey olup hiçbir vechle kabul olunamayacağından bunun 'indallah bir keyfiyet olduğu müsellemdir 'illet-i mezkūre gitdikce evvelkinden ziyāde kesb-i iştidad ederek biñ iki yüz kırk altı senesi Odenburg ve Moskov'da ve kırk yedi senesi Aşıāne-i Şevket-Aşıyāne ile el-hāletü'l-hinde Rusya'lunun pā-yi tahtı olan Şaint Petersburg şehrinde zuhūr edüb sene-i mezbūre Mard'ında ve Varşuba ve Mayıs'ında Danibarğa şehirlerini ve Teşrin-i Evvelin'de Berlin ve Hamburg ve Sonderlanga vilāyetlerini ve'l-hāşıl biñ iki yüz kırk sekiz senesi Londra ve Pāris memleketlerini istila ve 'add ve hesāba gelmez nüfūs ihlāk ve efna eyleyüb faķat Der-Sa'adet'de ol kadar şiddetli olmadığından gerek ahāleden ve gerek 'asākiri şahāneden pek az vefiyyāt vuķū' bulmuşdur ancak 'illet-i merkūme menşe'i olan Jessur'dan

(11)Pāris'e gelinceye kadar bir hizāda bulunan beledān ve kaşabata bi'l-tedric müstevlī olduğdan soñra ol havālinin gerek cihet-i cenūbisinde vaķi' Hind Denizlerinde bulunan mücemmi' cezā'irde ve gerek taraf-ı şarkīde Çin'e doğru olan ba'zı māhaller ile cihet-i şimālide ka'in Asya Kıt'ası'nıñ etrāfında bulunan ve ba'zen ortaşına yakın olan beldelerde ve bunlarıñ kāh ilerüsünde ve kāh gerüsünde ve ba'zen sağında ve ba'zen dahī şolunda bulunan māhallerde zuhūr ederek vāķi'

olan telefât ve vefiyyâtdan dolayı pek çok yerleri harab etmişdir ve ġarâ'ibâtından olarak 'illet-i mezkûre Hind'de bir nehrin kenârında zuhûr edüb orada hayli müddet arası kesilmeksizin ve karşı tarafında aslâ vuķû' bulmaķsızın o kenarda bulunan nüfusuñ ekşerisini telef eylediğinden soñra birden bire kesilüb nehr-i mezbûrun karşı kenarında zuhûr eylemesi ve Fransa'da daķı bir zoķağın bir tarafına müstevlî olub bir müddetden soñra

(12)ol tarafda külliyeñ dafi' olarak ol zoķağın karşı canibiñde vuķû' bulmaşı ve Bonbay Limanı'nda lengerendâz-ı iķamet olan bir fırķateyniñ bir tarafda duran nöbetçi 'askerini urub hasıta ederek öbür tarafda bulunanlara asla te'sîr etmemesi ve Hind tarafında mesela bir doziye üç ay boyraz rüzgârı eser iken bu madde-i semiyenin rüzgâra karşı gitmesi cihetiyle 'illet-i mezkûre rüzgâr 'aleyhinde bulunan memleketlerde daķı žuhûr eylemesi ve bir de bu mahalde vuku'bulub civarda olan memleketlere şayi' olmaķsızın birden bire yüz elli iki yüz sâ'at mesâfede bulunan bir şehre daķı müstevlî olması ve meşela beş yüz pâre kûrâ ve kaşabatı hâvi bir şancağın bir kıyesinde zuhûr ederek 'ale'l-tedrîc dört yüz doksan beş kıyesini daķı istilâ eyleyüb de faķat dört beş kıyesinde aslâ vuķû' bulmamaşı ve bir limanda muķîm olan bir sefîneye müstevlî olarak tã'ifesinde birazını telef ve helâk eylemekde iken o sefînenin birden bire

(13)fek-i lenger edüb iki üç yüz mil mesâfeye açılmaşıyla berâber 'illet-i mezkûrenin külliyeñ mündefi' olması rivayât-ı şahiha ile müşbet olub Der-Sa'adet'de daķı Arnavut Köy ile İstinye Körfezi'niñ bir tarafında ġâyet şiddetli vuķû' bularak ahâlıden ve o sâhilde bulunan sefayin tã'ifesinden pek çok nüfus helâk eylediğı ve bu maħallere nisbetle İstanbul ve bilâd-ı şelâşede bu derece şiddet-i te'sîri olmadığı müşâhede olunmuşdur

BÂB-I EVVEL

'İllet-i mezkûrenin sirâyeti olub olmadığı beyânındadır ancak bundan on beş on altı sene muķaddem 'illet-i mezbûrenin Paris'de zuhûru ešnâsında hezâķ-ı ettibânıñ vaķı' olan diķķat ve tecrübeleri üzerine ba'zıları sirâyeti ve ba'zıları daķı 'adem-i sirâyetini kabûl ederek ol bâbda tarafeynden bir takım adelle der-meyan olunmuş ise de işbu sirâyet maddesini külliyeñ red ve inķar edenleriñ her biri fûnûn-ı hîkmet ve tabâbetin deķâyıķ ve haķayıķına vâķıf ve uşul

(14)ve müteferri'âtını â'rif olarak beynü'l-hükemâ-ı Müslim bulunduklarından gayrı 'adem-i sirâyeti hakkında serd eyledikleri delâ'il ve burâhin daha ziyâde 'aqla yakın olmasıyla sirâyetine vücûd verilemeyeceği derkârdır çünkü beyâna hâcet olmadığı üzere tâ'unda olan mevad-ı sirâyenin hâdd-ı engerde birisi bir mâhâlle nakl edecek olsa andan nice şeyler tevellüd ederek rafte rafte her bir tarafta şâyi' ve sâri olacağı mücerrebâtıdan ise de bunda böyle bir madde-i sâriye bulunduğu bilinemeyüb fakat şimdiye kadar tecrübe olunduğuna göre 'illet-i mezkûre veya nev'inden olmayarak ekşer bir memlekette vuğu'uyla berâber birden bire pek çok kimselere te'sîr etmekde ve ba'zı kere o memlekete civâr bulunan mâhâllerde aşla vuğu' bulmaşsızın yüz elli iki şâ'at mesâfede kâ'in bir mâhâlde dahî zuhûr eylemekde olduğu ve biñ iki yüz otuz dört senesi Bonbay Limanı'nda muķim olan İngiliz fırķateyniniñ bir tarafında duran nöbetçileri urub öbür tarafında

(15)bulunanlara te'sîr etmediği mişillü Pâris'de zuhûru hengâmında dahî bir zoķağın bir tarafında olan evleriñ ekşerisinde vuğu' bulub oradan arası kesildiği anda birden bire öbür tarafına dahî müstevlî olduğu ve meşelâ beş yüz pâre ķurâ ve ķasabayı hâvi bir şancağın bir ķaryesinde zuhûr ederek 'ale'l-tedric dört yüz dokşan beş ķaryesini istilâ edüb de kusûr dört beş ķaryede aşlâ vuğu' bulmadığı gibi bir limandamuķım olan bir sefîneye müstevlî olarak tâ'ifesinden birazını telef ve helâk eylemekde iken o sefînenin hemân feķķ-i lenger edüb iki üç yüz mil mesâfeye açılmaşıyla berâber külliye mündefi' ve zâ'il olduğu ve Pâris ile Marsilya beyninde kâ'in Lyon şehrinde üç yüz biñden mütecâviz nüfûs ve seksen biñ fabriķa 'amelesi mevcûd olub bu mişillü 'ileliñ hûşûlüne sebep olacak şûretde zoķağlar ğayet şıķ ve müte'affin olduğundan gayrı şehr-i mezbûrun mevķi'i pek çuķurda olarak

(16)derûnunda dahî birķaķ nehr-i kebîr bulunduğu ve ķat'â ķarantina uşûlüne ri'âyet olunmadığı halde fakat Marsilya'dan ķolera için kaçub gelen birķaķ kişide vuķû' bularak bunlardan mâ'ada ahâlıden hiçbir kimseden zuhûr etmediği müşbet ve muhakķak idüğüne ve biñ iki yüz kırķ altı senesi şehr-i Teşrin-i Evveli'nde Berlin şehrinde zuhûr ederek şehr-i mezbûrun etrafı ablukaya alınub ğayet diķķatlı ķarantina olunduğunuñ üzerine maħal-i şâ'ireden ziyâde orada kesb-i şiddet eylediği mervî ve menķûl bulunduğu mebni 'illet-i

mezkûrenin 'ilel-i sâriyeden olmadığı şu keyfiyetlerden mübrehin ve müstedildir faḳat bu 'illetin muḳaddemleri böyle her bir tarafa müstevlî olması Ḳann usûl-i ṭahaffuẓiyenin lâıyıkıyla icrâ olunamamasından neş'et eylediğine zâhib olarak sirâyetini ba'zı eṭibba ḳabûl etmekde olmasıyla bu def'a Malta Ceziresi'nde ḳarantina uşûlüne kemâl derece diḳḳat ve ihtimâm olunduğu rivâyet ve istiḥbâr olunmuştur

(17)ve binâberîn bu bâbda ḥûkemânîñ şimdiye ḳadar vâki' olan mübâheşelerinin bu şırada tafşîlan beyân ve ḥikâyesi lâzımeden görünmüş ise de sirâyet ve 'adem-i sirâyet maddeleri henüz lâıyıkıyla tebeyyün etdirilmediğinden şimdi bu ḥuşuşda her ne denilse ve ne şüretle edille serd olunsa yine ḳat'ice ḥûküm olunamayacağından ibtina bu ḳadarcıḳla iktifâ ḳılınmıştır.

BÂB-I ŞÂNÎ

'İllet-i Mezkûrenin Vücûd-ı İnsāna Te'şîrine İsti'dād Veren Ba'zı

Sebebler Beyânındadır

Şöyle ki faḳr ü müzāyaḳa cihetiyle hıfz-ı şıḥḥate medâr olacak tedâbire baḳılamayub me'kûlât ve meşrubâta dahî aşla diḳḳat olunmayarak keçı ve ḳırman eti ve palamut ve ḳılıç balığı gibi batıyyü'l-ḥazm şeyler yemek ve birde yediğı ḥazm olunmaḳsızın bir daha şey ekil etmek ve'l-ḥâşıl mi'deniñ ḥazm edemeyeceğı mertebe çok ta'am eylemek ve iksir ve ispiro ve rom ve 'arak

(18)gibi ḳana ḥiddet verecek şeyleri isti'mâl etmek ve âb ve havası fenâ ve alḳaḳ ve rutûbetli mâḥallerde beytütet eylemek ve havalarıñ taḡayyür ve ihtilâfından nâşi ḳah soḡuḳ ve ḳah sıcaḳ olduğı vaḳitlerde vücûdu lâıyıkıyla muḥafaza etmemek ve müshil ve muḳıyyı olan şeyler isti'mal eylemek ve keşret üzere cimâ' etmek ve mu'tâddan ziyâde uyḥusuz ḳalmaḳ ḡayet muzırr olarak bu maḳûle 'illetlerin ḥuşûlüne sebep olacağı mişillü şiddet-i 'aşḳ ve ḥasret ve ḥavf ve ḥaşıyyet gibi ḳaşâvet ve ıztırâbı müstelzim olur şeylerle derûnuna şıḳındı vermek ve bîtab oluncaya gezüb ve yürümek ve ḳalışub ve ḳabalamaḳ ve gece ve gündüz mütemâdiyen pek çok ḳıtab ve evrâḳ mütalâ'ası gibi zihni yoracaḳ şey ile uğraşmaḳ dahî tıbben muzırratlı olarak ḥatta ḳuvve-i mefkûreye ve bi'l-cümle 'azâb ve im'â ve 'urûḳ ve 'âzaya za'fiyet ve ḥalel getürüb vücûd-ı insanı 'illet-i mezkûre gibi bir ṭaḳım 'ilel ve imrâzın zuḥûruna

(19)müste‘id edeceğinden artık bu ma‘kule me‘kulât ve meşrubat ve işğâl ve harekâtdan mühemma imkân perhiz ve ictinâb olunarak herhalde hadd-ı i‘tidâli gözetmek lâzımedendir hattâ esbâb-ı mezkûrenin ekşerisi nisâ tâ‘ifesinde bulunmadığından ‘illet-i mezbûrenin nısvândan ziyâde zekûre vuķû‘ bulduğı ve ekşer otuz beş yaşından yukarı bulunanlarıñ bu ‘illete daha müste‘id olduğı mücerreb olub yedi yaşından aşağı olan çocuklara vuķu‘u nâdir olarak görülmüşdür.

BÂB-I ŞÂLİŞ

Esbâb-ı Mûcibe-i Şihhiye ve Uşul-i lâzıme-i Taḥaffuẓiye Beyânındandır

Bâlâda tafşîl ve izbâr olunduğı üzere havası fenâ ve zemini alçaķ ve rutûbetli olan mâḥallerin ekşerisinde mevâd-ı mûte‘affine bulunacağından ve bu ise insana te‘şîr eyledikçe işbu kolera ‘illeti gibi nice ‘ilel-i muzırının zühûr ve ḥuşûlüne sebep ve bâdi olacağından elden geldiğı ve mümkün olabildiğı halde o ma‘kule⁷⁸ havaşında vehâmet ve ‘arzında rutubet olan mâḥallere ihtiyâr-ı sükunet olunmayub olduğça havadar yerlerde ikâmet olunmak ve vâsi‘ ve mürtefi‘ odalarda beytütet olunarak üç dört kişı alur bir odada sımsıkı yatılıb oturulmamak ve evleri ğayet nezâfet

(21)üzere tutub bir günde terāküm eden süpründü heman def‘ etdirilerek ferdâya bırakılmamak ve zoķak kapuşu önlerinde lâşe ve süpründü gibi ta‘affun edecek şeyleriñ her bâr taṭahhürü çaresine bakılmak ehem ve elzemdir zirâ o ma‘küle küçük odalarda birbirini sıkışdırarak yatıldığı ve eğlenildiğı taķdirce lâyıkıyla hava teneffüs edemeyeceğı ve öyle birkaç günlük süpründü terākümünden daḥî bir nev‘ ta‘affun ḥâşıl olacağı derkârdır ḳaldı ki cümleye ma‘lûm olduğı vechle ekşer imrâz-ı bedeniyye ḥamiyye gibi nâfi‘ ve şâfi devâ olmayacağı mişillü pek çok ‘ilel ve ‘arızanın daḥî şu‘-i mi‘deden neş‘et edeceğ müsellemâtdan olmasıyla mi‘deye bir gûna sıkındı verilmemek ve kuvve-i ṭab‘iyesine ḥalel getirülmemek

⁷⁸Beyânından müstağni olduğı vechle keşret üzere oturuñan odalarda tezâhüm-i enfâs-ı muhtelifeden dolayı da‘ima bir uygunsuz hava bulunacağından o mişillü mûte‘affin ḥavaları ṭahvîl ve tebdil etmek üzere klor ve kireç kaymağı ta‘bir olunan tuzdan otuz kırk dirhem mikdarı alınub bir ṭabak içine konularak öyle odaların çoluķ çocuk yetişemeyecek ve hiç kimse el dokunduramayacak bir maḥalline vâz‘ olunduğı ve üç dört günde bir kere tâzesi alınarak değıştirildiğı halde o odanın havasını külliyyen temizleyeceğ derkâr olmağın taḥşîye olunmuşdur.

üzere lahana ve pıraḥṣa ve ḳarbonat ve ḳuru faşulye mişillü batıyyü'l-ḥazm olan it'āmdan mücānebet olunarak ḥazmında daha suhūlet olmak için bir gün evvel kesilmiş kıvırcık eti ve bal ḳabağı ve ıspanak ve kereviz gibi hafif ve laṭif sebze ta'amları ve ḥaş ekmek tenāvül olunmak ve ḳavun ve şeftāli ve hıyar ve incir ve bunlara mümāşil ḥam ve olmamış meyvelerden perhiz olunub şekerle pişmiş elma ve armud ve ayva tatlısı mişillü şeyler yenilmek ve ve pastırma ve şucuk ve tuzlu balık ve siyez ve ḥamur işi ve yağlı yumurta gibi mi'deyi bozar me'kūlātdan bi-ğāyet ihtirāz ḳılınmak lâzımdır hattā bağırsaḳlarında reyh olanlara ve yedikçe ṭabi'atına mülāyemet gelenlere süd yemek daḥī cā'iz değildir ve soğuk havalarda ve 'ale'l-ḥuṣuṣ mevsim-i şitāda ḳanlıya veyahud pamuklu şeyler ilbās ve iksā olunarak vücūdunu ve ayaklarını soğuktan muḥāfaza etmek ve vücūdunun mütehammiline göre gezüb yürümek bālāda beyān olunduğu üzere ervāḥ

(22)maḳūlesinden olan eṣrābe'-i ḥārenin isti'mālinden tevaḳḳu eylemek ve'l-ḥāşıl ḳaffe-i me'kūlat ve meşrūbat ve ef'āle ḳuvve-i bedeniyye göre ḥadd-i ī'tidālî tecāvüz etdirmeyüb vücūda ba'īs-i za'afiyet ve müverriş-i 'ilel ve muzırrat olan şeylerden ḥāzer etmek vācibedendir ve birde oldukça sür'at-i ḥazma i'āne etmek için her ta'am 'aḳabiñde bir veya iki fincan hafif çay içilmek ve ta'amdān sonra hiç olmazsa ise yarım sa'at miḳdarı olsun bir işle meşḡul olmamak ve şabaḥları bir miḳdār şey yemeksizin mi'de boş olduğu ḥalde zoḳağa çıkılmamak ve ḡam ve keder ve ḳorḳu mişillü şeyleri terk eyleyüb da'imā göñlünü şen tutarak zevḳ ü şafāda olmak ve 'illet-i mezkūre gibi ḥastalıkları asla tefeḳḳür ve endişe edüb derūnuna ıztırab vermemek ve keşret üzere ḥamama gitmekden ictināb olunarak eğerçü ba'zen gidilir ise daḥī tok ḳarnına olmayub faḳat ḳabuḳ çıkılmak ve pek iḳtizāsı

(23)olmaḳsızın ḳan aldırmmamak ve vaḳitli vaḳitsiz müshil gibi şeyler içmemek lâzımeden ve pek dikḳat olunacak mevāddandır zirā ta'am üzerine ḥamama gidildiği ḥalde Ma'zallah-ı Te'āla ba'zı 'ilel-i mühellekeyi da'vet edeceği mişillü böyle ḳolera 'illeti olduğu vaḳitleri daḥī mi'de uygunsuzluğu ve ishale mübtelā olan kimselere göre ḡāyet ḥamiyye ve müdavāt olunarak ishālin def'ıyle taṣḥīḥ-i mi'deye sa'y ve ḡayret olunmak ve neḥāfet-i bedeniyesi olanlara daḥī ara sıra lavanda ve ḳral şuyu gibi şeylerle göḡsünü ve vücūdunun ba'zı ḳisimlerini hafifçe oḡuşdurmak ve da'imā batın üzerine fanila ve şal gibi sıcak

tuṭacak şey koymak lâzımedendir işte artık işbu tedābir-i lâzıme-i tıbbiye ve esbāb-ı zāhire-i ṭahaffuẓiyeniñ tamāmen icrāsına diḳḳat olunarak herḥalde ġarīzü'l-menāl olan ni'met-i şihḥati elden geldiği kadar muḥāfaẓa eyleyüb medār-ı beḳā-yı tenderesi ve ā'fiyet olacak riyāzāt-ı bedeniyye ī'tinā vāşıl-ı sebeb-i aḳvā-yı ṭahaffuẓ ve necāt olan (24)ẓeyl-i tevekküle temessük ile Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a iltica olunmak cümleden mühimm ve muḳaddemdir.

BĀB-I RĀBİ'

'İllet-i Mezkūrenin Hadd-i Ahfeẓ Eylesün Vücūd-ı İnsāna Te'sirinde Vuḳū' Bulan Ba'zı 'Alāmetleri Beyānındadır

Şöyle ki 'illet-i mezkūreye giriftār olan kimesnede evvela ta'bīr olunmaz derece bir dermansızlık ve baş dönmesi ve kulak gürüldemesi ve üşüyerek tüylerin ürpermesi bir mi'de ağrısıyla berāber ishal ve kuvvi zehir eyleyüb ba'zen bir iki şa'aṭ zarfında kesilüb hafifçe mu'āleceler ile ḥastalık şihate mübeddel olur ve ba'zı kere bunlar mündefi' olmaḳsızın şedīd mi'de ağrısı ve beyaz ve şulu ishal gelmesinden dolayı marīzin veḥi ve vücūdu külliyyen taḡayyür eyleyüb meyyit gibi bir soḡukluk daḥī kesb etmesiyle 'illetin derece-i şāniyyede bulunduğu anlaşıyor

(25)ve faḳat işbu birüdeti marīz asla dōyemeyüb dā'ima şiddetli bir ḥararetden şikāyet eder ve o aralık nabızlar daḥī pek az ḥis olunur ve ba'zen hiç ḥis olunmaz derecede ḥareket eyler ise de ḥastanıñ asla şu'ūruna ḥalel gelmez ve eğer şu sıralarda 'illetin önü kesdirilemez ise ḥasta gitdikçe ağırlaşarak ba'zı 'alāmet-i 'aṣabiye ile el ve ayak parmakları birbiri üzerine gelüb bozulur ve ba'zen elleri parmakları ile berāber çarpılıp ispazmuz daḥī vuḳū' bulur

Bu ḥalde marīzin cildi morarak şīmāsı daḥī bilinmez bir hey'ete girüb gözleri çukurlaşur ve tırnakları mā'ileşüb avuçları içerüye doğru kıvrılır ve el ve ayaklarının cildine buruşukluk gelerek beli daḥī bütün bütün münḳaṭi' olmaḳ derecelerine varub gerek marīz mevt ḥalini kesb eder ve ba'zı kere daḥī bu raddeye gelmişken yavaş yavaş vücūda ḥararet gelüb ḳan cewelān etmeğe başlar

(26)ise ḥasta tedric ile şihḥat ve ifaḳat bulmağa yüz tuṭar faḳat ba'zen işbu 'alāmetlerin hiç birisi zuhūr etmeksizin 'illet-i mezkūrenin birden bire şiddet-i te'sirinden nāşi heman mübtela olan şahsın vücūduna soḡukluk ve lehçesine

morluk gelerek derrān müdavamāt olunmadığı taqdirce beş altı sa‘at mürûrunda teleffünü mûcib olur ve bu halde ba‘zıları dahî lâıyıkıyla tedbir ve tedavi olunur ve ‘illetin önü alınabilirse ifaakat bulur.

ĤıfzAllahū Te‘ālā Cem‘ıyyü‘l-Berre Min Haže‘l-‘İlel

BĀB-I HĀMİS

‘İllet-i Mezkûreye Mübtela Olanlar Hakkında İcrası Lâzım Gelen Tedābir ve Müdavāt Beyânındadır

Şöyle ki insanda ba‘zı kere mi‘de uygunşuzluğundan dolayı hafifçe bir vec‘ ile berāber ishal zuhûr ederek müddet-i kalîle zarfında mündefi‘ olur ise de böyle kolera ‘illeti zuhûr eylediği esnâda tabi‘atda ishale isti‘dād ve mi‘dede dahî bir nev‘ fesād anlaşıldığı

(27)halde kendi kendine def‘ olur mûlahazasıyla teşamüh ve ağmağ olunmayub der-‘ağib perhize içdām kılınarak şancuyu def‘ etmek için mi‘de üzerine afyon ruhu sürülüb keten tohumu lapası konulmak ve şu gibi hafif limona ve Frenk Üzümi şarabı veyahut yüz dirhem şu ve biraz şeker ile bir dirhem sâleb veya iki dirhem zamk-ı ‘arabi kaynadulub içilmek ve eğer vec‘ def‘ olmayub da gitdikçe ziyadeleşir ise mi‘de üzerine on on iki sülük yapışdırılub ba‘de yine keten tohumu lapası vaz‘ olunmak ve bunlar yapıldıktan sonra dahî ishal kesilmediği halde yirmi beş dirhem miğdarı kaynamış keten tohumu veya ebe gümecı şuyuna veyahut sâde şuya bir dirhem nişasta karışdırılub bu tertib üzere günde üç dört kere tenkîh olunmak ve tenkîh olunduğda birden bire def‘ olunmayub mümkün olduğu şüretde yarım sâ‘at kadar içerüde tutulmak

(28)ve vücûdu soğukdan lâıyıkıyla muhāfaza ederek vec‘ ve ishal def‘ oluncaya kadar sâde şuya çorbadan başka asla bir şey ekil olunmamağ ehem ve elzemdir işbu kolera ‘illetinin bālāda beyân olunduğu üzere baş dönmesi ve kulak gürüldemesi ve titreyüb tüylerin ürpermesi gibi ba‘zı ‘alametleri vuğu‘unda vücûda elli dirhemden seksen dirheme kadar kan aldırmağ ve yüz dirhem kaynar şuyun içine bir dirhem kadar nâne veyahut papatya atılub bir kere kaynar kaynamaz indirilerek ara sıra içmek ve eğer bu ‘alametlerle berāber ishal dahî zuhûr ederek vücûda soğukluk ve lehçeye morluk geldiği taqdirce kan aldırmayub sekiz dirhem ‘arağa bir dirhem kâfur karıştırılarak fanilya veya hamam kesesi

veya çuğa parçası veya çorab ile hastanın el ve ayaklarına ve soğukluk gelen mahallerine lā yenkaṭi‘ talā olunmak ve ‘araḵ ve kāfuru

(29)bulunmadığı şüretde sıcak sirke veya lavanda mişillü ba‘zı ruhlar sürülüb şāyed bunlardan hiç birisi bulunamaz ise forca veya fanilya veya hamam kesesiyle kol ve ayaklarını ve baldırlarını sıkça oğuşdurmak ve böyle ruhlarla veyāḥud sādece oğuşdurulduktan soñra marīzin ayak ve baldır ve kollarına sık sık ḥardal lapaşı koymak ve ayağının altına ve bacaklarının etrafına beze sarılı kızgın tuğlalar veyahut sıcak suyla memlu ve ağızları kapalı şişeler vaḡ‘ olunub karnına daḥī mezkūr kāfuru ile karışık ‘araḵ veyahut afyon ruḥu sürülmek ve bālāda beyān olunan tertib üzere yüz dirhem miḡdārı biraz papatya veyahut nāne kaynadılıb çay gibi cā be cā içirmek ve bunlardan ma‘ada mi‘de ve vücūd kızdırmak için bir fincan şü ile on on beş damla kadar lokman ruḥu veyāḥud

(30)melişa ruḥu verilmek ve işbu ‘ilaclar ile vücūda yavaş yavaş sıcaklık geldikten soñra heman kan aldırılıb eğer hasta şiddetli ḥararete düçar olarak pek çok şü isterse zikr olunan na‘ne ve papatya maṭbūḥlarından şarf-ı naẓarla şü gibi hafif ve soğuk limonaṭa verilerek mümkün olduğu şüretde daḥī serinlik vermek için ceviz kadar ağzına buz konulmak ve işbu mu‘āleceler ile hastanın mi‘desinde olan ağırı bütün bütün def‘ olmayarak ıztırab verir ise kan alındıktan üç dört şa‘at soñra mi‘de üzerine daḥī on on iki sülük yapışdırılıb ba‘de yine keten toḥumu lapaşı vaḡ‘ olunmak lāzımedendir faḡaṭ ‘alāmāt-ı mezkūrenin zuḥūru anda zikrolunan tedbir ve tedavinin ber minvāl-i muḥarrir icraşına dikḡaṭ ve müşara‘at olunamayarak aradan vakit geçirildiği ve marīz ḥāliyle bırakıldığı şüretde eğerce soñradan daḥī ‘illetin

(31)önü kesdirilmek ḡābil olabilir ise de hasta pek fenā ḥāle düçar olarak bayağı tehlikede bulunacağı ecilden o raddelere gelmeksizin işbu uşul ve müdavaṭ-ı mezkūrenin sür‘at-ı icrā ifaşına iḡdam ve ḡayret olunarak hastanın ḥāzıḡ ve kāmil bir ṭabibe baḡdırılması rütbe-i ehemmiyetdedir ancak işbu ṭa‘rif olunan mu‘āleceler ile birden bire ‘illetin önü alınabilir ise de marīzin bütün bütün siḡḡaṭ ve şifa bulması daha nice nice tedabir-i ṭıbbiyeye muḡtāc olub anların daḥī yoluyla icrāsı bir ṭabib-i ḥāzıḡın vücūduna muṭavaḡḡıf bulunduğundan artık bu sırada o maḡūle tedabirin beyān ve ṭafşiline bir gūna ḡācet görülemeyerek bu ḡadarcıḡla iktifā olunmuşdur.

Sümme tûbiâ ħazihi'r-risâletü'l-behiyye Bi'avnillahi'l-ĥakimü'l-ezeliyye
Fî mektebi't tıbbiyetü'l-'adliye Bi-ma'rifet-i re'isi'l-ettibâ lî Devletü'l-'Aliyye
İsmâ'il Qalîlû'l-Rev'iyе Fî Evâĥir-i Zi'l-Hiccetî's-Şerife lî Seneti Şelâs ve
Sittîn ve Mi'eteyn ve Elf Min Ĥicre Men lehu 'İzzü -ve's-Şeref.

3.2. Kolera Risalesi'nin Değerlendirmesi

Teze konu alınan risale, 1847-1848 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni etkileyen kolera salgınına dair, dönemin doktorlarından Hekim İsmail Paşa tarafından yazılmıştır. İlki 1831'de başlayan kolera salgınının, 1847 yılında ortaya çıkan ikinci dalgası Osmanlı Devleti'nde büyük ölçüde tahribata yol açmıştır. Bu salgın, dört binden fazla insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Yaklaşık bir yıl süren bu salgına karşı bazı tedbirler alınmıştır. Bu sebeple, 1847 yılında Hekim İsmail Paşa, bu risaleyi halkı yaklaşan kolera tehlikesine karşı uyarmak ve alınacak önlemler ile hastalığın tedavisi konularında bilgilendirmek üzere yazmıştır.

19.yüzyılda kolera salgını, Osmanlı Devleti'ni geniş çapta etkilemiş ve salgınla başa çıkabilmek için karantina uygulamaları gibi modern önlemler alınmıştır. Tezde, Osmanlı'nın kolera ile mücadelede uyguladığı sağlık politikalarının, Avrupa'daki karantina sistemlerinden esinlenerek geliştirildiği görülmüştür. Bu bağlamda, Hekim İsmail Paşa'nın risalesi, salgınla mücadelede bilime dayalı bir yaklaşım sergileyerek halkı bilgilendirme amacı taşımıştır.

Hekim İsmail Paşa, modern tıp eğitimi almış bir Osmanlı hekimi olarak, koleraya karşı bilimsel ve rasyonel yaklaşımlar sergilemiştir. Risalede, hastalığın geleneksel yöntemlerle değil, modern tıbbın önerdiği hijyen ve karantina uygulamalarıyla kontrol altına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, Osmanlı'nın sağlık politikalarına batı tıbbının etkisinin yansımaları göstermektedir.

Risale, 31 sayfa halinde yazılmıştır. İlk sayfaları boş olan kitapta, ikinci sayfadan itibaren başlıksız bir giriş yer almaktadır. Bu kısımda yazar, risaleyi 1847 yılında Trabzon'dan yayılan ikinci kolera salgınına karşı Sultan Abdülmecid'in emri üzerine kaleme aldığına değinmiş ve aynı yılın aralık ayında

padişaha sunmuştur. Giriş kısmından sonra bir mukaddime bölümü yer almaktadır. Bu bölümde kısaca hastalığın bulaşma yolları ile birlikte yayılma alanları üzerinde durulmuştur. Bundan sonra risaleye beş bölümle devam edilmiştir. Risalenin birinci bölümünde hangi durumlarda hastalığın bulaşma risklerinin arttığına, ikinci bölümünde insan vücudunu hastalıklara karşı duyarlı hale getiren nedenlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümünde koleraya karşı ne gibi tedbirler alınabileceği, dördüncü bölümünde koleranın insan vücudundaki alametleri ve beşinci bölümünde ise bazı tedavi yöntemleri üzerinde durulmuştur.

Giriş

Trabzon havalisinde ortaya çıkan kolera illetinin İstanbul'a kadar yayıldığına değinmiştir. Sultan Abdülmecid'in emri üzerine, hastalığın hem sebeplerini araştırmak hem de hastalığa karşı alınacak tedbirler vasıtasıyla halkı bilinçlendirmek için bu risaleyi kaleme aldığını yazmıştır.⁷⁹

Mukaddime

Hekim İsmail Paşa, koleranın bir salgına dönüşmesiyle ilgili farklı fikirlerin olduğunu, ancak bazılarını zanni ve kıyasi bulduğu için risaleye dâhil etmediğini ifade etmiştir. Bazıları, bu hastalığa sebep olan virüslerin havada bulunan maddeler aracılığıyla ve zehirli böceklerden bulaştığını belirtmiştir. Bu kısımda Hekim İsmail Paşa'nın, 2019'da yaşadığımız COVID-19⁸⁰ salgınında olduğu gibi, 1847 yılında yaşanan kolera pandemisinin zuhuru ve yayılmasıyla ilgili tartışmaların yaşandığına değinmiştir. Hatta bazı görüşleri akli gerekçelere dayandıramadığı için risalesine dâhil etmediğini vurgulamıştır.

Müellif, hastalığın salgına dönüşmesiyle ilgili şu bilgileri vermiştir: Bu hastalığın geçmişine baktığımızda, 2300 sene önce bile var olduğunu görebiliyoruz. 1233/1817 yılının ağustos ayına kadar, lokal olarak Hindistan'ın

⁷⁹ İsmail Paşa, *Kolera Risalesi*, 1264(1847), 2-5.

⁸⁰ Dünya Sağlık Örgütü Çin Ülke Ofisi, 31 Aralık 2019 tarihinde, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde, sebebi o an için bilinmeyen zatürre vakaları bildirmiş ve 5 Ocak 2020 tarihinde ise, daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir coronavirüs tanımlanmıştır. Başlangıçta 2019-nCoV olarak ifade edilen bu hastalık, daha sonra Covid-19 olarak adlandırılmış ve Çin'de ortaya çıktıktan sonra, üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. 12 Mart 2020 itibarıyla Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. (Fatih Budak ve Şerif Korkmaz, (2020). "COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği". *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 2020, 62-79.)

Bengal⁸¹ bölgesinin Ganj Nehri deltasında vuku bulduğuna değinmiştir. Daha sonra, Kalküta⁸² şehrinin 100 mil mesafesinde bulunan Jessur⁸³ vilayetinde görüldüğünü ve dünyaya yayılmaya başladığını vurgulamıştır.

Başlangıcından hicri 1249 yılının sonuna kadar, Kuzey Amerika’da, Avrupa’da, Hindistan’da, Meksika ve çevresinde şiddetli ölümlere yol açtığına değinmiştir. Salgının hicri 1233 senesinde Jessur’dan zuhur ettikten sonra, Dakka ve Dinyapur şehirleriyle ardından İngiltere’nin merkezî ticaret bölgesi olan Kalküta şehri, sonraki sene Bombay, Madras Adaları, 1235 senesinde Seylan Adası ve çevresindeki Moris⁸⁴ ve Borbon adalarında,⁸⁵ 1236 ve 1237 senelerinde ise Basra Körfezi ve çevresinde vuku bulduğunu; Şiraz, İsfahan ve Kürdistan’ı istila ettiğini ve bir hayli nüfusun ölümüne sebep olduğunu yazmıştır.

1238 senesinde Şat⁸⁶ ve Fırat Nehirleri, Halep bölgesi; 1239’da Gürcistan, Çerkes eyaletleri ve Rusya güzergahı üzerinden Avrupa’ya ulaştığını; hastalığın beş-altı sene kadar hafiflediğini ve 1245 senesinde Tiflis ve Ejderhan⁸⁷ taraflarında tekrar vuku bulduğunu vurgulamıştır. Salgının bu şekilde hafiflemesinin hastalığın tesirini azalttığına değinmiştir. Daha sonra hastalığın

⁸¹ Bangladeş ile Hindistan’ın Batı Bengal eyaletini içine alan ve aynı adlı körfezi çevreleyen geniş bölge. (Azmi Özcan, “Bengal” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 436.)

⁸² Hindistan’da Batı Bengal eyaletinin merkezi. (Sajyid Athar Abbas Rızvı. “Kalküta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul: TDV Yayınları, 265.)

⁸³ Jashore (Jessore), Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin çift deltasının ortasında kalan bölgeye verilen isimdir. (J. Westland. *A Report on the District of Jashore: Its Antiquities, Its History and Its Commerce*. Calcutta: Bengal Secretariat Press. Retrieved, 2023, 2.)

⁸⁴ Günümüzde Mauritius ya da resmi adı ile Mauritius Cumhuriyeti olan ülke Afrika kıtasına bağlı olan ada ülke konumunda yer almaktadır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mauritius>) (Erişim Tarihi: 16 Mart 2024)

⁸⁵ Fransızca Réunion olarak geçen ada, Mauritius ve Rodrigues adaları ile birlikte Mascarene Adaları’nın bir parçası konumundadır. 1794 yılına kadar ada “Île Bourbon” adı ile anılırken, Napolyon döneminde “Île Bonaparte” ismi verilmiştir. Napolyon döneminin ardından 1848’e kadar yine “Île Bourbon” adı verilmiştir. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9union>) (Erişim Tarihi: 16 Mart 2024)

⁸⁶ Sözlükte şatt “büyük nehir” ve “nehir kıyılarındaki verimli arazi” anlamlarına gelir. Fırat ile Dicle nehirlerinin Kurna mevkiinin 45 km. kadar güneyinde Gurmetali civarında birleşerek meydana getirdiği Şattülarap, 200 km. uzunluğa ve 400 m. ile 1200 m. arasında değişen genişliğe ulaştıktan sonra bölgenin Fâv şehrinin bulunduğu güney ucundan Basra körfezine dökülür. (Mustafa L. Bilge “Şattülarap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/381, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 381)

⁸⁷ Astrahan(Astrıhan, Astrahan, Ejderhan) : Altın Orda hükümdarlarından Küçük Muhammed Han’ın torunu Kasım Han tarafından, merkezi Hazar denizinin kuzey sahili olan şehirdir. (Mehmet Bilge “Astarhan Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/505, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 505)

tekrar hangi sebeple insan vücuduna zuhur ettiğinin bilinmediğini; bunun sebebini bilmeden hastalığa çare bulunamayacağını ifade etmiştir.

Bu salgının, 1247'de Saint Petersburg, Hamburg ve Sunderland vilayetlerinde; 1248'de Londra ve Paris'te birçok insanın kaybına sebep olduğuna değinmiştir. Hint Denizi çevresinde bulunan bölgeleri, doğuda Çin, kuzeyde Asya Kıtası çevresini ve ortasında kalan pek çok yeri harap ettiğini belirtmiştir.

Bir süre hızını kesen hastalığın tekrar ortaya çıktığına; Fransa'da ve Bombay Limanı'nda bir gemide bulunan askerlerde görüldüğüne, İstanbul'da Arnavutköy ile İstinye Körfezi'nde şiddetli şekilde hissedildiğine değinmiştir. Bu bölümde, hastalığın yayılma noktalarına baktığımızda, genelde limanlar ve ticaret yolları üzerinde yer alan merkezi noktaların olduğu görülebilir. Bu durum, koleranın pandemiye dönüşmesinde kıtalar arası ticaretin etkili olduğunu göstermektedir.⁸⁸

Birinci Bölüm

Bu kısımda Hekim İsmail Paşa, hastalığın sirayeti ile ilgili hekimler tarafından farklı fikirlerin ortaya atıldığını söyler ve bu sirayetin vebadan farklı bir seyir izlediğini ifade eder. Veba, ortaya çıktığında yığın halinde ilerlerken, kolera bir memlekette vuku bulduğunda pek çok kimseye tesir edebilir; ancak hastalığın ortaya çıktığı mahallenin yakınında olan başka bir bölgeyi etkileyemeyebilir.

1243 senesinde Bonbay Limanı'nda demirleyen İngiliz gemisinin bir tarafında bulunan nöbetçileri vurup, diğer tarafında bulunan nöbetçileri etkilemediği; yine Paris'te zuhur ettiği sırada, sokağın bir tarafında bulunan evlerin ekserisinde görülürken, aynı sokağın başka bir tarafında bulunan evlerde görülmediğini ifade eder. Hastalığın bu manada farklı seyir gösterebileceğine değinmiştir.

Paris ve Marsilya arasında kalan Lyon şehrinde 300.000'den fazla insanın yaşadığını ve 80.000 fabrika amelesi olduğunu; sokakların da sık ve dar bir mevkide kurulmuş olduğuna dikkat çeker. Bununla birlikte, karantina usulüne riayet edilmediği halde ve Marsilya'dan kolera sebebiyle kaçıp gelen birkaç kişide

⁸⁸ İsmail Paşa, 5-13.

vuku bulmasına rağmen, ahaliden hiçbir kimsede zuhur etmemiş olmasına da dikkat çeker ve bu durumu çok garip olarak değerlendirir.⁸⁹

İkinci Bölüm

Müellif bu kısımda hastalığın insan vücuduna ne gibi durumlarda tesir ettiğine değinmiştir. Keçi, kurban eti, palamut, kılıç balığı gibi hazmı zor şeyleri veya mideyi zorlayacak kadar çok yememek gerektiğini belirtir. İksir, ispiro, rom⁹⁰ ve arak⁹¹ gibi kana hiddet verecek şeyleri kullanmamak gerektiğine değinir. Havası, suyu kötü ve rutubetli yerlerde yaşamamak gerektiğini; mevsim geçişlerinde vücudu layıkıyla koruyamamanın hastalığın tesirini artırdığına ve bağırsakları çalıştıracak besinler tüketmenin önemine değinir." cümlesine noktalama işaretleri eklenerek, anlamı daha belirgin hale getirildi.

Aşk, hasret, korku gibi ızdıraba sebep olacak duygulardan uzak durmak; uykusuz kalmamak, çok çalışıp vücudu yormamak ve fazla düşünmemek gibi davranışların sergilenmemesi gerektiğine değinmiştir. Hastalığın kadınlardan çok erkeklerde ve 35 yaşından büyüklerde daha sık görüldüğüne; 7 yaşından küçük çocuklarda ise daha az görüldüğünü belirtmiştir.

Üçüncü Bölüm

Risalenin bu bölümünde hastalıktan korunma yolları üzerinde durulmuştur. Bir önceki kısımda belirtildiği gibi havası kötü, zemini alçak, rutubetli yerlerin hastalığın zuhurunu artırdığını, havadar yerlerde ikamet etmenin, odada kalabalık ve sınıksız oturmamanın, evleri temiz tutmanın, kapı önlerinde leş tutmamanın ve temizliğin elzem olduğunu belirtmiştir.

Hastalık için mideye dikkat etmenin mühim olduğunu belirten İsmail Paşa; lahana, pırasa, karbonat, kuru fasulye gibi hazmı zorlaştırıcı yiyeceklerden kaçınmak gerektiğini ifade eder. Bir gün önceden kesilmiş kıvırcık koyun eti⁹²,

⁸⁹ İsmail Paşa, 12-19.

⁹⁰ Rom, melas veya doğrudan şeker kamışından elde edilen damıtık içkilerdendir. Alkol miktarı %45-50 aralığında değişmektedir. (Elgün, A. "Helallik Açısından Alkollü İçkiler, İçecekler Ve Gıda Maddelerinde Alkol", *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 2019, 21-22.)

⁹¹ Kuru üzüm şırası kaynaklı şaraptan üretilir, anason ile aromatize edilir. Alkol miktarı %45-50 aralığında değişir. (Adem Elgün,. "Helallik Açısından Alkollü İçkiler, İçecekler Ve Gıda Maddelerinde Alkol", *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 2019, 21-22.)

⁹² Kıvırcık koyun ırkı Batı Anadolu özellikle Ege ve Marmara bölgesinde yetiştirilen, koyun varlığının %6-7'sini oluşturan ince kuyruklu, yerli ırklar arasında et lezzeti bakımından en iyi olan

bal kabağı, ıspanak, kereviz gibi hafif lezzetler; has ekmek, kavun, şeftali, hıyar, incir gibi besinleri tüketmenin önemine değinir. Ham ve olmamış meyveler, şekerle pişmiş elma, armut ve ayva tatlısı gibi yiyecekler; pastırma, sucuk, tuzlu balık, siyez, hamur işi ve yağlı yumurta gibi mideyi bozan yiyeceklerden kaçınmanın öneminden bahsetmiştir.

Devamında, soğuk havalarda pamuklu giyinmeyi; vücuda göre yiyecekler tüketmeyi; yemekten sonra hazma yardımcı olması için iki fincan çay içmeyi tavsiye eder. Yemekten sonra yarım saat bile olsa herhangi bir işle meşgul olmamak, sabahları bir şeyler yemeden sokağa çıkmamak gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.

Gam, korku, keder gibi duygulardan uzak durup gönlün hoş tutulmasını; hamama çoğunlukla gidilmemesini tavsiye eder. Hamama gidilse dahi çabucak çıkmanın, her zaman kan aldırmanın ve vakitli vakitsiz müşhil gibi şeyler içmemenin önemli olduğuna dikkat çeker.

Koleraya yakalandığı vakit mide rahatsızlığı nedeniyle ishal olanların, mideyi düzeltmek için hareket etmesini önerir. Bağışıklığı düşük olanlar için ara sıra lavanta ve kral suyu gibi şeyler ile göğsünü ve vücudunun bazı kısımlarını hafifçe ovmayı; karın üzerine fanila ve şal gibi sıcak tutacak şeyler konulmasını önerir.

Bu bölümde salgın döneminde vücutta görülebilecek semptomlardan; hekimler tarafından hastalıklara karşı bağışıklık kazanmanın ve vücudu korumanın yollarından bahsedilmiştir. Hekim İsmail Paşa, risalesinde hastalık öncesinde ve sonrasında yapılacaklar ile ilgili önerilerde bulunmuştur.

Müellif, hastalıktan korunmak için tıbben gerekli olan tedbirlere uyulması gerektiğine vurgu yapmış, fakat en önemlisinin Cenab-ı Hakk’a iltica etmek olduğuna da değinmiştir.⁹³

Dördüncü Bölüm

ırlardandır. (Emre Alarşan , Turgut Aygün, T. “Yalova’da Yetiştirilen Kıvırcık Kuzularında Büyüme-Gelişme ve Bazı Morfolojik Özelliklerinin Belirlenmesi”, *Research Article*, 60, 2019, 40.)

⁹³ İsmail Paşa, 19-24.

Hekim İsmail Paşa, bu kısımda hastalığın insan vücuduna tesiri sonucunda vuku bulan bazı alametlere değinmiştir. Bu alametleri şöyle sıralar: Hastalığa yakalanmış kişide dermansızlık, baş dönmesi, kulak çınlaması, üşümek, mide ağrısı ve ishal görülür. Bu durum bazen bir iki saat kesilir ve beden hafif şekilde iyileşmeye geçer. Bazen de iyileşme olmaz; şiddetli mide ağrısı, beyaz ve sulu ishal ile birlikte hastalık bedeni sarar. Bedende ölü bir soğukluk oluşur. Soğukluğa yakalanan hasta daima harareten şikâyet eder; hastanın nabızı yükselip düşer. Bu durumda müdahale edilmezse, durum giderek ağırlaşarak el ve ayak parmakları birbirinin üzerine gelip bozulur, parmakları titreyerek kasılır.

Hekim İsmail Paşa şu şekilde devam eder: Hastanın cildi morarır, gözleri çukurlaşır, tırnakları mavileşip avuçları içeriye kasılır; idrarı bile tamamen kesilirse, bu durumda hasta hayatını kaybedebilir. Bazen bu vaziyette iken vücuda hararet gelir ve kan dolaşımı hızlanır; bu durumda hasta derece derece iyileşmeye başlar. Bazen de bu alametlerin hiçbirisi zuhur etmeden hastalığın birdenbire şiddetlenmesinden dolayı vücuduna soğukluk ve yüzüne morluk gelerek hastanın ölümüne sebep olabilir. Bu halde iken hastanın tedavi olması durumunda iyileşebileceğine ayrıca değinir.⁹⁴

Beşinci Bölüm

Bu kısımda hastalığa yakalananlar için bazı tedavi yöntemleri üzerinde durulmuştur. Hekim İsmail Paşa, insanda mide rahatsızlığı nedeniyle hafifçe bir ishal olursa bunun kendiliğinden geçer diye düşünülüp ihmal edilmemesi gerektiğine vurgu yaparak öncelikle şu tedavi yöntemlerini önerir:

- Afyon ruhu sürülüp keten tohumu lapası konulmalı,
- Su gibi hafif limonata,
- Frenk üzümü şarabı,
- Yüz dirhem su ve biraz şeker ile bir dirhem salep,
- İki dirhem zamk-ı arabi kaynatılıp içilmesi tavsiye edilir.
- İshal buna rağmen geçmezse, şunları önerir:

⁹⁴ İsmail paşa, 24-26.

- Mide üzerine on iki sülük yapıştırılmalı ve yine keten tohumu lapası koyulmalıdır,
- Yirmi beş dirhem⁹⁵ miktarı kaynamış keten tohumu ve ebe gümece⁹⁶ suyuna ya da sade suya bir dirhem nişasta karıştırılmalı. Bu tarif üzerine üç dört kere devam edilmeli, bu sırada yarım saat kadar içeride kalınarak vücudu soğuktan muhafaza etmeli ve ishal def oluncaya kadar sadece su ve çorbadan başka bir şey içmemek lazımdır.

Eğer vücutta baş dönmesi, kulak çınlaması ve titreme olursa şu önerilerde bulunur:

- Elli dirhemden seksen dirheme kadar kan aldirmek ve yüz dirhem kadar kaynar suyun içine bir dirhem nane ya da papatya koymak, bir taşım kaynadıktan sonra ocaktan alıp ara sıra içmek.

Bu alametlerle beraber ishal zuhur edip vücuda soğukluk ve yüze morluk geldiği takdirde:

- Kan aldirmayıp sekiz dirhem araka ile bir dirhem kafur karıştırılarak fanila veya hamam kesesi ya da bir çuka parçası veya çorap ile hastanın el, ayaklarına ve soğukluk gelen mahallerine ara vermeden arak ve kafuru sürmek, bulunmadığı takdirde sıcak sirke ve lavanta gibi şeyler sürülür,

⁹⁵ Bir dirhem W. Hinz ve Faroqi Anadolu'da kullanılan dirhemi 3,086 gram olarak vermiş, Bunların yanı sıra Y. Kurt 3,148 gram veya 3,207 gram değerleri üzerinde durmuş ve temel olarak 3,148 gramı kullanmıştır. H. Sahillioğlu'na göre ise Anadolu'da kullanılan dirhem 17. yüzyılın ortalarına kadar 3,072 gram ağırlığında idi.(Ünal Taşkın. (2005), *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005, 29.)

⁹⁶ Ebegümece bitkisinin taze yaprak ve kökleri kullanılmaktadır. Bitkinin bu kısımlarından yapılan çay veya demlenmiş yaprakları lapa haline getirilerek kullanılır. Çay formu solunum ve sindirim sistem tahriş ve iltihaplanmalarında, sinir sistemi rahatsızlıklarında; lapa formu cilt enfeksiyon ve problemlerinde kullanılmaktadır. (Emel Cansu Özel (2019), *Herbaryumunda Bulunan Bazı Tıbbi Bitkilerin Araştırılması*, (İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 53.)

- Bunlar da bulunmazsa fırça ve hamam kesesiyle kol, ayak ve baldırlarını sıkça ovalamak,
- Bunlardan sonra hastanın ayak ve baldırlarına, kollarına sık sık hardal lapası koymak,
- Ayağının altına ve bacaklarının etrafına beze sarılmış kızgın tuğlalar ya da sıcak suyla nemli ve ağızları kapalı şişeler ile karnına kafur ile karışık arak ya da afyon ruhu sürmek ve önceden de zikredildiği gibi yüz dirhem kadar papatya ya da nane kaynatıp çay gibi yavaş yavaş içmek,
- Bununla birlikte vücudu ısıtmak için bir fincan su ile on on beş damla lokman ruhu ya da melisa ruhu vermek,
- Bu ilaçlarla vücut yavaş yavaş ısındıktan sonra hemen kan aldırılmasını tavsiye eder. Eğer hasta çok hareketlenip çok isterse, nane ve papatya ilaçlarından göz kararı su gibi hafif soğuk limonata verilerek serinletmek ve ceviz büyüklüğünde ağzına buz konularak hastaya müdahale etmek gerektiğini belirtir.

Hekim İsmail Paşa, hastalığın devamı halinde, kan alındıktan üç dört saat sonra mide üzerine on iki sülüklük keten tohumu lapası konulması gerektiğini belirtir. Hastalık zuhur ettiğinde, hasta için çok geç olmadan yukarıda zikredilen tedavilerin uygulanmasının gerekliliğine vurgu yapar.⁹⁷

3.2.1. Risalede Koleraya Karşı Şifa Olarak Kullanılan Bazı İlaçlar

Lavanta Suyu

Risalenin dördüncü kısmında bağışıklığı düşük olan kişinin vücudunu ve göğsünü lavanta suyu ile ovması gerektiğine değinilmiştir. Deri üzerinde bıraktığı sıcaklık ve kızarıklık ile vücudu ısıtıcı bir etki göstermektedir.⁹⁸

⁹⁷ İsmail Paşa, 26-32.

⁹⁸ Gültekin, (2016), 72.

Kral Suyu

Risalenin dördüncü bölümünde lavanta suyu ile birlikte bağışıklığa iyi geldiğinden bahsedilir. Bu yöntem kolera tedavilerinde sıkça kullanılmaktadır.

Altın elementini eritme özelliğine sahip bu karışımın Avrupa’da “Geber” ismiyle ünlü Ebû Mûsa Câbir bin Hayyân (ö. 200/815) tarafından bulunduğu bilinmektedir. Kral suyu karışımının bazı faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Vücudun element ihtiyacını karşılar, vücuttaki ph değerini arttırarak hastalıkların tedavisinde kullanılır ve direncin artmasında oldukça etkilidir. Günümüzde kullanılan kral suyunun içilmesi ölümcül sonuçlara sebep olabilir. Zira altının çözünmesi için kullanılan 1 birim nitrik asit ve 3 birim nitrik asit ile elde edilen karışım ile isim ve özellik benzerliği nedeni ile eskiden kullanılan kral suyu ile günümüzde kullanılan kral suyu aynı değildir.⁹⁹

Afyon Ruhu

Risalenin beşinci bölümünde kişinin mide rahatsızlığı yaşayıp ishal olması durumunda midenin üzerine sürülmesi tavsiye edilir. Hastalığın tedavilerinde en sık başvurulmuş ilaçlarından olmuştur. Genellikle kolera hastalarına uygulanması, ağızdan, vücut dışından ve lavman şeklindedir. Tek başına da kullanılabilen afyon, bazen de ishali durdurmak için afyon ruhu şeklinde kullanılmıştır.

Afyon ruhu; safran, karanfil, tarçın, alkol ve afyon hulâsası karışımından ibâret uçucu ve kokulu birleşik, safranlı afyon tentürüdür. Afyonun ishali durdurmasının sebebi, bağırsak hareketlerini azaltması ve kolera vibriyonunun arttırdığı bağırsak salgılarını azaltmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁹ Tuncay Pekdoğan, *Hekim Mustafa Behçet Efendi’nin Tıp Tarihindeki Yeri, Terîb-i Eczâ, Kolera Risalesi, Çiçek Aşısı Risalesi, Ruhiye Risalesi Adlı Eserlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 23.

¹⁰⁰ Elif Gültekin, *19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri*, (İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 144.

Keten Tohumu Lapası

Risalede mide rahatsızlığına ve ishale iyi geldiğinden bahsedilir. Sindirim sistemi iltihapları ve tahrişlerine karşı koruyucu olarak kullanılır. Dâhilen müshil etkisi vardır. Lapasının haricen kullanımı ağrı kesici ve iltihap kurutucudur.¹⁰¹

Zamk-ı Arabi

Risalede mideye kuvvet vermek ve ishali kesmek için kullanılabileceğine değinilmiştir. Arap zamkı, çeşitli uygulamalarıyla bilinen en eski zamktır. Çoğunlukla Afrika ve Asya'nın kurak ya da yarı kurak bölgelerinde yetişen bazı akasya türlerinden üretilmektedir.¹⁰²

Lokman Ruhı

Risalede el ve ayaklarına soğukluk gelen hastanın vücudunu ısıtmak için bir fincan su ile on on beş damla kadar lokman ruhu verilmesi tavsiye edilir. Lokman ruhu günümüzde eter sülfürik olarak bilinmektedir. Eterin anestezi, yani uyutucu ve ağrı kesici etkisi olduğu bilinmektedir.¹⁰³

Kafur

Kafur ağacından elde edilir. Risalede, vücutta baş dönmesi, kulak çınlaması, titreme olur ve bununla birlikte hasta ishal olursa vücuda soğukluk ve yüze morluk gelirse arak ile karıştırılıp vücuda sürülmesi tavsiye edilir.¹⁰⁴

Melisa Ruhı

Risalede, Lokman Ruhunda olduğu gibi el ve ayaklarına soğukluk gelen hastanın vücudunu ısıtmak için bir fincan su ile on on beş damla kadar verilmesi tavsiye edilir. 120 gram melisa yaprağı, 30 gram limon kabuğu, 30 gram

¹⁰¹ Gültekin, (2016), 224.

¹⁰² Şeyma Çağlar, *Kompleks Koaservasyon Yöntemi ile Sığla Yağının Jealtin ve Arap Zamkı ile Mikroenkapsülasyonu*, (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022),10.

¹⁰³ Gültekin, (2016), 141-143.

¹⁰⁴ Gültekin, (2016), 141-143.

Hindistan cevizi, 30 gram kişniş, 15 gram karanfil, 15 gram tarçın, 2000 gram alkol ile hazırlanan bir karışımdır.¹⁰⁵

Hardal Lapası

Risalede vücuduna soğukluk gelen insanın vücudunu ısıtmak için ayaklar, kollar ve baldırlarına hardal lapası sürmek tavsiye edilir. Bunun yanında ağrı kesici, iltihap kurutucu, uygulandığı bölgede kan çekici özelliklere sahiptir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Gültekin, (2016), 141-143.

¹⁰⁶ Gültekin, (2016), 222.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, Hekim İsmail Paşa'nın 1847-1848 yıllarında Osmanlı Devleti'ni etkileyen kolera salgınına dair yazdığı risale incelenmiştir. Eser, dönemin tıbbi anlayışını ve halk sağlığına yönelik yaklaşımlarını yansıtan önemli bir belge niteliğindedir. Hekim İsmail Paşa'nın, koleranın yayılma nedenleri, belirtileri ve tedavi yöntemleri üzerine yaptığı analiz, o dönemde sağlık alanındaki bilgi birikimini gözler önüne sermektedir.

Paşa, hastalığın bulaşma yolları ile ilgili çeşitli teorileri ele alarak, koleranın sirayeti konusundaki farklı görüşlere yer vermiştir. Salgının tarihsel seyrini detaylı bir şekilde aktarırken, hastalığın insan vücudu üzerindeki etkilerini ve hastalıktan korunma yöntemlerini de kapsamlı bir biçimde ele almıştır. İsmail Paşa'nın önerileri, dönemin hekimlerine ve halkına kolera ile mücadelede pratik bilgiler sunarken, aynı zamanda tıbbın gelişimine de önemli katkılarda bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumu itibarıyla doğu ile batının geçiş güzergâhı üzerinde yer alması ve bu sebeple oluşan yoğun insan trafiği, koleranın imparatorluk topraklarında sirayetini hızlandırmıştır. Hastalıkları önlemek amacıyla Avrupa'dan doktorlar getirilmiştir. Karantina uygulamaları ve aşı geliştirmek için açılan kurumlar sayesinde hastalığın yayılması önlenmeye çalışılmıştır. Sultan Abdülmecid'in emri üzerine halkı bilinçlendirmek amacıyla yazılan risale, özellikle dönemin koşulları ve bilgiye erişimin zor olduğu bu yıllarda, hekimler pandemilere karşı halkı korumaya yönelik bir çaba içerisine girmişlerdir.

Tezin yazılma amaçlarından biri, son dönemlerde dünyaya yayılarak pandemiye dönüşen COVID-19'dur. Binlerce kişinin ölümüne sebep olan bu salgın, toplumda önemli sorunlara yol açmıştır. Ekonomik kaygıların yanı sıra artan depresyon ve stres, sevdiklerini kaybetme, virüse yakalanma ve ölüm gibi kaygıların da arttığı gözlemlenmiştir. COVID-19 salgını sırasında doktorlar, farklı yayın araçları vasıtasıyla halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Risalenin içeriğine baktığımızda, Hekim İsmail Paşa, yaşadığımız salgın döneminde doktorların

yaptığı gibi çeşitli besinlerle ve alternatif tedavi yöntemleriyle olabildiğince sade bir dille halkı bilgilendirmeye çalışmıştır. Hekim İsmail Paşa'nın Kolera Risalesi sayesinde dönemin pandemisi hakkında konjonktürel bir bakış elde edilmiş oldu.

O yıllarda tedavi adına kullanılan bitkilerin ve karışımların, günümüz dünyasında da hastalıklardan korunmak adına kullanıldığı görülmektedir. Bu bitkilerin, ilaç yapımında kullanıldığı gibi alternatif tıp alanında da doktorlar tarafından tavsiye edildiğine araştırmalar sonucunda ulaşıldı.

Belirtildiği üzere hastalıkla ilgili çeşitli tedavi yöntemlerine değinen İsmail Paşa, bunun yanında dünyayı etkileyen bu salgının hekimler tarafından sebebinin ne olduğuyla ilgili görüş birliğine varılamadığına ve önerilen tedavi yöntemleriyle hastalığın sebepleri arasında bağ kuramadığına değinir. Yine günümüze gelindiğinde, aynı tartışmaların COVID-19 salgını sırasında ve sonrasında da yapıldığına şahit olundu. Özellikle aşılardan faydası konusunda kamuoyunda yapılan tartışmalar, bu konuyla benzerlik göstermektedir.

Risalede aynı zamanda hastalığın nasıl yayıldığı ve bulaşma riskleri üzerinde durulmuştur. O dönemde Hindistan üzerinden dünyaya yayılan kolera, COVID'de olduğu gibi enfekte kişilerin hastalığını başka kişilere bulaştırmasıyla bir pandemiye dönüştüğüne değinilmiştir. Hekim İsmail Paşa, hastalığın bulaşma riskini azaltmak için evde dahi kalabalık oturmamak ve bağışıklığı kuvvetlendirmek için yeterli besin almak gibi tavsiyelerde bulunmuştur. Yine bu yönüyle de COVID ile benzerlik göstermektedir.

Risale'nin yazarı İsmail Paşa, dönemin salgınlarında aktif rol oynamıştır. Yine yaşadığı dönemde etkili olan çiçek salgınına karşı aşı bulma girişimlerinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde sağlık alanının dışında farklı üst düzey kadrolarda da görev alan İsmail Paşa, ailesiyle birlikte saray içinde önemli bir yer edinmiştir. Yapılan transkripsiyon sayesinde kolera üzerine çalışmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlanmış oldu. 1800'lü yıllarda insan hayatını felç eden bu salgına karşı dönemin doktorlarının ne gibi yollar izlediğine, hastalığa karşı nasıl tanı koymaya çalıştıklarına ve ne gibi tedavi yöntemlerini uyguladıklarına ulaşılmış oldu.

Bu tez, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarında kolera salgını ile mücadele sürecine ışık tutarken, Hekim İsmail Paşa'nın bu süreçteki rolünü ve Osmanlı tıbbının modernleşme çabalarını anlamayı hedeflemektedir. Ancak, Hekim İsmail Paşa'nın risalesi üzerine yapılan incelemeler sınırlı olduğu için, bu çalışmanın, mevcut literatüre nasıl yeni bir perspektif getireceği tartışmaya açıktır.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kolera salgını sırasında uyguladığı karantina politikalarının ve halk sağlığı önlemlerinin etkinliğini sorgularken, aynı zamanda Osmanlı sağlık sisteminde modernleşmenin ne derece başarılı olduğunu eleştirel bir bakış açısıyla tartışmayı amaçlamaktadır. Dönemin Osmanlı toplumunda halkın salgın hastalıklara karşı bilinçlendirilme süreci ve alınan önlemlerin yeterliliği üzerine yapılan değerlendirmeler, sağlık politikalarının uygulanabilirliği ve toplum üzerindeki etkisi hakkında farklı görüşlere açık bir tartışma zemini sunmaktadır. Sonuç olarak, bu tezde ele alınan konular, Osmanlı sağlık sisteminin modernleşme süreci ve salgın hastalıklarla mücadelesi üzerine yapılan mevcut tartışmalara katkı sağlarken, yeni sorular ortaya çıkarabilir.

KAYNAKLAR

- Ağır, S. *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aksoy, İ. *Girit ve Girit'teki Ayrılıkçı Hareketlerin Tarihi Süreci ve Kıbrıs'a Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Alarşlan E.- Aygün, T. "Yalova'da Yetiştirilen Kıvırcık Kuzularında Büyüme-Gelişme ve Bazı Morfolojik Özelliklerinin Belirlenmesi", *Research Article*, 60, (2019).
- Aras, G. *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)*. Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Artvinli, F. "Salgınlar Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış". *Pandemi ve COVID-19*. İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2020.
- Ayar, M. *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: Kolera Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Aydın, B. *Bir Biyografi Denemesi: Hekim İsmail Paşa*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Alan Eğitiminde Ataştırma Projesi, 2005.
- Bilge, M. "Astarhan Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/505, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bilge Mustafa L. "Şattülarap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/381, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bozan, O. "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 111/218 (İstanbul: 2007).
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). "COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği". *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*,1 (2020).
- Can, M. - Şahin A. "Osmanlı Elçileri Ve Karantina", *OTAM*, 49 (2021).
- Çağlar, Ş. *Kompleks Koaservesyon Yöntemi ile Sığla Yağının Jealtin ve Arap Zamkı ile Mikroeenkapsülasyonu*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Çetin, S.- Doğan A. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Giden Bazı Osmanlı Öğrencileri”, *Türk Tarih Kongresi*, Sözlü Bildiri, XVIII, 2018.
- Doğan, G. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı”, *Hacettepe Ünivitesitesi Türkiyat Araştırması Dergisi*, 15/15 (2019).
- Elgün, A. “Helallik Açısından Alkollü İçkiler, İçecekler ve Gıda Maddelerinde Alkol”, *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2019).
- Erdem, M. “Dünü ve Bugünüyle Kolera Salgınlarına Genel Bir Bakış” *Uluslar ve Alanlararası Bakışla Salgınlar Tarihi*, Platanus Publishing, Ankara, 2023.
- Daşpunar, G. *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Salgın Hastalılarla Mücadele, Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Gövsa, İ. A. *Meşhur Adamlar*, 3, İstanbul: 1935.
- Gültekin, E. 19. *Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Gürpınarlı, H. O. “İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Aşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17/1 (2002).
- İpek, T. *Hekim İsmail Paşa ve Kolera Risalesi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- İsmail Paşa, *Kolera Risalesi*, 1264(1847).
- Karacaoğlu, E. *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bakteriyolojihâne-i Şâhâne*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karacan, M. O. 19. *yüzyılda Anadolu’da Frengi ve Cüzzam*. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Karatepe, M. *I.Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Kılıç, O. *Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri, “Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplum Gerçeği”*, TÜBA, Ankara: 2020.
- Koyuncu, K. *Avrupa Devletleri ve Sömürgelerinde Meydana Gelen Kolera Salgınının Osmanlı Basını ve Arşiv Belgelerine Yansıması(1884-1885)*.

Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kuneralp, S. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali(1839-1922)*, İstanbul: 1999.

Kuneralp, S. "Pilgrimage And Cholera in Ottoman Hedjaz 1931-1911", *Studies On Turkish-Arab Relations*, çev: Münir Atalar, Annual 4, Taiv, 1989.

Mercan, B. *IXI. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Özcan, A. "Bengal" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: TDV Yayınları.

Emel Cansu Özel (2019), *Herbaryumunda Bulunan Bazı Tıbbi Bitkilerin Araştırılması*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Özdemir, H., *Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)*, Ankara: TTK Yayınları, Ankara: 2022.

Özsoy, S. *Türkiye'nin COVID-19 Pandemisi ile Mücadelesinde Karantina Yöntemi Ve Kolluğun Rolü*, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Pekdoğan, T. *Hekim Mustafa Behçet Efendi'nin Tıp Tarihindeki Yeri, Terîb-i Eczâ, Kolera Risalesi, Çiçek Aşısı Risalesi, Ruhiye Risalesi Adlı Eserlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2019.

Rızvî, Sajyîd Athar Abbas. "Kalkûta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul: TDV Yayınları: 1991.

Saray, M. "Astarhan Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/505 İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Sarıyıldız, G., "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 2001.

Sarıyıldız, G. "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *BELLETEREN*, TTK, 58/222 (1994).

Saz, L., *Haremde Yaşam: Saray ve Harem Hatıraları*, haz: Sedat Demir, DBY Yayınları, İstanbul: 2010.

- Sezgin, A., “Mimar Vedat Tek ve Eserleri”, *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (Çankırı: 2022).
- Sönmez, Z. *19.Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Salgınları ve Etkileri*. Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022, 27.
- Süreyya, M., *Sicilli Osmani*, Numune Matbaacılık, İstanbul: 1996.
- Tabak, S. *İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Tarkan, O., *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla İstanbul'un Yönetimi Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz, İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) İBB Kültür A.Ş., (İstanbul: 2015).
- Taşkın, Ü. (2005), *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Tekdemir, A. “Tanzimat Dönemi Nâfia Nezâreti”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2011).
- Ünlü, M., Albayrak, Z., “Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (Samsun: 2022).
- Ünsal, E. *Girit'in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yaşayanlar, İ., “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih*, 296, (2018).
- Yazcıoğlu, T. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Leyla Saz ve Eserlerinin Sosyolojik Analizi*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yıldırım, N., *Tıphâne-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne 'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*, İstanbul: Betim Yayınevi, 2019.
- Yıldırım, N., “Su ile Gelen Ölüm: Kolera ve İstanbul Surları”, *Toplumsal Tarih*, 145, (İstanbul: 2006).
- Yıldırım, N., “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Yıldız, F. *19.yy'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Yılmaz, Ö., “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6/1 (2017).

Yolun, M. *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlılar Üzerindeki Etkileri*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Westland, J. *A Report on the District of Jashore: Its Antiquities, Its History, and Its Commerce*. Calcutta: Bengal Secretariat Press. Retrieved, 2023.

Varlık, N., “Osmanlılarda Veba Salgınları”, *Toplumsal Tarih*, 296 (2018).

“Kolera” *Büyük Larousse*,3, İstanbul: 1985, 13.

“Kolera” *Meydan Larousse*,7, İstanbul:1987, 391.

BOA, Osmanlı Arşivi, *Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri [A.AMD]*. No.15-45. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>.

BOA, Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı [A.MKT.NZD]*. No.46-67. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>.

BOA, Osmanlı Arşivi, *Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri[A.AMD]*, No.41-73. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

Elektronik Kaynaklar

İBB Atatürk Kitaplığı.
https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=Kolera+risalesi+Kolera+risalesi+&alan=tum_txt (Erişim: 25 Haziran 2023)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9union> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2024)

<https://kalbursaman.wordpress.com/2021/05/09/sair-leyla-sokagi/>
(Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2024)

<https://www.ottomanhistorypodcast.com/2020/03/kolera.html>
(Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2024)

<http://konakdergisi.com/halk-sagligi-arastirmalari/osmanlida-kolera-salgini/>
(Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2024)

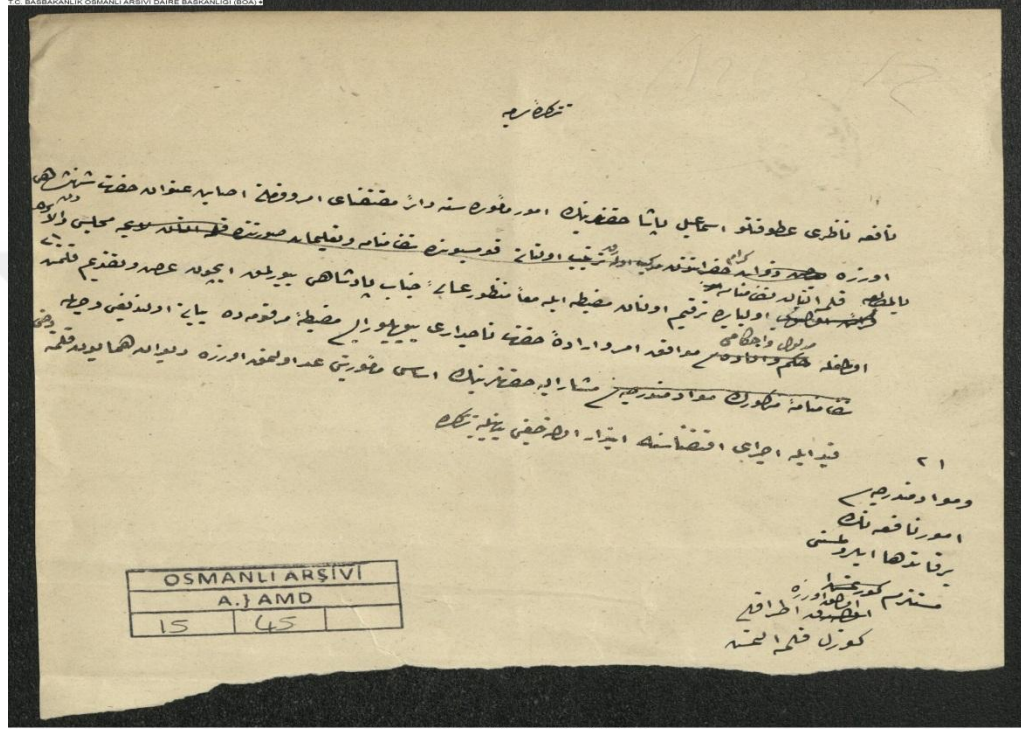
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mauritius>(Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2024)

EKLER DİZİNİ

EK 1

Nâfia Nâzırı İsmail Paşa'nın hazırladığı nizamnamenin takdimi

(<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>.)

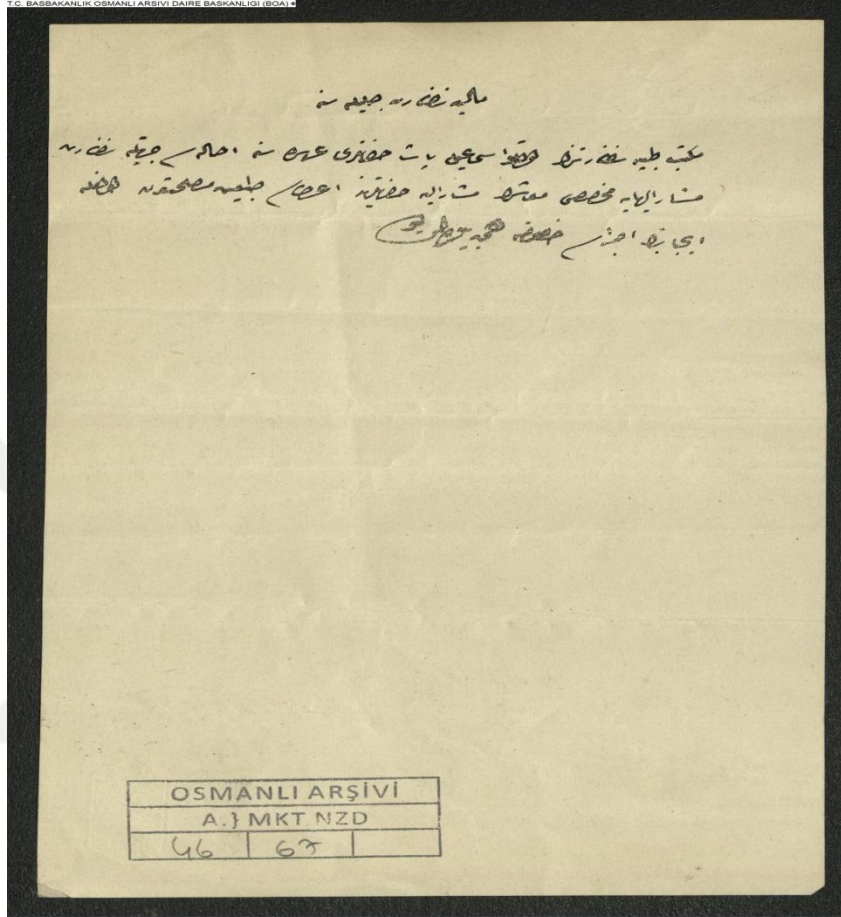
A. J. AMD.00015.00045.001

Tezkire-i Sâmiye

Nâfi'a nâzırı utûfetlû İsmail Paşa hazretlerinin umûr-ı me'mûresine dâir muktezâ-yı emr ü fermân-ı isâbet-ünvân-ı hazret-i şehinşâhî üze meclis-i vâlâdan bi'l-mütâla'a kaleme alınan nizamnâme ol bâbda terkîm olunan mazbata ile ma'an manzûr-ı âlî-i cenâb-ı pâdişâhî buyrulmak için arz ve takdîm kılınmış ve mevâdd-ı mündericesi umûr-ı nâfi'anın bir kat daha ilerlemesini müstelzim olmak üze etraflı güzel kaleme alınmış olmağla medlûl ve ahkâmı muvâfık-ı emr ü irâde-i hazret-i tâcdârî buyrulur ise mazbata-i merkûmede beyân olunduğu vechile müşârun ileyh hazretlerinin esâs me'mûriyeti add olunmak üze dîvân-ı hümayûn kalemine dahi kayd ile icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire.

EK 2

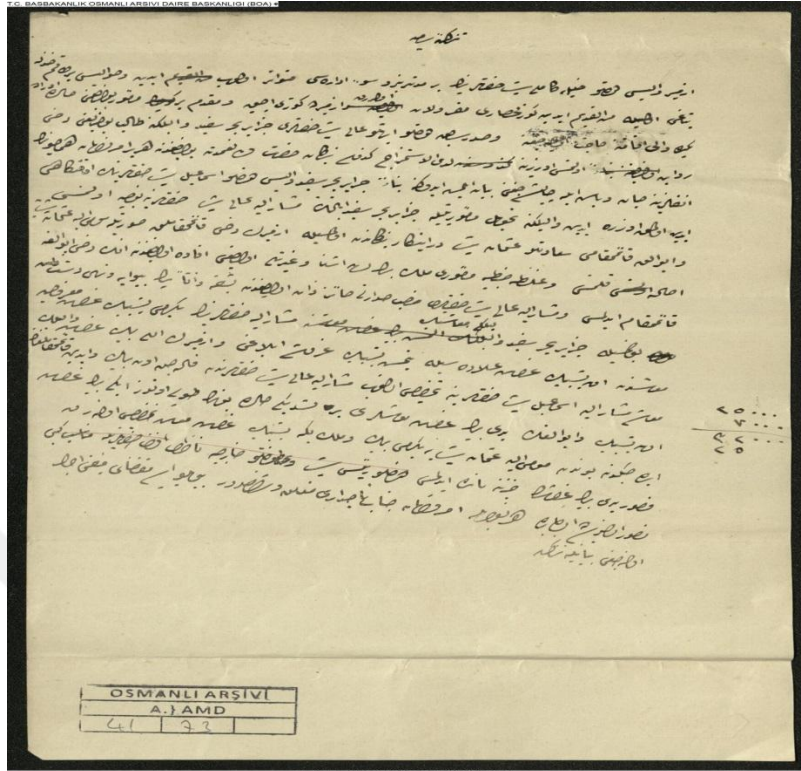
Tıbbiye Mektebi Memurluğu'na getirilen İsmail Paşa'ya maaşının verilmesi.
(<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>.)

A.} MKT.NZD.00046.00067.001

Mâliye Nezâret-i Celîlesine

Mekteb-i tıbbiye nezâretinin devletlü İsmail Paşa hazretleri uhdesine ihâlesi cihetiyle nezâret-i müşârun ileyhâya muhassas ma'âşın müşârun ileyh hazretlerine i'tâsı tabi'at-i maslahatdan olmağla îcâbının icrâsı husûsuna himmet buyrula diyü.

A.3AMD.00041.00073.001

Tezkire-i Sâmîye

İzmir valisi devletlü Halil Kamili Paşa hazretlerinin bir müddetden berü sû-i idâresi mütevâtir olup Aydın ve havalisi bir takım hazele yatağı olmasıyla mine'l-kadîm Aydın Güzelhisar makarr-ı vülât olarak İzmir'de gözü açık ve mukaddem bir me'mûr bulunduğu halde orada pek de vali ikâmetine hâcet olmayacağına ve sadr-ı sâbık devletlü übbehtlü Âlî Paşa hazretleri Cezayir-i bahr-ı sefid valiliğine tâlib bulunduğu dahi rivâyet olunması üzerine lede'l-istimzâc kendüsi bendegân-ı hazret-i velî-ni'metden bulunduğundan her bir emr ü fermân-ı hümayûnun infâzına can ve baş ile çalışacağını beyâneylemiş idüğüne binâen Cezayir-i bahr-ı sefid valisi devletlü İsmail Paşa hazretlerinin ikâmetgâhı Aydın olmak üzre Aydın valiliğine tahvîl-i me'mûriyetiyle Cezayir-i bahr-ı sefid eyaletinin müşârun ileyh Âlî Paşa hazretlerine tevcih olunması ve Ayvalık kâimmakâmı sa'âdetlü Osman Paşa dirâyetkâr-ı bendegândan olmasıyla İzmir'in dahi kâimmakâmlık sûretiyle mûmâ ileyh Osman Paşa'ya ihâle kılınması ve Galata zabtiye me'mûrî Melik Bey lisâna âşinâ ve gayretli olduğu ifâde olunduğundan başka zâten pek bî-vâye ve tehî-i dest bulunmasıyla Cezayir-i bahr-ı sefid valiliği maaşının müşârun ileyh hazretlerinin yirmi beş bin gurus ma'zûliyet maaşından on beş bin gurus ilâvesiyle yetmiş beş bin gurusâ iblâğı ve İzmir'in elli bin gurus valilik maaşı müşârun ileyh İsmail Paşa hazretlerine tahsîs olup müşârun ileyh Âlî Paşa hazretlerinden kalacak on bin ve Aydın kâimmakâmlığının on beş bin ve Ayvalık'ın yedi bin gurus maaşları birleştiği halde bunun topu otuz iki bin gurus edeceğinden bundan mûmâ ileyh Osman Paşa'ya yirmi bin ve Melik Bey'e beş bin gurus maaş tahsîs olunarak kûsûr yedi bin gurusun hazîne-mânde edilmesi tasavvur olunursa da ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı cenâb-ı tâcdârî mûte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise muktezâ-yı münîfi icrâ olunacağı beyânıyla tezkire.

25000

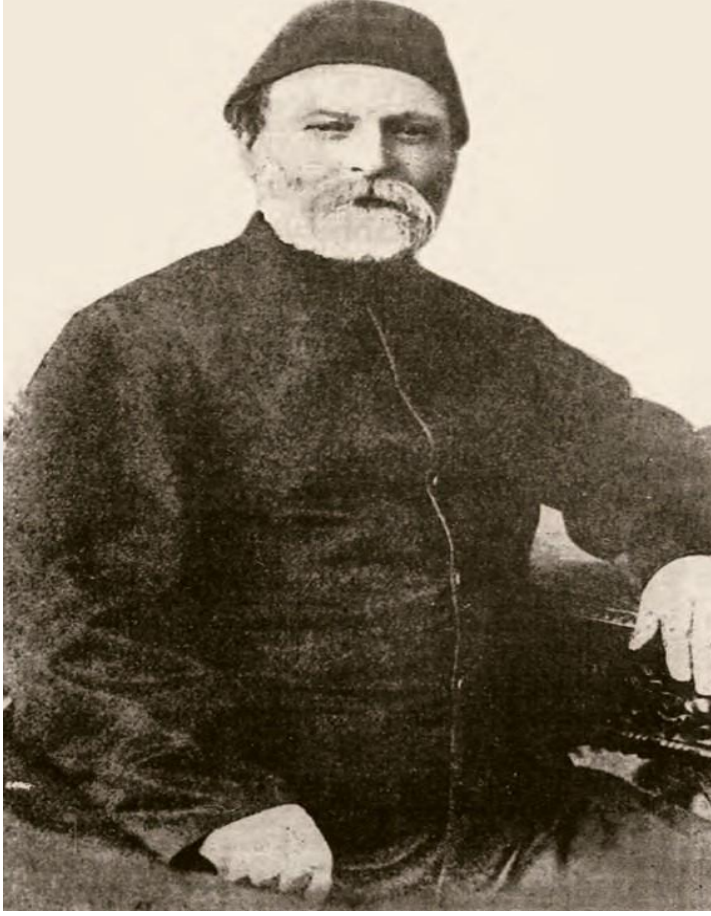
7000

32000

25

EK 4

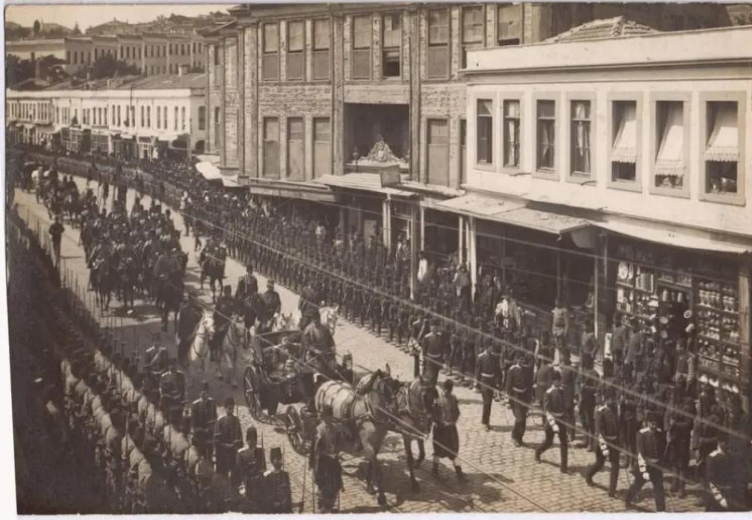
17 Şubat-13 Mart 1874 tarihleri arasında İstanbul şehreminliği yapan İsmail Paşa

Kaynak: Tarkan Oktay, “Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla İstanbul’un Yönetimi”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz, İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) - İBB Kültür A.Ş., İstanbul, 2015.,159.

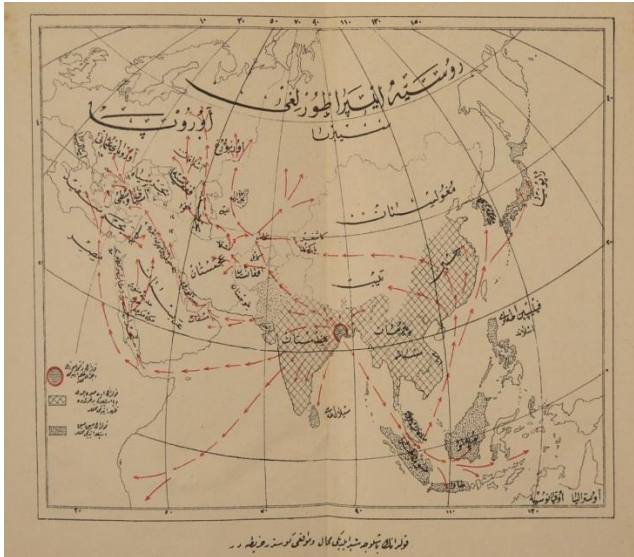
EK 5

Sultan Reşad, Cuma Selamlığı. Ortada Hekim İsmail Paşa Konağı

Kaynak: <https://kalbursaman.wordpress.com/2021/05/09/sair-leyla-sokagi/>
Koleranın Yayılma Yollarını Gösterir Osmanlı Haritası (Akil Muhtar, Besim Ömer, Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Gelen Tedâbir ve Ettibâya Rehber, Dersaadet: Arşak Garveyan Matbaası, 1327)

EK 6

Kaynak: <https://www.ottomanhistorypodcast.com/2020/03/kolera.html>
Sinop Tahaffuzhânesi'nden Çekilmiş Bir Fotoğraf /Barakalar Bölgesi

EK 7

Gedikpaşa Tebhirhânesi, 1894

Kaynak: <http://konakdergisi.com/halk-sagligi-arastirmalari/osmanlida-kolera-salgini/>

EK 8

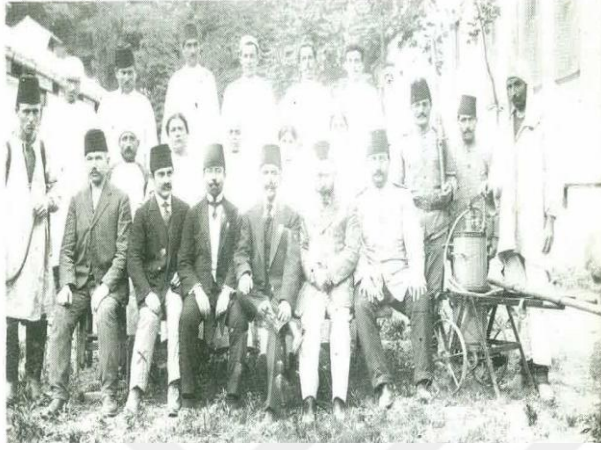
Palermo'da 1835 Salgınına Gösterir Bir Gravür Wellcome Library, London
Iconographic Collections, No: 10742)

Kaynak: <https://www.ottomanhistorypodcast.com/2020/03/kolera.html>:

EK 9

1911 Kolera salgınında Gülhâne Bahçesi'nde kurulan geçici kolera hastanesinde nekahetten kurtulmuş hastalar ve hastane görevlileri

Kaynak: Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 5 (İstanbul:1985), 1320-1338.

Kolera Risalesi

لازمه که چکی و قبل الوقوع تصور نه اصول
تحقیقه نک اجرائی ایجاد اید چکی هر یک معنوی
اولی و اولی و جمله طرفین حرکت اعتنا اولی و
اوزره بر رساله مخصوصه تالیف اولی و رفی طبع
و نشر ایند بلی من غیر لایقه ریاست الطباعت
جهانفت شهنشاهیاریده بولنقاظم حبیبه
بوجا کرکینه لریه شفاها امر و فرمان هما یون
بیورنش اولدیغه و اگر چه مبدع داء و دروا و معنی
بر و شفا حکیم مطلق اولان جناب کبریا اید و
مسلم و هویدا اولوب هر حاله جیل المین نوکته
تشیث و تشک اولی و رفی صولت الی بر صغنی
و مرکز و تسلیتیده بولنقدن عری جبار و عی
اولی و جی در کار ایسه ده انسان نفسی فکری که
محافظه اینک ایچون امکانی مرتبه اراده جریه و
ایدن استحصالی اسباب اجتنابیه به دقت ایستی و
مشروعی و ن بولن دیغه بناء علت مذکوره نک خدا
حفظ الی سون ظهوری تقدیرنده ایجاد ایدز تلبیر

و مدونه

و مدوانایله و قوعدن مقدم مقتضی اولان اصول
لازمه تحفظیه نک صور اجرائیه منی منتظر اشپور سالت
مختصره تصنیف و ترتیب و بر مقدمه ویش باب اوزره
تقسیم و تسو اب اولی و رفی مبارک و معاذ عتبه کردون
خریبه حضرت بادشاهی بر عرض و تقدیم اولنشد
والله نعم الحفیظ
مقدمه

اشپور قوراعلتک اسباب مستقله و موجب سبب الکیه
مجهول اولی و رفی اگر چه حکام متأخرین یو باده اوزره
اوزاری بر مباحثه لایله بعض سبب بیان ایچن
ایسه لره بولنک جمله منی و قیاسی اولوب اعتبار
شایان شی اولدیغدن بورده سرد و تفصیل
صری نظر قلندی فقط الهای عصره بعضی
اشپور علت درون هواده بولن سبب مقناطیه
تعبیر اولور ماده نک بر اثری اولدیغه و بعضی
دخی کره بخار دن منتشر اولوب ذرات ظهور طلاف
اولان غایت وفق و زهر لو بوجا کردن و کسب

هوانک تغیر اندک نشأت ابدیکه وجود و بر و
تخلیق هوانک بیلان بعضی محارک هواسی و
تخلیل ایدرک علت مذکوره بی موجب و لهج بر ماده
بوله مامش ایسه لره ینه مع مافی بولنک هوانه
بر ماده سمیه اولدیغی عقده یقین اولوب فقط حق
و حقیقی حکیم مطلق اولان جناب حقدن عری
کسه بیه میه چکی امر مسلم اولغین ارقی یو باده
بهوده استسقاله مقاله حاجت کوریه مدیکند
ساده جی علت مذکوره نک بدایت ظهوری کینینه
شمدی قدر مستوی اولدیغی ممالک و بیلدانات
علی الانفراد بیان و افاده سنه شروع اولندی
شولیکه اشپور قوراعلتک علل قدیمه دن اولدی
بولدن ابکی بیک اوجوز سنه مقدم دخی ظهور
ابدیکی ریش الحکام بقراطک بعضی لایقا تشده
حریر اولوب فقط علت مزبوره هجرت نبویه نک
بیک ایچون اوزوز اوج و تاریخ میلادی نک بیک
سکریوز اولدی سنه منی اغستوسه کلنجیه قد

قطعه

قطعا نخسه کره ارضه بسبتون مستوی اولی و رفی
بالکرا هند شرقی نک باغمال الکاسنه کاین غایب
ذاتنا نام سوا حله و وقوع لغده ایکن تاریخ مزبور
هر فصل ایسه بعضی اسباب خفیه غیر معلومه دن
طولانی سوا حله مذکوره و واقع فاکونیا شهریه یوز
میل مسافه ده بولنک زسور و لایتنده دخی طبع
ایدرک اولوقدن یوانه کلنجیه قدر اواسی کسکند
اوتده بریده وقوع لغه باشلوب حتی ابتدای
ظهور ویدن بیک ایچوز فرق طغوز سنه سی اولغنه
دکین اون الحی سنه مدت امر بقای شمالیه واقع کره
مکسفا مکتبی و کره اولو الیه بولنک قراولوی
استیلا ایلوب هندده و اورویانک بعضی محارک
اولدیغی مستلوم مدت مذکوره طرفه بر روزی
در کار اولان شدن تا بتراندن ناشی قی و افقوس
تلف و هارک الی شدر ایچق بالاده بیان اولدیغی
اوزره مارال ذکر بیک ایچوز اوزوز اوج سنه سنه
زسور دن ظهوری متعاقب و اتفاقا وینا پوز

اشیونواحده کائن اولوب انکلام لولر که مرکز آن یاری
اولان مذکور فاکتور شایسته و فرایس سنه نوئی
ومادر اساطره لر نه و بیک ایکوز اونوز بشیسته
سیلان اطه سیله اطه مذکوره یلچوق اوزاق
مسافره بولنان موریت و نوز بون جزیره لر نه
وبیک ایکوز اونوز الی و اونوزیدی سنه لر نه
بصره کور فی سولحیل جوار نه واقع بلاد معروفه
و مشهوره ده دخی و قوعولوب کیده رک شبرازی
واصفهانی و بون بون کورد سنی استیلا ایش
اولسیله ذکر اولنان بلاد و جزائر اهلست
خیل نفوس تلف و هلاک اولمشد و بیک ایکوز
اونوز سکر سنه سی شاط و فرات نهر لری سولحیه
حلب طرف لر نه و اونوز طقوز سنه سی کورجسته
و جرس بالان لر به روسیا انکاسه شستولی
اوله کله بکدن بوجال ایله کیده رک اوره یا حواء
دخی و قوعی اغلب مامول ایکن بالعکس عده ظهوری
مکاینه جای استغراب اولوب فقط بویابه اولان

امش

اسباب مانعه کیفیتی هنوز بیکه مامش ایسه ده
بوعلت حوالی مرقومه ده و قوعولوب مسی هم رسیه
مبئی اولیه رف الحق جناب و احب الوجود رک برکت
خفیه الهیه سی اولد یغنه کسه نک اشتباهی یوقد
شوقد رک اول اشاره علت مذکوره علی التدریج
خفت بوله رف بر مدت کچر کچر کلیا مندم و زان
اولقدن ناشی بش الی سنه هج بر محله ظهور
ابنیوب مؤخر بیک ایکوز قرق بش سنه سنه
تغلیس و از درخان طرف لر نه و قوعولوبه باشلر
اولسیله علت مذکوره نک بوله بر مدت راسی
کسلر کان تا ثرات افعال طبیعیه سنه مانع اولوب
بر کیفیت و قوعیه مبئی اولوب صکره دن یه ظهور
کلسی دخی کیفیت مذکوره یی از اله ایدر و علت
مرقومه نک حصوله استعداد و بر رسیه خفیه
وجود ندن عبارت اولد یغنی عند الحکام مجزوم
و متحقق ایسه ده شوسب و کیفیت نه ایدوکی
سیله مامش اولد قمر دنک و علت مزبوره نکدن

نشأت ابدی و وجود انسان اولان تا ثرات
نه اولد یغنی جمله نک مجهولی ایکن بوله رف ظهور
سپار الی نفی واستغراب اولور شی اولوب هج
بر وجهله قبول اولنه مبه جفدن اولد مبعده
بر کیفیت اولد یغنی مسلدر علت مذکوره کد کجه
اولکدن زیاده کسب شند ایدر بیک ایکوز قرق
الی سنه سی اولد یغنی و موسقوده و قرقیدی
سنه سی استانه شوکت نشأت ابدی الحاله هذه روسیه
پای ختی اولان سانیتر شبورع شهر نه ظهور ایدوب
سنه مزبوره مار زده و اضوب و مایسته و ارضیا
شهر لر نی و شترین اولد یغنی و هانوز و سوه و ارضیا
ولایت لر نی و الحاصل بیک ایکوز قرق سنه سی
لوندرا و یارس مملکت لر نی استیلا و عد و حصار
کلر نفوس هلاک و افنا ایتوب فقط در صغار
اولقدن شدنی اولد یغنی کد اهلیدن و کد
عساکر شاهان دن پک از وفیات و قوعولمشد
الحق علت مرقومه منشئی اولان زمسور دن

بالسه

بارسه کتجه قدر بخدا ده بولنان بلان و قصات
بال تدریج مستولی اولد قد صکره اولوب الی انک
جهت جویسنده واقع هند ذکر لر نه بولنان
جمع جزائر ده و کد طرف شرقیه چنه طوعری
اولان بعض محله ابدیه جهت شمالیه کد ارضیا
قطعه سنک اطرافه بولنان و بعضا اوزر سنه
یقین اولان بلده لر ده و نولر کاه ایلر وسنه
و کاه کیر وسنه و بعضا صاعده و بعضا دخی
صولتیه بولنان محله ده ظهور ایدر ک واقع اولان
تلفات و وفیات کد طولا یی با جوق بر لری خراب
ایتمشد و غرائبان اوله رف عام مذکوره هند
بر بیک کار نه ظهور ایدوب اوراده خلی مدت
اراسی کسکسین و قار شوط رفند اصلا
و قوعولوب مقسزین اوکار ده بولنان نفوسک
اکز یستی تلف ابد بکدن صکره بر دن بره کسلوب
نهر مزبور کد قار شوکار نه ظهور الی و فرایس
دخی بر زو قاعک بر طرفه مستولی اولوب بر مدت

اول طرفه كتابا دفع اوله رق اول زوفاغك فارشو
جاسده وقوعولسي وپوي لمانده لنگر اندازافت
اولان روفقنيك بر طرفه طوران نوتيجي عسكري
اوروپ خسته ايدرلك اور طرفه بولانده اصلا
تاثيراتامسي وهند طرفه مثلا روزي به اوج
آي پوپراز روز كاري سرايكن نوماؤه سنيه نك
روز كاره فارشو كمتي جهيله عتد كوره روز كاره
بولان مكلتوره دخی ظهور ايلسي و برده بر حمله
وقوعولوب جواره اولان مكلتوره شايه ايلسي
بر دن بره بوزالي ايكوز ساعت مسافه ده بولانك
بر شهره دخی مستولي ايلسي و مثلاً بشيوز باره فرا
وقصباتي حاوي رستخاغت بر فقيه سنده ظهور
ايدرلك على التديج در تيون طقسان بشيوز سني
دخی استيلا ايلسي فقط دوت بشيوز سنيه
اصلا وقوعولسي و بر لمانده مقیم اولان
بر سقيته به مستولي اوله رق طائفه سندن برازي
تلف وهلاك ايلكده ايكن اوسقيته نك بر دن بره

فرد

فك لنگر ايدوب ايكي اوجوز ميل مسافه به ايلسي
بر رعت مذكوره نك كلياً مندم اولسي روايات
صحيه ايله مثبت اولوب در سعادته دخی ارنپوه
كوي ايله استينه كور فنيك بر طرفه غايت شندلو
وقوعوله رق اهايلدلو وساحله بولان سفارين
طائفه سندن يك چوق نفوس هلاك ايله ايكي
و بوجلهه نسبتله استانبول و بلاد ثلثه ده بورجه
شدت تاثيري اولديغي شاهه اولمشدر

باب اول

عت مذكوره نك سراجي اولوب اولديغي بيانده ده
انجق بولدن اون دشاو اني سنه مقدمه عت بولونك
پاديسده ظهوري اثنا سنه حذاق طمانك واقع اولان
دق و عجز به لري اوزرينه بعضيلري سراجي بعضيلري
دخی ظهور سراجي قبول ايدرلك اولانده طرفيدت
بر طاق ايله درميان اولمش ايسه ده اشوب سرت
ماده سني كتابا رذوانكار ايدرلك هر ري فوت
حكمت و طمانك دقايق و حقايقه واقف اصول

و متفرعاتي عارفاوله رق بن الحكا ستم بولند قاريدن
غري عتد سراجي حقد سر و ايشان ايلكيري
دلائل و بر اهرين دهان ياره عقله يقين اوسيله
سراينه وجود و بر بيله به چكي دركار در چونكه
بيان حاجت اولديغي اوزره طاعونه اولان مواد
ساربه نك خدا نكوده برشي بر حمله نقل ايله جات
اولسه اندن نيجه شيلر نوله ايدرلك رفته رفته
هر طرفه شايع و ساري اوله جني مجبانه ايله
بولنده بوليه بر ماده ساربه بولندي بيلنه ميوت
فقط شمدي به قدر شير اولندي بغه كوره عتد كور
و با نوعدن اوليه رق اكثر بر مكلت و وقوعيله بر
بر دن بره يك چوق كسه لره تاثير ايلكده و بعضي كره
او مكلت جوار بولان محله ده اصلا وقوعولمشدر
بوزالي ايكوز ساعت مسافه ده كائن بر حمله دخی
ظهور ايلكده اولديغي و ين ايكوز اوز درت
سنه سي بوي لمانده مقیم اولان اكلير فوغي نك
بر طرفه طوران نوتيجري اوروپ اور طرفه

بولانده

بولانده تاثير ايلديكي مثلاً پارسده ظهوري
هنگامه دخی بر زوفاغك بر طرفه اولان اولرك
اكثر سندن وقوعولوب اورادان اراسي كسله ايكي
انده بر دن بره اور طرفه دخی مستولي اولديغي
و مثلاً بشيوز باره فرا و قصباتي حاوي رستخاغت
بر فقيه سنده ظهور ايدرلك على التديج در تيون طقسان
بشيوز سني استيلا ايلسي فقط دوت بشيوز سنيه
اصلا وقوعولديغي كئي بر لمانده مقیم اولان
بر سقيته به مستولي اوله رق طائفه سندن برازي
تلف وهلاك ايلكده ايكن اوسقيته نك هرات
فك لنگر ايدوب ايكي اوجوز ميل مسافه به ايلسي
بر رعت مذكوره نك كلياً مندم اولسي روايات
صحيه ايله مثبت اولوب در سعادته دخی ارنپوه
كوي ايله استينه كور فنيك بر طرفه غايت شندلو
وقوعوله رق اهايلدلو وساحله بولان سفارين
طائفه سندن يك چوق نفوس هلاك ايله ايكي
و بوجلهه نسبتله استانبول و بلاد ثلثه ده بورجه
شدت تاثيري اولديغي شاهه اولمشدر

درونده دخی برفاج نهر کبر بولندي و قطعافتنه
اصولنه رعایت اولندي چالده فقط مارسلان دن
زیر لاجون قاجوب کلان برفاج کشیده و قوتیله
بولورن معاد اها لیدن هیچ برکه سد ظهور
ایندی کیمش و محقو ایدوکه ویک اکبوزوق
الی منه شهر شیرین اولنده برلین شهر نه ظهور
ایدرک شهر بولور اطرافیلو بیه آلوب غایت
دقیقو قوتنه اولنده بخت اوزر نه محال سازه دن
زیاده اوواره کسب شدت ایله کبر می و منفول
بولدنیغه مبنی علت مذکوره نك علل سایرین
اولدنی شویق تدرن برین و مستند لید
فقط بولعلک مقدملری بویه هر طرفه
مستولی ولسی کان اصول تحفظه نك لایق بیه
اجرا اولنه مامسندک نشأت ایله یکنه ذاهب
اولورق سارینی بعضی ایاقول ایکنده اولسبله
بودضه ماطله جزیه سند قرتنه اصوله کازانه
دق و اهتمام اولدنی روایت و استخراج اولمش

و سایرین بولیده حکایت شد که قدر واقع اولاد
مباحثه ازین بصره در تفصیل بیان و حکایتی
از نمودن که نوشته شده سرایت و عذر سرایت
ماهری هنوز از اینجه بقیق اندر بره میاید که
شدید بوخصوصه هر دینش و وضو زکاردان
سر داولسه ینه فعلیه حکم اوله میه جفته بتا
بودر جفته آقا قائمشاد

قلت مذكوره لك وجود ائنه تأثيره استعداده
وربك بعض سبيل باندر
شويكي فقر ومضائقه جسته حفظ حفته
مدار اوله جقي نذيره باقيه محبوب ما كولات
ومشروانه دخی اصلا دق اولوب رقي وقي وقي
آني و بلا موط و قيق با آني ربي الهه شويكي
ورده بدكي هضم اولتقير يره هاشا اكل اناك
والحاصل معه ذلك هضم ايه منه حكي مرتبه
جوق طعام اناك واكسر واسير و زور و عرف

کجی ناکندت و بره جک شیلری استعمال ایتما
واب و هوای فوالق و رطوبتلی بحارده بیوت
یلک و هوای تغیر و اختلافا نادن ناشی کاه
صوغوف و کاه سحاق اولدیغی و قنارده وجود
ایلیقه بحافظه ایتمک و مسهل و مقیق اولان
شیدرا استعمال الیک و کزن اوزره جاع ایتک
و معادن دن زیاده او یوجو سرفالم غایت مضاره و
یه مقوله علندر حصوله سبب اولدیغی مثلاً و
عشق و حشرت و خوف و خشیت کی فواید
واضطر ایستیزمه اولور شیلره درون صفه
و یرمک و بیتاب و تلجیه و قدر کوب و یوریمک
و یاشوب چالامق و کجیه و گوندنتماردا یاش
کتاب و اوراق عالمه سی کی ذهنی یوره جوش
ایله اوغرتیق بی حلقه مغزیله اولر زحمت قوه
مفکرمه و بالجه اعصاب و اعما و عرف و اعتنا
ضعیف و خلل کوروب خدا نکرده وجود ایتما
علت مذکوره کی برطاف خلل و امراضک ظهورینه

مستعدا به بگردن آفرق بوقوله ما کولات
وشروبات و اشغال و حرکات درهما امکان پذیر
و اجتناب از اول رفقه حاصله خدای تعالی کوزنمک
لازمه درند قریباً به یادگرفته اند که از کسی
ضابطه سنده بولید بخت علت مزبور نه
نشانند زیاده ذکوره و قبولی و اکتوز
بشی باشند و فوار و بولنا ندرک بولعه دها
مستعد اولدی بخریب اولوب بدی باشند اشغ
اولان جو حقره و قعی نادر اول رفق کولند
باب ثالث

استیار بوجیه حصه و اصول لازمه تحفظه بمانده
بالا دره تفصیل و از بار اولند یعنی اوزره هواسی فنا
و زمین بق و وسطی اولان محملد اکثر بسیده
موارد متعقب بلولنه جفند و بواسطه اسناد تأثیر
الیه که امنیو قول اعلیٰ کی نتیجه عمل مضرت ناش
ظهور و حصوله سب و یادی وله جفند
لذل که بکدی و ممکن اوله بیلد یکی حاله او مقوله

هواسنه و خوات و ارضه و طوبی و الان حله
اختیار سکونت و الخیوب اوله جله هوادر برلر ده
اقامت اولوق و واسع و مرتفع اوله دیمیت اولوق
ایچ درت کشی آور بر اوله ده صمیمی بابلی و توتلما
واوری غایت نظمت اوزر طوبی برکیزه زام
لک سوریدی همان دفع ایندیر بله لک خرداب
از غلامق و زوقاق قیسی و کلر نه لاشه و سورینه
نقیض ایذاح شیکار لک هر دانه زهری جواهره
افاق اهر و الزمر زرا اموغله کوچا اوله ادر
بربری صفت برده بی یانادی و اکلانه بکنیزه
بقیده هواتقن ان میه جکی و اوله بر قاج کلک
سوریدی تراکدن دخی برلوق نقض حاصل اولوق
و کاردر فایده کله جله به معلوم اولوق جله
نیز اراض بدینه به حیدر کیف و شانی و اولوق
شایلو چیق و عل و عارضه ناک دخی و معادن
شانت ابدی کسلی ناک اولمسیله معبر برکیزه
مقدی و بر امامت و قوه طبیعه سه مملک اولوق

اوزره لحنه و برخصه و فریبت و نور محسوله مشاؤ
 بغی الحزم اولان اعهده نر مجانت اولنه رق
 مضنه و هاسهول اولق ایچون برکون اولک شتر
 قویجق آق و بال باغی و اسنانق و کیه و زکی
 خفیف و لطیف سیزه طعاماری و خاص آنک
 تنار اولق و فاوون و شغالو و خیار و انجیر
 و یونجه مائل خام و اولماش میوه زردن رهیزر اولوب
 شکرله بخش الما و امود و ایوه طالعین مشاؤ
 شیرینلک و پیستمه و صیوق و طوزلو باق قیسه
 و خیر ایشی و باغلی یورمله کیمعه دیلار املاکلاشه
 بغایت احزان خلق اولمده حتی باغض صفرله رش
 اولناره و دیکه میبینه ملایمت کلانه و سوزیمک
 دخی باز کلدر و صوغوق هوار و موعال لیس
 موسم شاده قانلیا و باخود یوقی شیدلار
 و اکسا اولنه رق و جورنی و ایاقرنی صوغوق
 محافظه ایتک و وجود دینک تخنله کوره کروب
 یوریمک و بالاده بیان اولن دخی اوزره ازواج

مغوله سندن اولان اشتره حازه نك استعلايك
نوق ايلك و الحاصركا قما كولان و مشر و نك
واضاله قوه بدنيه بيكوره حذا عدالي عجاو
ايندريموب وجوده باعث ضعيفت ومورث عل
ومضرت اولان شيلرن حذر ايلك و اجبه و ندر
ورده اولدغي سرعت هضمه اعانه ايلك ايجورث
هر طعاع عقينده مرويا اكي فحمان خفيف چاي
ايلك و طعاع مدن صكره همچ اولرابه بارورث
مقدار اوسون و رابنده مغلوله اولماق
و صبا حاري بمقدار شي كنز منعه نوش اولدغي
حاله زوقاغه حقيماق و غر و كدر و قور و خاله
شيلري ترك اولوب دالما كولكن شي طوثر و ذوق
و صفا دره اولوق و علت مذكوره كي خسته ككاري
اصلا تفكر و اندیشه ايوب دروينه اضطراب
و يرمال و كزن اوزده حمله كك كن اجتناب
اولنه رق كچه بعضايد يولورايه در خطو
قارنه اولوب فقط چاق و چيلق و پك افندي

اولمقرن قال الدرماق ووقتی وختس مهل کی
شیر اجامات لازمه دن و بید رفت اوله جیروانه
را بطاعه اوزنه به حامه کید لک بجال ده عاقل لغت
بعض علل حکمه کی دعوت ابد جکی ماثو بویه
قوراعلی اولادنی و قتری دخی معده او مقور لته
واسه اهل متلا اولان کسه لوره نوات حبه
و مدوان اولنه رف اسه لک دفعه بله نصیح معده
سعی و غرت اولمنی و تخافت بدنی سی اولکر دخی
آره صر اولانه و فال صوی کی شیر لک کوکسی
و وجود کت بعض طر فلری خفیه او فوسر فو
و اما بعض اوزنه فالتا و شال کی حوا جی
بی غریق لازمه دندر افته ارق آشوندایر
لازمه طبیع و اسباب ظاهره غفطه نکات
آجاسه دق اولته رف حماله غریز لاله
اولان نعم صحتی الدن کلدی کی و در حافظه اولیه
مدار بقای ندرستی و عافیت اولو ایضاً تلبیه
اعتنا و اصل مسأله ای حفظ و نجات اولان

۲۱
 ذیل نوحه شمس ابله جناب حقه الخ اولی قیامه
 مهم و مقدم
 باب رابع
 علت مذکوره نفع خدا حفظ ابلسون وجود
 انسانه تأثیر نفع و فواید ان بعضی علامتاری
 بیانند در
 شویکه علت مذکوره بر کفرار اولان کشته ده
 اولان صبر اولن درجه برد و مانسزلی و بر باش
 دوستی و قولان کورده می و او شویکه نوبل
 اور می و بر بعد از غریبه بر برابر اسهال و فی
 ظهور ابلوب بعضی ابلکی ساعتی طرفه کسب
 خفیه معالجه ل ابله خسته لک صحت می ل اول
 و بعضی که بونکر مندفع اولقصرین شدیده معده
 انگریزی و فی و بر روی بیاض و صولی اسهال
 کل شدن طولانی مریضی و بی وجود و کجا
 تغییر ابلوب میت کی بر صوغه فی دخی کسب تسلیه
 علت درجه نانیه ده بولند بی اکل شیلور

دفعه

۲۰
 فقط اشوب رودی مریض اصلا دوبه سیوب دائما
 شد نوب حرارت بدن شکایت ابلر و او اراق
 نصار دخی یک از حسن اولور و بعضی هیچ
 اولن درجه ده حرکت ابلر ابله ده خسته نشت
 اصلا شعورینه مثل کلز و اگر شویکه لره علت
 او کی کسدر بله مزایسه خسته کتجه اعر نشه
 بعضی علامت عصبیه ابله ال و ایاق بر مغز
 بر بری اوزرینه کلوب بوزیلور و بعضی لری بر مغز
 بر ابلر ابلوب اسباب موزدخی و فواید
 بوجاله مریضی جلدی مورده رقی و ساسی
 دخی بیلن بر هشت کیروب کوزلری جفورا نشور
 و طر ناقلی مانی لثوب اوچلری بیرو طوغز
 قیودیلور و ال و ایا قاریتک جلدینه بوزیلور
 کله رزک بولی دخی بونکتون منقطع اولن درجه
 و اروب کی مریض موت حالتی کسب ابلر
 و بعضی که دخی بورا ده بر کشیکن یوش بوش
 وجود بر حرارت کلوب قان جولان اینکه باشد

۲۶
 ابله خسته تدریج ابله صحت و افاق بولمه یوز
 طور فقط بعضی اشوب علامتارک هیچ بر بی ظهور
 ابلکسرین علت مذکوره نشت بردن به شدت تأثیر
 ناشی همان مبتلا اولان شخصیت وجودینه صوفی
 و بعضی سته مورلی کله رزک دران مداوات و لند
 تقدیرجه بش الی ساعت مرورنده تلفی بوجیلور
 و بوجاله بعضی دخی لا بقیله تدبیر و نداوی
 اولن و علت او کی الیه بیلور ابله افاق بولور
 حفظ الله تعالی جمع البریه من هذه العله
 باب خامس
 علت مذکوره بر مبتلا اولن حقه الخ اولی لایزال
 تدبیر و مداوات بیانند در
 شویکه انسانه بعضی که معده او فواید
 طولانی خفیه بر وجه ابلر بر ابلر ظهور ابلور
 مدت قلبه طرفه با لطم منفع اولور ابله ده
 بولمه قولرا علی ظهور ابلدی کتاده طبعند
 اسهاله استعداد و معده دخی نوع فاداکار شد

حاله

۲۷
 حاله کندی کندینه دفع اولور ملاحظه سبله
 تسامع و اغراض اولنوب دفع بر هیزه اقدام
 قلنه رقی ساجوبی دفع ابلر ایچون معده اوزرینه
 افون روحی سوریلوب کتانی لای سی و تلوق
 و صوبی خفیف لمونه و یا فونک اوزرینه شری
 و یا خود یوز درهم صوبران شکر ابلر بر در هر سال
 و یا ابلی درهم ضمق عربی شینا دیلوب ابلر
 و اگر وجه دفع اولیوبده کتجه زیاده لشور
 ابله معده اوزرینه اون اون ابلکی سلوک
 یا شکر دیلوب بعدینه کتان نخی لای سی وضع
 اولن و بونکر یا بله قد نصکره دخی اسهال
 کسدر یکی حاله یکرمی بش درهم مقدار
 قیاس کتان نخی و یا ابله کومه جی صوبینه و
 سلاوه صوبینه بر درهم نشاسته قارشیدر ابلوب
 بو ترتیب اوزره کونده اوج درت که تنقیه اولن
 و تنقیه اولند فدم بردن بر ده ابلوب می
 اولدی صوبینه یا درهم ساعت قدر ابلورده طوق

ووجودی صوغوقدن لایقینه محافظه ایدرک
 وجم واسهال دفع اولغیه قدر ساره صوبیه
 جوریه دن بشقه اصلا برشی اکل اولماسق اهر
 والزمدر قالدیکه اشبو قولراعتنک بالاده
 بیان اولندی اوزره باشد و منی قولان کوردک
 و تیره یوب توبلرک اوربر منی کی بعض علامتاری
 و قوغنده وجوده الی در همدن سکان دره
 قدر قان الدرمق و یوز درهم قینا صوبیات
 اینه بر درهم قدر نغنه و یاخود پاپانه انیوب
 برکه قینا قینا زاینده رله اوه صره الیجی
 ایچمک واکر بوعلا متدله برارنی واسهال دخی
 ظهور ایدرک وجوده صوغوقنی و لجه بر مور
 کلدیکی تقدیرجه قان الدریلیوب سکر درهم
 عرق بر درهم کافوری قارشیدریه و قینا
 و یاخام کسه سی و یاخوقه یارجه سی و یاخود
 جورا یا لیه خسته نکل و یا قلوبیه و صوغوق
 کلان محله بیه لایق قطع ملا اولغی و کافوری

نوشته

بولند یغی سورنده صیاق سرکه ویا لوانده متالو
 بعضی روجلر سوریلوب شادیلونلردن هیچ
 برسی بولنه مزایسه یا کز فرجه ویا فالت
 ویاخام کسه سیده قول و یا قلوبیه ویا لدر
 صیقه اوغوشد رقی و بویه روجله ویاخود
 سادجه اوغوشد رلد قدر نکره مرینک
 ایاق ویا لدر و قولرینه صیق صیق خرد الی
 قونق ویا غنک الله ویا قلوبیه اطرافه
 بره صاردیلو قرغین طوغله لر ویاخود صیاق
 صوبیه ملو و اغز لری قینا لوشیده لر وضع
 اولوب قرینه دخی مد کور کافوری ایه قارنی
 عرق ویاخود افیون روحی سورملک ویا لاده
 بیان اولسان ترتیب اوزره یوز درهم مقداری
 برار پاپانه ویاخود نغنه قینا دیلوب جای
 کی جابجا ایچورملک و یوللردن ماعد معده
 ووجودی فردرمق ایچون بریجان صوبیه
 اون بشر طبله قدر لغزان روحی ویاخود

ملیس روحی ویرملک و اشبو علا جرایله وجوده
 یولاش یولاش صیاق قان کلدیکه نکره همان قان
 الدریلیوب اگر خسته شد نلوجراره دوچار اولدر
 پک جوق صواسترایسه ذکر اولنان نغنه ویا پانه
 مطبوخارندن صرف فطرله صوکی خفیف
 و صوغوق لیمونه ویربلرک ممکن اولدی صوغوق
 دخی سربینک ویرملک ایچون جوز قدر اغزیه
 یوز قولق و اشبو معالجله لر ایه خسته نکل
 معده سنده اولان اغزی بتون بتون دفع اولدر
 اضطرار ویررایسه قان الدقدن اوج درت
 ساعت صکره معده اوزرینه دخی اون اوک ایکی
 سلوک یا بشد بریلوب بعده بیه کتان غی لایسی
 وضع اولمق لازمه دندر فقط علامته مددوره
 ظهوری آنده ذکر اولنان ندبر وند وینک
 برمنوال محزن اجراسنه دقت و سارعت اولیه
 ارادن وقت کچورلدیکی و مرینک حالیه برغاندی
 سورنده اگرچه صکره دن دخی علت

اوک

اوک کدرملک قابل اوله یا لورایسه ده خسته یکن فنا
 حاله دوچار اوله رق باغی نهکده ده بولنجی ایدر
 اوزده لره کلکترین اشبو اصول و مداوان مذکور
 سرعت ارا و ایفا سته اقدام و غیرت اولنه رخت نکل
 حاذق و کامل بطیبه باقیدریلرینه اهمیت در الخوف
 اشبو نرفی اولنان معالجله لر ایه بردن بره علت
 اوک انه یا لورایسه ده مرینک بتون بتون سینه و شفا
 بولسی ده اینه نجه ندایر طیه بریحتاج اولوب لدر
 بولیلله ابرای بطیبه حاذق و وجودیه متوقف اولد
 اولوب بوسره اوغوله ندایر لایبان و فقیصیل برکونه
 حکمت کونیه مریک یوز درهم قینا کتفا اولمشدر

تم طبع هذه الرسالة الهية بعون الله الحكيم الازلي
 في كتاب الحسية القدسية بمعرفة زين العابدين العلية
 اسماعيل قلیل الروية في اغزى لمحجة الشريعة
 لسنة ثلث وستين ومائين والفت
 من هجرة من له العز والشرف

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı :Yusuf İYİKANLI

Doğum Yeri ve Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Sakarya Üniversitesi- Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hakkâri Üniversitesi- İslam Tarihi ve Sanatları

Yabancı Diller :

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

-

-

-

İLETİŞİM

Telefon:

E-Posta Adresi:

Tarih: .../.../...